

**O AKTUALNOŚCI
„PROGRAMU RADOMSKIEGO”
PPS**

Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora

Redakcja naukowa:

**Stefan Budziszewski, Krystyn Dąbrowa,
Ryszard Łukasiewicz, Jerzy Stefański**

O AKTUALNOŚCI „PROGRAMU RADOMSKIEGO” PPS

Pułtusk–Warszawa 2018

Projekt okładki

Barbara Kuropiejska-Przybyszewska

© Copyright by Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusk, 2018

Wydawca

Akademia Humanistyczna
im. Aleksandra Gieysztora
ul. Daszyńskiego 17, 06-100 Pułtusk
tel./fax 23 692 50 82
e-mail: rektorat@ah.edu.pl
www.ah.edu.pl

Wszelkie prawa zastrzeżone. Każda reprodukcja lub adaptacja
całości bądź części niniejszej publikacji, niezależnie od zastosowanej techniki reprodukcji
(drukarskiej, fotograficznej, komputerowej i in.), wymaga pisemnej zgody Autorów i Wydawcy.

ISBN 978-83-7549-297-2

Realizacja na zlecenie Wydawcy:
Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR

Objętość: 4,7 ark. wyd.

Spis treści

1. Wstęp	7
2. Maria Szyszkowska – O aktualności celów i zadań dla PPS określonych w „programie radomskim”	9
3. Władysław Kulesza – PPS w okresie międzywojennym na forum parlamentu II RP	13
4. Ryszard Piotrowski – Idee PPS, a wartości europejskie	25
5. Jan Pytel – Sprawa realizacji „programu radomskiego”	37

Aneksy

1. Program Polskiej Partii Socjalistycznej uchwalony na XXIV Kongresie w Radomiu w dniu 2 lutego 1937 r.	45
2. Program Polski Ludowej PPS–WRN (1940/41)	59
3. Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 22 lipca 1944 r.	67
4. Dekret PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej.	73
5. Uchwała Rady Naczelnej PPS z dn. 31.III i 1.IV.1946 r. „o podstawie ruchu socjalistycznego wczoraj i dziś”	79
6. 21 postulatów Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego z 17.08.1980 r.	81

Od chwili swego powstania Polska Partia Socjalistyczna prowadzi walkę nieustanną o całkowitą zmianę ustroju społecznego, o wyzwolenie mas pracujących z pęt przemocy i wyzysku. Polska Partia Socjalistyczna, będąc wyrazicielką potrzeb i dążeń mas pracujących, stawia sobie za cel zniesienie wyzysku i ucisku wszelkiego rodzaju, w łączności z masami pracującymi całego świata, jako członek Socjalistycznej Międzynarodówki Robotniczej, Polska Partia Socjalistyczna dąży do utworzenia Polskiej Rzeczypospolitej Socjalistycznej, z wszystkich ziem polskich złożonej, złączonej z innymi Republikami Socjalistycznymi węzłami stałego pokoju i ścisłej braterskiej współpracy gospodarczej, politycznej i kulturalnej. Rzeczpospolita Socjalistyczna obejmie środki wytwarzania i komunikacji na własność społeczną i przetworzy Państwo z narzędzia ucisku klasowego w organ zbiorowej woli społeczeństwa, nie znającego już podziału na wyzyskiwaczy i wyzyskiwanych.

Z Programu Polskiej Partii Socjalistycznej
uchwalonego na XXIV Kongresie w Radomiu w dniu 2 lutego 1937 r.

WSTĘP

Polska Partia Socjalistyczna stanowiła w II Rzeczypospolitej poważną siłę polityczną. Jej działacze i członkowie odegrali ważną i twórczą rolę w okresie kształtowania ustroju państwowego i społecznego zrodzonej po 123 latach niewoli państwowości Polski. W niepodległej Rzeczypospolitej, do czasu majowego puczu Piłsudskiego, a nawet jeszcze w pierwszej połowie lat 30-tych, stanowili w parlamencie RP ważny czynnik broniący demokracji i praw pracowniczych. W drugiej połowie tej dekady, gdy niepodzielne rządy objęła sanacja ograniczająca demokrację i prawa obywatelskie oraz w szczególności prawa ludzi pracy, PPS zmuszona była przejść do opozycji, a w proteście przeciw antydemokratycznej tzw. kwietniowej Konstytucji (1935) oraz ordynacji wyborczej ograniczającej prawa opozycji, zdecydowała się na zbojkotowanie udziału w wyborach parlamentarnych i od 1935 r. zabrakło Związku Polskich Posłów Socjalistycznych w Sejmie i Senacie II RP. Pod rządami zmierzającej do dyktatury sanacji umacniały się także nacjonalistyczne, wzorujące się na faszyzmie skrajne organizacje endeckie. Sytuacja w niektórych krajach Europy, szczególnie w sąsiadujących Niemczech, gdzie w 1933 roku zwyciężyła w wyborach faszystowska partia Hitlera, a już w parę miesięcy później (15 czerwca 1933) zdelegalizowana została Socjalistyczna Partia Niemiec (SPD), a wcześniej jeszcze Komunistyczna Partia Niemiec (KPD) uświadomiła przywódcom PPS, że parlamentarne formy walki o zmianę ustroju w takich międzynarodowych warunkach i doświadczeniach są co najmniej niewystarczające. Stąd w końcu lipca 1935 r. PPS zawiera – chociaż krótkotrwałą – „pakt o nieagresji” z KPP i aktywniej włącza się w strajkowe i inne, „uliczne” formy walki o prawa ekonomiczne i polityczne robotników. W końcu 1935 r. i w pierwszej połowie 1936 r. jednolitofrontowi działacze PPS uczestniczyli, wspólnie z komunistami m.in. w takich robotniczych wystąpieniach jak strajk włóknarzy łódzkich, strajk okupacyjny w krakowskim „Sempericie” czy w lwowskiej demonstracji w czasie pogrzebu zastrzelonego przez policję bezrobotnego. W obu ostatnich przypadkach władze sanacyjne użyły nie tylko policyjnej siły ale również nie zawahały się użyć ostrej amunicji. W Krakowie od

policyjnych kul zginęło 8 robotników, a we Lwowie 19 demonstrantów. Niedługo potem w tłumieniu organizowanych strajków wiejskich użyto także wojsko. Zginęło wówczas 44 chłopów.

W takiej, zmierzającej ku dyktaturze sytuacji krajowej i coraz groźniejszej, bo w coraz wyraźniej ujawniających się rewanżystowskich zamiarach Hitlera w stosunku do Austrii, Czechosłowacji, a także Polski, Polska Partia Socjalistyczna odbyła na przełomie stycznia i lutego 1937 r. XXIV Kongres, który po dyskusji przyjął „PROGRAM PPS” zwany od miejsca jego odbycia „PROGRAMEM RADOMSKIM”. Był to ostatni przedwojenny Kongres PPS oraz Program, który chociaż nie mógł być zrealizowany ani w ciągu dwóch i pół roku II RP, ani tym bardziej w okresie wojny i okupacji, ale tkwił w świadomości nie tylko działaczy związanych z PPS ale w ogóle w pamięci ludzi lewicy jako idea pomagająca kreślić programy do działania w okresie powojennym, a wiele myśli i postulatów w nim zawartych znaleźć można także w Manifestie PKWN z 1944 r. oraz innych dokumentach i działaniach władz Polski Ludowej, gdy PPS współtrządził z PPR. Niestety, nie wszystkie postulaty PROGRAMU RADOMSKIEGO – z przyczyn obiektywnych, związanych chociażby z przynależnością do kierowanej przez Związek Radziecki „wspólnoty krajów socjalistycznych” i w związku z tym z koniecznością liczenia się z innym niż zarysowany w PROGRAMIE RADOMSKIM socjalizmem, a także z powodu błędów rządzących w okresie PRL – nie można było zrealizować. Obecnie, gdy w latach 90-tych zwyciężyły siły, które przywróciły w Polsce kapitalizm i przekreśliły wiele z socjalnych i innych zdobyczy ludzi pracy, gdy samo pojęcie „ustrój socjalistyczny” jest na politycznym indeksie, warto powrócić do tekstu Programu Radomskiego Polskiej Partii Socjalistycznej i przemyśleć zawarte w nim myśli i nadzieje na „POLSKĄ RZECZPOSPOLITĄ SOCJALISTYCZNĄ”. Dlatego też Stowarzyszenie im. Ignacego Daszyńskiego wybitnego przywódcy Polskiej Partii Socjalistycznej, pierwszego premiera Rządu niepodległej Polski zorganizowało konferencję przypominającą PROGRAM RADOMSKI i aktualność wielu jego idei oraz postulatów.

Konferencja odbyła się w Warszawie, w dniu 27 stycznia 2018 r.

Zarząd Stowarzyszenia

Maria Szyszkowska

Aktualność Programu Radomskiego PPS

Nieoczekiwanie została wprowadzona w Polsce, w 1989 roku, gospodarka neoliberalna. Przewidywanie takiej zmiany na pewno nie skłoniłoby robotników do strajków. Zostały zlikwidowane fabryki, cukrownie, zamknięto stocznie. Własność państwowa, czyli całego społeczeństwa przeszła w ręce prywatne. Wyodrębniła się mała grupa osób bogatych i miliony osób biednych. Rozczarowanie pogłębiło się przez fakt niezrealizowania 19-tu spośród 21 Postulatów Solidarności, a więc tych, które miały na celu poprawienie socjalizmu czasów PRL.

To nieprzewidziane przejście od socjalizmu do kapitalizmu wpływa jako skutek także negatywne na świadomość jednostek. Człowiek jest określany mianem kapitału ludzkiego, a siłą wyznaczającą nasze życie łącznie z edukacją ma być rynek. Istnienie człowieka zostało sprowadzone do sfery materialno-biologicznej, bowiem jego celem ma być dążenie do zysku. Uprawnienie do tego, by jedni bogacili się kosztem drugih, skutkuje zanikiem wspólnot opartych o bezinteresowność.

Socjalizm został utożsamiony z wyrugowanym obecnie w Polsce marksizmem i ta świadoma manipulacja zespalająca rzekomo w sposób konieczny socjalizm z marksizmem prowadzi do zohydzenia przemian w Polsce, które nastąpiły po drugiej wojnie światowej. Słyszcy się także głosy dostojników państwowych zapewniające, że Polski nie było po drugiej wojnie światowej, że odrodziła się dopiero w 1989 roku. Rzekoma wolność prowadzi do tego, że coraz mniejsza liczba jednostek odważnie wyraża swój światopogląd o ile odbiega on od powszechnie funkcjonującej propagandy.

Należy zacząć pilnie przeobrażać naszą rzeczywistość zgodnie z postulatami jasno sformułowanymi w Programie Radomskim, bowiem sytuacja w której dziś żyjemy jest niemożliwa do zaakceptowania przez ludzi wrażliwych i mających poczucie odpowiedzialności. Jest także niemożliwa do zaakceptowania przez tych, którzy mają wyostrzone poczucie sprawiedliwości. Takie osoby nie godzą się nie tylko na biedę i bezradność części społeczeństwa zadłużonego w bankach, ale także nie akceptują manipulacji świadomością. Ta sytuacja jest niemożliwa do zaakceptowania również i dlatego, że zysk materialny wskazywany jest jako cel

i sens wysiłków. Człowieka określa się mianem kapitału ludzkiego, czyli degradowuje się człowieczeństwo.

Socjalizm jest utożsamiany błędnie z komunizmem, którego nota bene nie było nawet w ZSRR i przedstawiany jako system zbrodniczy. Jednocześnie stawia się pomniki Józefowi Piłsudskiemu. Przemilcza się, że Adam Mickiewicz, Edward Abramowski, Leon Petrażycki, Stefan Żeromski, Maria Dąbrowska – by ograniczyć się do tych przykładów – byli zwolennikami socjalizmu. Oczywiście, poszczególne teorie socjalizmu, jak i poglądy dotyczące sposobu urzeczywistnienia go są różnorodne.

Należy zacząć pilnie przeobrażać rzeczywistość zgodnie z postulatami jasno sformułowanymi w Programie Radomskim. Stanowi on drogowskaz dla nas żyjących w XXI wieku.

Postulaty Programu Radomskiego były w znacznej mierze wprowadzone w życie, w czasach PRL. Wyższy obecnie poziom rozwoju kapitalizmu niż przed drugą wojną światową wiąże się ze wzmożonymi przejawami niesprawiedliwości, które powinny zostać rozwiązane w sposób wskazany już przed drugą wojną światową przez ten Program.

Zasadniczym celem, który wskazuje omawiany tu Program – Drogowskaz jest zniesienie podziału na wyzyskiwaczy i wyzyskiwanych. Świat kultury i cywilizacji, który człowiek tworzy, zależy od stanu świadomości jednostek, charakteru i siły woli. Od decyzji prawnych zależy przebudowa dzisiejszego niesprawiedliwego świata. Ani kolonializm, ani rasizm, ani nienawiści religijne, ani zbrojenia i wojny nie należą do przeszłości. Zaznacza się siła kapitału finansowego, wszechmoc banków i narastające uzależnienie państw od międzynarodowych koncernów.

Warstwa intelektualistów i artystów została zepchnięta na margines życia społeczeństwa. Minęła też epoka w której – zdarzało się – że mądrzy władcy bezinteresownie troszczyli się o los swoich poddanych. Nasze czasy uprawniają do tego, by dominował interes warstw ludzi najbogatszych. Sugeruje się, że obce wojska w naszym kraju – jeśli były to radzieckie – oznaczały okupację. Natomiast obecnie stacjonujące wojska amerykańskie mają być gwarantem niezależności i pokoju.

Wbrew deklaracjom o wartości ustroju demokratycznego, istotne decyzje podejmują biurokraci. Ich poczynaniami kierują grupy interesów zespolone z politykami. Już w Programie Radomskim zauważono, że oparciem dla społeczeństwa w jego przejawach niezadowolenia nie są Kościoły rozmaitych wyznań. Ta sytuacja trwa nadal, bowiem z reguły Kościoły szukają własnego interesu, w tym także finansowego. W konsekwencji brakuje społeczeństwu oparcia dla dążeń o sprawiedliwy ład. Uciskani muszą liczyć na siebie.

Świat nie udoskonalił się mimo doświadczeń dwóch wojen światowych. Nadal zaszczepia się nienawiść do innych narodów, co krytykował Program Radomski. Nadal aprobejuje się przygotowania do wojen jednocześnie głosząc wartość proce-

su globalizacji, który powinien wiązać się z powszechnym braterstwem, a więc ze stanem pokoju. Nadal jest aktualny nakaz przeciwstawiania się faszyzmowi, o czym jest mowa w Programie Radomskim.

Program Radomski jako cel fundamentalny przyjmuje wyzwolenie się z „jarzma gospodarki kapitalistycznej”. Ten cel jest nadal w pełni aktualny.

Upaństwowienie banków, uspołecznienie systemu finansowo – kredytowego, uspołecznienie podstawowych gałęzi przemysłu, uspołecznienie środków komunikacji, popieranie spółdzielczości rolniczej, rzemieślniczej oraz gwarancje dla rozwoju drobnych zakładów – to cele wyznaczone przez Program Radomski PPS, które powinny zostać wprowadzone w życie. Ich realizacja w dużej mierze została spełniona w PRL, ale rok 1989 stanowił odwrót od tych reform. Nawet taki postulat jak oddanie zabudowań dworskich na cele społeczne, zawarty w Programie Radomskim, został urzeczywistniony w Polsce po drugiej wojnie światowej.

W związku z krytyką PRL, która prowadzi do nieprawdziwego, karykaturalnego obrazu tamtych czasów, warto zaznaczyć, że lecznictwo bezpłatne dla każdego, elektryfikacja, likwidacja analfabetyzmu, czy sieć szkół w których pobierana była bezpłatna edukacja, uprzemysłowienie Polski, reforma rolna, to także osiągnięcia czasów powojennych zgodne z Programem Radomskim.

Program Radomski porwałby dziś Polaków zawiedzionych obietnicami Solidarności, która miała po przewrocie poprawić socjalizm czasów PRL. Porwałby ten Program społeczeństwo udręczone przejawami neokapitalizmu, ale pod jednym warunkiem. Mianowicie, należałoby unikać słowa: „socjalizm”, bowiem nadano mu w Polsce po 1989 roku sens jednoznacznie pejoratywny.

Program Radomski PPS zawiera cele godne partii lewicowej – a nie pozornie lewicowej. Te pozornie lewicowe partie charakteryzują się krytyką reform wprowadzonych w Polsce Ludowej oraz aprobatą dla neoliberalizmu ekonomicznego.

Plan przebudowy Polski sformułowany w Programie Radomskim wymaga silnej władzy państwa. Zresztą doświadczamy obecnie negatywnych skutków zgody na działanie prawa wstecz. Mam na myśli reprywatyzację, która wprowadzana po 1989 roku doprowadziła do zatrważających działań, na przykład tzw. czyszcicieli kamienic.

Zgodne z Programem Radomskim byłoby położenie kresu rabunkowej gospodarki obcego kapitału u nas. Upaństwowienie banków i uspołecznienie systemu finansowo-kredytowego poprawiłoby sytuację obywateli. Podobnie też upaństwowienie podstawowych gałęzi przemysłu byłoby zgodne z Programem Radomskim.

Wiele postulatów zawartych w Programie Radomskim nie zostało spełnionych. Nie jest prawdą bowiem, że kobiety mają jednakowe prawa jak mężczyźni, bo jeżeli nawet są formalnie zagwarantowane, to faktycznie bywają dyskryminowane. Związki zawodowe w bardzo wielu instytucjach nie mogą być zorganizowane z powodu sprzeciwu pracodawców. Zabudowania dworskie przeznaczone

w czasach PRL na cele społeczne są sprywatyzowane. Wczasy FWP, z których korzystali nie tylko pracownicy umysłowi, ale przede wszystkim robotnicy oraz chłopci były zgodne z Programem Radomskim. Zlikwidowano tę instytucję, uzasadniając absurdalnie tym, że przymuszano do wyjazdów na wczasy, by indoktrynować polskie społeczeństwo w duchu marksistowskim.

Już w Programie Radomskim był zawarty postulat, by lasy pozostały własnością państwa. Niepokojące są obecnie głosy domagające się ich prywatyzacji. Urzeczywistniona w Polsce Ludowej bezpłatna edukacja wraz z siecią szkół należy do przeszłości. Podobny los spotkał bezpłatne dawniej lecznictwo. Nie istnieje także sieć instytucji kulturalnych, która obejmowała miasteczka i wsie.

Nie pamięta się już dziś, że elektryfikacja Polski i likwidacja analfabetyzmu zmieniły korzystnie nasze społeczeństwo. Reforma rolna, zgodna z Programem Radomskim, została przeprowadzona w PRL. Do 1989 roku występowały w Polsce harmonijne trzy formy własności zalecane przez Program Radomski. Obecna powszechna prywatyzacja pogorszyła sytuację materialną większości Polaków i wpłynęła na decyzję o emigracji.

Pragnę podkreślić, że celem produkcji wskazywanym przez Program Radomski miał być powszechny dobrobyt społeczeństwa a nie zysk osiągany przez jakąś grupę osób.

W czasach PRL wprowadzono zalecany przez Program Radomski rozdział państwa od Kościoła. Ten warunek wolności nie jest dziś respektowany.

Godne kontynuacji jest wskazanie przez Program Radomski, że sztuka i literatura piękna ma wyrastać z potrzeby wewnętrznej twórców a nie z ich dążeń do znaczenia i zysku.

Postulowane przez Program Radomski śluby cywilne – wprowadzone w PRL – cieszą się obecnie mniejszą popularnością ze względu na obowiązującą poprawność obyczajową.

Wskazany jednoznacznie przez Program Radomski socjalizm jako cel do spełnienia jest w pełni aktualny. Pilnym zadaniem jest urzeczywistnienie go, czyli tym samym odejście od neoliberalizmu ekonomicznego, który negatywnie odciska się także na psychice człowieka.

Prof. zw. dr hab. Maria Szyszkowska Jest absolwentką Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego i Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej ATK. Doktorat obroniła na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Habilitowała się na Wydziale Filozoficznym KUL. Profesorem zwyczajnym jest od 1993 roku. Opublikowała kilkadziesiąt książek i kilkaset artykułów naukowych. Wyraża poglądy antyklerykalne, popiera pacyfizm, państwo neutralne światopoglądowo. Deklaruje, że jest kantystką i agnostykiem. W 2005 roku – przez Szwajcarię – była zgłoszona do Pokojowej Nagrody Nobla.

Władysław Kulesza

Polska Partia Socjalistyczna w okresie międzywojennym na forum parlamentu II Rzeczypospolitej

Wgląd w działalność Polskiej Partii Socjalistycznej na forum parlamentu w II Rzeczypospolitej wymaga dokonania pewnych wstępnych ustaleń. Posłowie reprezentujący partię pojawili się na forum Sejmu Ustawodawczego w latach 1919–1922, a następnie w Sejmie I (1922–1927), II (1928–1930) oraz III (1930–1935) kadencji. W wyniku decyzji o bojkocie wyborów w 1935 i 1938 roku posłów reprezentujących PPS zabrakło w Sejmie IV i V kadencji. Senatorowie z PPS zasiadali w Senacie I, II i III kadencji i z analogicznej przyczyny byli nieobecni w Senacie IV i V kadencji.

W Sejmie Ustawodawczym było 33 posłów zrzeszonych w Związku Polskich Posłów Socjalistycznych, w izbach: I kadencji – 41 posłów i 7 senatorów, II kadencji – 64 posłów i 10 senatorów, a w III kadencji – 24 posłów i 5 senatorów. Od 1922 roku posłowie i senatorowie PPS tworzyli wspólnie klub o nazwie Związek Parlamentarny Polskich Socjalistów. Każdy z tych wyników wymaga komentarza dotyczącego przebiegu wyborów. W 1919 roku partia poszła do wyborów jeszcze nie zjednoczona, a wybory odbywały się w kilku etapach (stąd początkowo 340-osobowe gremium ostatecznie zwiększyło się do 432 posłów). Część posłów znalazła się w izbie nie w wyniku wyborów (44 posłów). W przypadku PPS wszyscy posłowie pochodzili z wyborów, a listy PPS zajęły IV miejsce w byłej Kongresówce (10% głosujących, ale w Warszawie 15%), zaś w byłej Galicji, gdzie głosowano na Polską Partię Socjalno-demokratyczną (PPSD), III miejsce (20% głosujących).

W przypadku wyborów w 1922, w 1930 i w 1935 roku do wyborów poszło odpowiednio 68%, 78,3%, 75% osób uprawnionych do głosowania, na tym tle na listy PPS do Sejmu głosowało 10,8% (V miejsce), 13% (II miejsce) i 17,7% (II miejsce) obywateli uprawnionych do głosowania. Ten ostatni wynik wymaga komentarza. To zbiorowy wynik list Centrolewu, z którego nie da się wyod-

rębnić wyniku PPS, ale spadek liczby głosów był niewątpliwym faktem. Całość mandatów poselskich uzyskanych przez partie Centrolewu, następnie rozdzielono między poszczególne partie. Było to 79 mandatów, z czego PPS przypadło tylko 24 mandaty. Na tle wyniku z 1928 roku spadek poparcia widać bardzo wyraźnie.

Posłowie i senatorowie PPS byli bardzo widoczni w izbach. Zaczniemy od dowodów bardziej formalnej natury. W każdej z kadencji, jako bardziej liczebny klub, PPS obsadzała stanowisko jednego z wicemarszałków Sejmu, a po wyborach w 1928 roku Marszałkiem Sejmu został Ignacy Daszyński. Parlamentarzyści PPS wchodzili w skład komisji sejmowych i senackich, obejmując w latach 1919–1930 przewodnictwo w niektórych z nich. Oprócz aktywności w komisjach „resortowych” posłowie partii byli bardzo aktywni w Komisji Kontroli Długów Państwowych. Na tle pozostałych klubów parlamentarnych klub PPS charakteryzował się wyjątkową spójnością i zdyscyplinowaniem. Trzeba tu wspomnieć, iż do nienajlepszych zwyczajów naszego parlamentaryzmu należały rozłamy, secesje, czy „wędrowki” pojedynczych posłów zmieniających barwy partyjne czy klubowe. Na tym tle klub PPS był chlubnym wyjątkiem, przeżył tylko jeden, co prawda bardzo ciężki, rozłam, który w 1928 roku objął całą partię. Ale i w partii i w klubie ostatecznie opanowano sytuację.

Charakterystyczną cechą klubu był jego bardzo inteligentcki skład, a także sposób myślenia parlamentarzystów. Ci kładli nacisk na lojalność wobec swojej partii, jako zbiorowego mandatariusza wyborców, co w znacznym stopniu wpływało na wyżej wskazaną spójność klubu. Każdy klub parlamentarny miał w swoim składzie działaczy najbardziej widocznych i aktywnych na forum izby. Oprócz przywódców partii byli to jej pozostali, prominentni działacze a także eksperci niezbędni w pracy parlamentarnej. Prawdziwym skarbem dla partii byli parlamentarzyści kojarzący swe walory ideowe i intelektualne z talentem oratorskim. W przypadku Sejmu byli to: Ignacy Daszyński, Mieczysław Niedziałkowski, Herman Lieberman, Zygmunt Marek, Adam Pragier oraz Norbert Barlicki i Zygmunt Żuławski, a w Senacie: Bolesław Limanowski, Stanisław Posner i Dorota Kłuszyńska.

Uwagi dotyczące aktywności parlamentarzystów PPS na forum Sejmu i Senatu w latach 1919–1935 należy połączyć z kilkoma wyjaśnieniami. Pierwsze dotyczy ram ustrojowych, w których przyszło działać partii. Te ramy to w latach 1919–1922 Mała Konstytucja, czyli uchwała Sejmu Ustawodawczego z 20 lutego 1919 roku o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa, a później ustawa z dnia 17 marca 1921 roku – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, a od 1926 roku także Nowela Sierpniowa, czyli ustawa z 2 sierpnia 1926 roku uzupełniająca i zmieniająca Konstytucję Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1921 roku.

Pierwszy z tych aktów czynił z Sejmu Ustawodawczego najwyższą władzę, powierzając jej funkcje ustrojodawczą i ustawodawczą oraz funkcję kontrolną

nad Naczelnikiem Państwa i rządem, przy czym ten ostatni miał być powoływany (funkcja kreacyjna) przez Naczelnika Państwa na podstawie porozumienia z Sejmem. Drugi z tych aktów czynił z dwuizbowego parlamentu władzę ustawodawczą, powierzając jej trzy powyżej wymienione funkcje, zaś w przypadku funkcji kreacyjnej, ta faktycznie należała do parlamentu za sprawą wprowadzenia w Konstytucji systemu rządów parlamentarnych.

Ostateczny kształt tym funkcjom nadała praktyka konstytucyjna. W latach 1919–1922 Sejm Ustawodawczy zrealizował funkcję ustrojodawczą i realizował funkcję ustawodawczą i kontrolną, a w odniesieniu do rządu wspólnie z Naczelnikiem Państwa funkcję kreacyjną. W latach 1922–1926 Sejm w pełni wykonywał funkcję ustawodawczą, kontrolną oraz kreacyjną względem rządu. Po zamachu majowym w latach 1926–1935 w rękach parlamentarzystów pozostała jedynie funkcja ustawodawcza (ograniczona przez regulacje Noweli Sierpniowej o wydawaniu przez Prezydenta rozporządzeń z mocą ustawy) oraz funkcja kontrolna, ale parlament był coraz bardziej ograniczany przy jej realizacji. Wykonywanie funkcji kreacyjnej w odniesieniu do rządu przypadło Józefowi Piłsudskiemu, zaś w przypadku funkcji ustrojodawczej parlament *de facto* przestał być jej wyłącznym dysponentem.

Drugie wyjaśnienie dotyczy *credo* ideowego PPS, zawartego w jej programie z 1920 roku oraz w najważniejszych decyzjach partii podejmowanych od zarania niepodległości. Wgląd w te teksty pozwala na odnalezienie nadrzędnej wartości, jaką dla PPS było zbudowanie ustroju socjalistycznego, opartego na nowych zasadach organizacji życia gospodarczego i w konsekwencji społecznego (w tym politycznego). Ale z tym, można by rzec, docelowym *credo*, sformułowanym na długo przed 11 listopada 1918 roku, wiązały się pewne problemy wymagające rozstrzygnięcia, które równocześnie stawały się dylematami dla kierownictwa partii i jej członków w już niepodległej Polsce.

PPS opowiadając się za własnym, niepodległym państwem wprowadziła do swojego programu, nową nadrzędną wartość i zasadę ideową. Ta wymagała pogodzenia i skorelowania z ideą socjalizmu, już nie tylko w sferze refleksji teoretycznej, ale w obrębie nowej rzeczywistości. Tego dylematu nie miała rewolucyjna lewica, tworząc w grudniu 1918 roku Komunistyczną Partię Robotniczą Polski i widząc w następstwie światowej rewolucji Polska Republikę Rad w obrębie nowego rewolucyjnego ładu, później budowanego pod egidą III Międzynarodówki.

Komuniści bez większych problemów sięgali do arsenału rewolucyjnych i radykalnych haseł. I tu dla PPS rodził się dylemat. W agitacji kierowanej do tego samego elektoratu strona komunistyczna mogła bez żadnych zahamowań licytować swoje żądania „w górę”, wedle zasady – im gorzej to tym lepiej dla światowej rewolucji. A przed PPS stało pytanie, gdy partia chciała występować w obronie krzywd i w imię słusznych pretensji klasy robotniczej, to na jaki stopień radykali-

zmu w swych żądaniach mogła sobie pozwolić? Gdyby te działania doprowadziły do totalnej konfrontacji z prawicą stojącą w obronie klasowego *status quo*, to wtedy niebezpieczeństwo mogło zagrozić ledwo co odzyskanej niepodległości. Dla strony komunistycznej – powtórzmy – było oczywiste, że im gorzej tym lepiej, ale dla PPS już nie. I tu pojawiał się kolejny dylemat, jak zapanować nad słusznymi roszczeniami klasy robotniczej i jak wytłumaczyć elektoratowi partii, że ma rację, ale PPS w zastanej sytuacji dalej (tak jak strona komunistyczna) posunąć się już nie może ze względu na wewnętrzne i zewnętrzne zagrożenia dla istnienia państwa.

Kolejny dylemat był, można by powiedzieć, dziełem samej PPS. Partia przyjęła założenia, że działając we własnym państwie będzie walczyć o swoje ideały i realizować swe cele w majestacie prawa przy użyciu urny wyborczej. Przywódcy partii wyraźnie podkreślali, że metody zastosowane na Wschodzie w 1917 roku nie zostaną zaakceptowane. Przyjęcie takiej strategii wymagało dla jej realizacji dwóch podstawowych czynników. Pierwszy to przekonanie przechodzące w pewność, że partia będzie dysponowała taką większością, gdy przyjdzie czas wyborów. Drugi czynnik, że wszyscy uczestnicy życia politycznego będą akceptowali zasadę legalizmu jako niewzruszoną podstawę ustroju i życia politycznego w państwie.

Co do pierwszego czynnika, to już w latach 1919–1922 PPS otrzymała pierwsze ostrzeżenie. Z chwilą otwarcia Sejmu Ustawodawczego klub parlamentarny PPS był jednym z większych w izbie, ale w miarę jak jej skład się rozszerzał, to okazywało się, że nowi posłowie zasilali szeregi partii prawicowych oraz centrowych. A tu okazywało się, że nie tylko te pierwsze nie są skłonne do wspólnych działań na forum Sejmu z posłami z PPS. Stało się jasne, że w kraju o takiej strukturze ludności, z przewagą ludności wiejskiej, droga obozu lewicy do stania się legalnie wybraną większością może się bardzo wydłużyć. Konkludując: gdy partia lewicy, dążąca do władzy deklarowała solennie, że będzie respektować zasady legalizmu i rządów większości, a w parlamencie nie było chętnych do współpracy, zaś krystalizująca się większość miała wyraźnie centroprawicowe oblicze, to zadania stojące wówczas przed taką partią i próby ich realizacji coraz wyraźniej zaczynały przypominać przysłowiową kwadraturę koła¹. Stąd nie dziwi fakt, że w latach trzydziestych w szeregach partii coraz częściej zaczęto domagać się, aby działalność partii na forum izb uzupełnić różnymi akcjami o wyraźnie pozaparlamentarnym charakterze, a na lewym skrzydle partii, gdy dyskutowano o rewolucji i socjalizmie, to coraz częściej stawiano tezę o konieczności „bezpośredniej walki o socjalizm” i o rewolucji, która siłą obali istniejący porządek społeczny.

---

¹ Celnie o tym J. Żarnowski, *Polska Partia Socjalistyczna w: Życie polityczne w Polsce 1918–1939* (red. J. Żarnowski), Wrocław 1985, s. 72.

Drugi czynnik to kwestia respektu dla zasady legalizmu. Już w Sejmie Ustawodawczym niektórzy politycy prawicy nie ukrywali swoich pragnień, aby w razie potrzeby rozprawić się siłą nie tylko z lewicą rewolucyjną. Wydarzenia związane z wyborem, a następnie zabójstwem prezydenta Gabriela Narutowicza ujawniły w całej rozciągłości takie postawy, będące zagrożeniem nie tylko dla lewicy rewolucyjnej, a także znaczny potencjał, którym dysponowały siły prawicy w pierwszych latach II Rzeczypospolitej. W tej sytuacji partie lewicy na czele z PPS poszukiwały sojuszników dla zapobieżenia ewentualnemu prawicowemu zamachowi stanu. Tym sojusznikiem mógł być wówczas tylko ówczesny Naczelnik Państwa. I tak było w latach 1919–1922. Jednak jak wiemy z historii, później, ten alians funkcjonował tylko do pewnego czasu.

Idee niepodległości Polski jako naczelne wartości, zasady legalizmu i rządów parlamentarnych, strategie reform w majestacie prawa oraz stałej obrony zdobyczy socjalnych świata pracy (przed ich likwidacją czy ograniczeniem), a także stałe poszukiwanie większości parlamentarnej zdolnej do walki z siłami prawicy dążącymi do zdobycia pełni władzy w państwie, tworzyły katalog najważniejszych wskazań wyznaczających kierunki działania klubu parlamentarnego PPS w Sejmie Ustawodawczym, a następnie, do maja 1926 roku, w Sejmie i Senacie I kadencji.

Kolejne lata, już po maju 1926 roku, przyniosły ostatecznie zasadniczą korektę działań PPS. Wychodząc z tych samych, naczelnych wartości oraz strategii partia w swej działalności musiała uzupełnić listę tych najważniejszych wskazań o kolejne zadania: walkę z nową władzą w obronie demokracji parlamentarnej i rządów prawa, w warunkach, gdy dyktatura Józefa Piłsudskiego i działalność kolejnych rządów posłusznych jego woli, w coraz większym stopniu i z coraz większą konsekwencją budowały w Polsce nowy system rządów, współcześnie określany mianem rządów autorytarnych.

Bardziej konkretne ustalenia dotyczące aktywności parlamentarzystów PPS w kolejnych kadencjach izb w latach 1919–1935 należy rozpocząć od kilku uwag dotyczących funkcji ustawodawczej oraz funkcji kreacyjnej i kontrolnej, w których realizacji przyszło im uczestniczyć. Pierwsza uwaga dotyczy funkcji ustawodawczej. Całość aktywności posłów i senatorów PPS była podporządkowana dwóm naczelnym zasadom. Pierwsza zakładała stałą obronę już uzyskanych praw świata pracy, przy równoczesnych staraniach o wprowadzenie nowych unormowań mogących zwiększyć katalog uprawnień świata pracy, czyli elektoratu partii.

Druga uwaga, która odnosi się do funkcji ustawodawczej dotyczy politycznej aktywności partii na forum izb – partii, która już w Sejmie Ustawodawczym została zmuszona, w konfrontacji z partiami prawicy, do stałej obrony zasad i instytucji demokracji parlamentarnej oraz walki o ich jak najpełniejsze urzeczywistnienie w społeczeństwie. Dziś z perspektywy lat widać wyraźnie dwojaki wymiar tej aktywności: pierwszy zawarty w formule „tu i teraz” i drugi, bardziej perspekty-

wiczny jako element ważnego etapu w drodze do realizacji dzieła budowy społeczeństwa socjalistycznego.

Trzecia uwaga dotyczy funkcji kreacyjnej i kontrolnej. Tu sprawy nie przedstawiały się tak prosto jak w przypadku funkcji ustawodawczej. Naczelna teza, iż najwłaściwszym rozwiązaniem jest utworzenie rządu robotniczo-chłopskiego w procesie budowy socjalizmu, przy założeniu, że będzie to następstwem zwycięstwa w wyborach, mówiąc ogólnie, nie bardzo przystawała do rzeczywistości II Rzeczypospolitej. Większość we wszystkich izbach, w kolejnych kadencjach, do 1935 roku, należała do partii innych niż partie robotnicze, czy radykalne partie chłopskie. Pytanie, które zostało postawione, można by rzec siłą faktów, brzmiało: czy do rządu formowanego przez partie reprezentujące klasy posiadające – partie prawicy i centrum, mogą wejść ministrowie z PPS, mający stosowny mandat partii? I tu pojawiało się kolejne pytanie: czy takiemu „mieszkańskiemu rządowi” PPS, nie wchodząc w jego skład, może udzielić poparcia, umożliwiając jemu działalność? Niełatwo było znaleźć odpowiedź na te pytania. Warto tu wskazać, iż nie tylko PPS w okresie międzywojennym miała trudności ze znalezieniem właściwej odpowiedzi na te pytania².

W 1920 roku XVII zjazd PPS, po burzliwej debacie, podjął decyzję, że w wyjątkowych okolicznościach partia może wziąć udział w rządzie koalicyjnym, ale na podstawie specjalnej decyzji wydanej w razie potrzeby przez Radę Naczelną partii. Uchwała przydała się w parę miesięcy później, gdy w lecie 1920 roku, kiedy oddziały Armii Czerwonej parły na Warszawę, partia weszła do koalicyjnego Rządu Obrony Narodowej. Ponownie dyskutowano tę kwestię na XVIII zjeździe, w 1921 roku. I tu po równie ostrej debacie ustalono, że kierownictwo partii będzie mogło zadecydować o ewentualnym, wyjątkowym udziale PPS w rządzie koalicyjnym. Ale nie było to ostatnie słowo partii w tej kwestii. XIX zjazd obradujący na przełomie 1923 i 1924 roku ustalił, że w sytuacji gdy nie można powołać „rządu ludowego”, partia „może pod ściśle określonymi warunkami tolerować lub popierać gabinet antyprawicowy, którego działalność nie będzie sprzeczna z interesami klasy robotniczej”. Te ustalenia, na pierwszy rzut oka bardzo wymyślne, nie były czystą teorią, bo już wkrótce na horyzoncie pojawiła się kwestia ustosunkowania partii do rządu Władysława Grabskiego i jego reform. Ta formuła znakomicie przydała się, aby odnosić się do dylematów, które w tym momencie musieli rozstrzygać przywódcy PPS, a także w rok później, gdy wiosną 1926 roku władze partii podjęły decyzję o wejściu do koalicyjnego rządu Aleksandra Skrzyńskiego, o jednoznacznie centroprawicowym charakterze, a następnie w parę miesięcy później, gdy podjęto kolejną decyzję o opuszczeniu składu gabinetu.

---

² Zob. J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, wyd. VI popr. i uzupeł., Wrocław 2008, s. 511, zob. także s. 503–505, a także W. Lamentowicz, *Reformizm szwedzki*, Warszawa 1977, s. 65–66.

Powrót Polski na mapę Europy spowodował, iż zarówno Sejm Ustawodawczy jak i kolejny Sejm i Senat w I kadencji musiał zrealizować szereg działań związanych z wykonywaniem funkcji ustrojodawczej. Sejm Ustawodawczy w 1919 roku uchwalił Małą Konstytucję, a Sejm i Senat I kadencji w 1921 roku Konstytucję Marcową, zaś po zamachu majowym Józef Piłsudski doprowadził do jej zasadniczej korekty w postaci Noweli Sierpniowej. Jak ocenić udział PPS w tych trzech wydarzeniach? Mimo, iż w żadnym z tych działań parlamentarzyści PPS nie byli ani siłą decydującą, ani znacząco sprawczą, to jednak w przypadku dwóch pierwszych aktów zaznaczyli swą obecność. W 1919 roku znaleźli się w gronie partii skutecznie blokujących działania prawicy, zmierzającej do całkowitego pozbawienia Naczelnika Państwa jego kompetencji jako głowy państwa na rzecz legislatury i rządu. W 1921 roku posłom z PPS udało się doprowadzić do ograniczenia kompetencji Senatu, jako drugiej izby, a także zapobiec całkowitemu „wyłączeniu” praw socjalnych (i tak zresztą nielicznych) z katalogu praw obywatelskich. Najmniejszy wpływ, a tak naprawdę prawie żaden, mieli posłowie PPS na kształt Noweli Sierpniowej oraz towarzyszącej jej ustawie o pełnomocnictwach, na podstawie której prezydent, na wniosek rządu, mógł wydawać rozporządzenia mające moc ustawy. Mimo ostrej krytyki partii nowemu rządowi, tu często idącemu ręką w rękę z partiami prawicy i części centrum, udało się przeprowadzić niemal wszystkie swoje ustrojowe postulaty³.

W przypadku funkcji ustawodawczej w Sejmie Ustawodawczym posłowie PPS pozytywnie przyczynili się do uchwalenia ordynacji wyborczych do Sejmu i Senatu. Stworzone regulacje gwarantowały, że akt wyborczy będzie miał charakter demokratyczny, a wyniki wyborów w maksymalnym stopniu będą odzwierciedlały dążności i wybory polityczne społeczeństwa. Także aktywność posłów PPS przyczyniła się do uchwalenia ustawy o autonomii Górnego Śląska oraz ustaw samorządowych dla byłej Galicji. I te akty (choć drugi z nich pozostał tylko na papierze) wzmacniały ustrój państwa polskiego jako demokratyczny. Bardzo ważnym elementem w działaniach legislacyjnych posłów PPS było dopilnowanie, aby dekrety Naczelnika Państwa dotyczące prawa pracy i ubezpieczeń społecznych oraz związków zawodowych zostały zatwierdzone przez Sejm, bez żadnych poprawek ograniczających uprawnienia uzyskane przez świat pracy w tych aktach. I te zabiegi skończyły się powodzeniem. Podobną aktywnością wykazali się parlamentarzyści partii w przypadku uchwały o reformie rolnej w 1919 roku, a następnie przy uchwaleniu ustawy o reformie rolnej w 1920 roku, mimo iż stosunki PPS z częścią partii chłopskich nie układały się najlepiej. Na odrębną analizę zasługuje aktywność posłów socjalistycznych

---

³ Co do okoliczności tego porozumienia zwycięzcy ze zwycięzonymi zob. A. Ajnenkiel, *Spór o model parlamentaryzmu polskiego do 1926 roku*, Warszawa 1972, s. 270–402.

przy uchwalaniu przepisów dotyczących tzw. reglamentacji gospodarczej. Za tym terminem kryły się rozstrzygnięcia o zasadniczej wadze dla elektoratu PPS, poczynając od regulacji cen żywności, a kończąc na subsydiach dla samorządu terytorialnego dla zwalczania biedy i bezrobocia.

Te same materie przyciągały uwagę posłów i senatorów z PPS w izbach I kadencji. Przy walnym udziale PPS izby uchwałyły w 1924 roku szereg ważnych ustaw z zakresu prawa pracy: o ochronie pracy młodocianych i kobiet, o ubezpieczeniu w przypadku bezrobocia oraz o pośrednictwie pracy. Na odrębną uwagę zasługuje uchwalenie w tym samym roku ustawy o ochronie lokatorów, a także poparcie PPS dla ustawy o reformie rolnej w 1925 roku. W obu tych przypadkach PPS weszła do koalicji partii, którym udało się doprowadzić do uchwalenia tych regulacji w izbach. Posłowie i senatorowie PPS walnie wsparli działania rządu Władysława Grabskiego w 1924 roku w dziele reform gospodarczej i walutowej, uważnie bacząc, czy wychodzenie z kryzysu i sanacja waluty nie odbędzie się w nadmiernym stopniu na koszt świata pracy. Także w przypadku ustaw podatkowych parlamentarzyści PPS dopilnowali, aby przekształcany system podatkowy nie obciążał nadmiernie (przez podatki pośrednie) grup społecznych utrzymujących się z własnej pracy.

Zamach stanu Józefa Piłsudskiego spowodował zasadnicze zmiany w funkcjonowaniu parlamentu. Postulaty PPS, aby rozwiązać izby i roz�isać nowe wybory zostały odrzucone przez zwycięzcę. Izby miały działać do końca kadencji. Po uchwaleniu Noweli Sierpniowej i ustawy o pełnomocnictwach, nowa władza zaczęła realizować konsekwentnie działania zmierzające do podważania autorytetu parlamentu oraz zablokowania jego aktywności legislacyjnej w ostatniej fazie istnienia izb (1926–1927). W wyniku tej taktyki dwie ważne ustawy, uchwalone przy czynnym udziale PPS, o samorządzie i o zgromadzeniach pozostały na papierze.

W Sejmie II kadencji PPS wraz z innymi partiami opozycji, które tworzyły w sumie większość w izbie, udało się uchwalić kilka ustaw – o amnestii, o zmianie rozporządzenia prezydenta o ustroju sądów powszechnych, a także o zmianie zasad wydawania Dziennika Ustaw. (Ta ostatnia ustawa ze swoim bardzo prawniczym tytułem miała bardzo duże znaczenie dla opozycji w jej walce z obozem rządzącym). Gdy zainaugurowana przez obóz sanacyjny debata dotycząca rewizji konstytucji skończyła się niepowodzeniem – zamierzenia władzy spotkały się ze zgodnym sprzeciwem opozycji, z obu stron izby – stało się jasne, że dni Sejmu i Senatu są policzone. Ich godzina wybiła, gdy partie lewicy i centrum, występujące wspólnie jako Centrolew, rozpoczęły akcję przeciw obozowi rządzącemu, wyprowadzając swoich zwolenników na ulice. Prezydent rozwiązał Sejm i Senat w 1930 roku przed upływem kadencji, idąc za stosownym wnioskiem rządu, na czele którego jako premier stanął osobiście Józef Piłsudski. Te decyzje otworzyły drogę do walnej rozprawy z opozycją i rozpisania wyborów parlamentarnych, które przeszły do historii pod nazwą wyborów brzeskich.

W wyniku wyborów obóz rządzący, wygrywając je wszelkimi środkami, uzyskał większość w obu izbach. PPS podobnie jak i innym partiom opozycyjnym, które znalazły się w parlamencie pozostało tylko wykonywanie funkcji krytyki i kontestacji kolejnych dokonań obozu rządzącego. Na finalne efekty pracy legislacyjnej parlamentu partie opozycyjne już nie miały żadnego wpływu. Do rangi symbolu urasta złożenie w 1932 roku przez klub PPS projektu ustawy o zwalczaniu katastrofy szkolnej. Projekt zakładał zmianę systemu edukacji i jego odpowiednie dofinansowanie. Projekt został odrzucony już w I czytaniu, a następnie w izbach uchwalono rządowy projekt ustawy o reformie szkolnictwa. Wśród jej negatywnych elementów należało wskazać na swoistą segmentację systemu oświatowego i stąd ograniczenie szerokiego dostępu młodzieży do wyższych szczebli szkolnictwa powszechnego.

Analiza dokonań parlamentarzystów PPS przy wykonywaniu funkcji kontrolnej, podczas kolejnych kadencji izb, prowadzi do podobnych konkluzji co wgląd w realizację funkcji ustawodawczej. I tu zasadniczą cezurę tworzą wydarzenia z maja 1926 roku. Podstawowymi instrumentami przy realizacji tej funkcji były udział w debacie na forum izb i w komisjach oraz wnioski i interpelacje. Dane statystyczne, w odniesieniu do tych dwóch ostatnich instrumentów, pozwalają na dostrzeżenie, iż były one efektywnie wykonywane w Sejmie Ustawodawczym i w Sejmie i Senacie I kadencji.

Zasługą posłów PPS było wszczęcie w 1923 roku postępowania zmierzającego do postawienia przed Trybunałem Stanu jednego z ministrów z II gabinetu Wincentego Witosa. Mimo, iż Sejm ostatecznie nie podjął stosownej uchwały (kolędy z partii nie pozwolili zrobić krzywdy swojemu ministrowi) była to ważna i w pełni uprawniona próba wykorzystania zasady odpowiedzialności konstytucyjnej ministra, jako instrumentu kontroli egzekutywy przez legislatywę⁴. Lepsze rezultaty osiągnęli posłowie powołując komisję śledczą mającą wyjaśnić sprawę istnienia tajnych organizacji. Ubocznym, ale cennym efektem jej działalności był wgląd parlamentarzystów (w tym z klubu parlamentarnego PPS) w funkcjonowanie instytucji państwa, i jak stwierdził Adam Pragier, zasiadający w tej komisji, że dzięki kontroli parlamentarnej „okazało się możliwe... przeświecenie do cna ciemnych zakamarków bezprawia”.

Te same dane dotyczące powyżej wskazanych środków kontroli legislatywy nad egzekutywą w odniesieniu do izb II i III kadencji, gdyby je wyrazić w postaci wykresu, przybrałyby postać krzywej i to gasnącej dość szybko... Jednak na tak zarysowanym tle trzeba usytuować sprawę Gabriela Czechowicza, postawionego przed Trybunałem Stanu w 1929 roku. Mimo, iż działania obozu rządzącego,

---

⁴ Zob. A. Próchnik, *Pierwsze piętnastolecie Polski niepodległej*, wyd. II, Warszawa 1983, s. 154–155.

w Sejmie II kadencji, doprowadziły ostatecznie do zablokowania postępowania, to posłowie z PPS z Hermanem Liebermanem na czele odegrali bardzo ważną rolę w całości wydarzeń występując w obronie instytucji demokracji parlamentarnej i rządów prawa⁵. Taki sam charakter miała decyzja marszałka Ignacego Daszyńskiego o odmowie otwarcia posiedzenia Sejmu 31 października 1929 roku po ustaleniu, iż w gmachu przy ul. Wiejskiej (a także na sąsiednich ulicach, pojawili się uzbrojeni oficerowie. Gdy przybyły do Sejmu marszałek Józef Piłsudski zjawił się w gabinecie marszałka Sejmu z pytaniem, czemu ten nie otwiera obrad, to usłyszał: „Pod bagnetami, karabinami i szablami izby ustawodawczej nie otworzę”. Historycy do chwili obecnej analizują całość wydarzeń, które w tym dniu rozgrywały się w gmachu Sejmu, ale bez względu, jakie scenariusze były zaplanowane, to pokrzyżowała je postawa marszałka Sejmu⁶.

Po wyborach w 1930 roku obie izby, mimo ich zmajoryzowania przez obóz rządzący, nadal pozostały miejscem, gdzie opozycja mogła zabierać głos. W tej sytuacji było rzeczą oczywistą, że izby stały się forum dla wystąpień opozycji, wyrażającej swój protest wobec aresztowania i osadzenia w twierdzy Brześć jej przywódców i działaczy, a także wobec szykan, którym zostali poddani. Równie mocno zabrzmiął, w cztery lata później, głos posła Kazimierza Czapieńskiego (zginął w 1943 roku w Auschwitz) oprotestowujący utworzenie obozu izolacyjnego w Berezie Kartuskiej jako „bezprawie i brak praworządności” i „hańbę dla Państwa Polskiego”.

W przypadku realizacji w latach 1919–1935 funkcji kreacyjnej każda analiza także musi uwzględnić cezurę jaką był zamach majowy. Przed majem 1926 roku PPS tylko dwukrotnie weszła do rządu koalicyjnego. W lecie 1920 roku był to Rząd Obrony Narodowej, gdy Ignacy Daszyński objął stanowisko wicepremiera i w 1925 roku, gdy powstał rząd koalicyjny Aleksandra Skrzyńskiego. U podstaw tej ostatniej decyzji legła myśl, aby uczestniczyć w pracy centroprawicowego rządu i już w procesach decyzyjnych reprezentować i bronić interesów świata pracy, czy szukać rozwiązań kompromisowych, satysfakcjonujących obie strony. Jednak już po siedmiu miesiącach próby takiej kohabitacji lewicy z prawicą i centrum, ta skończyła się niepowodzeniem, gdy koalicjanci PPS zaproponowali w celu walki z kryzysem rozwiązania całkowicie przerzucające koszty tej walki na świat pracy.

W przypadku pozostałych rządów formowanych podczas kadencji Sejmu Ustawodawczego PPS nie uczestniczyła w procesie ich formowania, ale w kilku przypadkach udzieliła poparcia tym przedsięwzięciom (rządy Artura Śliwińskiego oraz Juliana Nowaka), w pozostałych przypadkach PPS uzależniała swój stosunek do powstającego rządu, od rozwoju wydarzeń kierując się zasadą życzliwej neutralności (rządy Antoniego Ponikowskiego), czy przechodząc do krytyki polityki

---

⁵ Zob. A. Leinwald, *Posel Herman Lieberman*, Kraków–Wrocław 1983, s. 174–181.

⁶ Zob. A. Garlicki, *Józef Piłsudski 1867–1935*, Warszawa 1988, s. 560–563.

rządu (rząd Ignacego Paderewskiego, pod koniec działalności, czy rząd Wincentego Witosa, po utracie statusu Rządu Obrony Narodowej).

W Sejmie I kadencji (do maja 1926 roku) poza wejściem w skład rządu Aleksandra Skrzyńskiego oraz poparciem rządu Władysława Sikorskiego i rządu Władysława Grabskiego (choć nie od razu), PPS zajmowała zdecydowanie opozycyjne stanowisko wobec rządów sformowanych przez Wincentego Witosa (w 1923 i 1926 roku) wzywając wszystkie partie lewicy do bezpardonowej walki z tymi gabinetami.

Po zamachu majowym w latach 1926–1935 decyzje o powołaniu i odwołaniu rządu zapadały w Belwederze, ale trzeba tu wspomnieć o obaleniu w Sejmie w grudniu 1929 roku rządu Kazimierza Świątalskiego, przez udzielenie mu wotum nieufności. Akt ten będący wspólnym dziełem opozycji z obu stron izby, odbił się głośnym echem w kraju i był także ważnym elementem w procesie formowania sojuszu sił partii lewicy i centrum w walce z dyktaturą obozu rządzącego. Jednak decyzja o powołaniu nowego rządu, tak jak wcześniej, zapadła ponownie w Belwederze. I ta praktyka, ufundowana w pierwszych dniach po zamachu majowym, trwała w czasie II i III kadencji izb.

Zaprezentowany tu pobieżny przegląd udziału parlamentarzystów PPS w realizacji funkcji właściwych każdej legislaturze, na podstawie ustaleń dotyczących dziejów polskiego parlamentaryzmu w przedmajowej i pomajowej II Rzeczypospolitej, skłania do zadania dwóch pytań: czy aktywność parlamentarzystów PPS w Sejmie i Senacie w latach 1919–1935 przybliżyła partię do realizacji jej zasadniczego celu, jakim była budowa socjalizmu? Odpowiedź wsparta lekturą programu partii uchwalonego w 1937 roku w Radomiu, w dwa lata po zamknięciu III kadencji Sejmu i Senatu, uprawnia do udzielenia odpowiedzi negatywnej. Jeżeli tak, to jak należy ocenić całokształt dokonań partii na forum izb? Biorąc za punkt wyjścia te same ustalenia, dotyczące działalności partii w omawianym tu okresie, należy ocenić je bardzo wysoko, przede wszystkim za sprawą aktywności PPS w dziele obrony i krzewienia ideałów demokracji parlamentarnej i rządów prawa oraz obrony praw obywatelskich.

Współcześnie gdy przeżywamy czas inflacji pojęć, gdy mylimy prawdziwe i urojone zagrożenia dla demokracji, a argumenty w dyskusji często zastępujemy epitetami, to dokonania PPS w dziele walki o demokrację parlamentarną i rządy prawa oraz tworzone wówczas wizje i koncepcje reform nie powinny być zapomniane.

Źródła:

1. Andrzej Ajnenkiel, *Historia Sejmu polskiego*, t. II, cz. 2, Warszawa 1989.
2. Andrzej Ajnenkiel, *Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1975.
3. Jerzy Holzer, *PPS Szkic dziejów*, Warszawa 1977.
4. Michał Śliwa, *Polska Partia Socjalistyczna (1918–1948)*, Wrocław 1988.
5. Jerzy Tomicki, *PPS 1892–1948*, Warszawa 1982.
6. Janusz Żarnowski, *Polska Partia Socjalistyczna w: Życie polityczne w Polsce 1918–1939* (red. J. Żarnowski), Wrocław 1985.

Dr hab. Władysław Kulesza Jest doktorem habilitowanym nauk prawnych. Jest nauczycielem akademickim Uniwersytetu Warszawskiego, specjalistą w zakresie historii doktryn politycznych i prawnych. Pracuje w Katedrze Historii Doktryn Polityczno-Prawnych.

Idee PPS a wartości europejskie

1. Europa to w naszej świadomości znacznie więcej niż pojęcie geograficzne, odnoszące się do gospodarki i polityki. To przecież swego rodzaju kategoria aksjologiczna, wyrażająca afirmację praw człowieka, afirmację wolności, która nie ignoruje godności i dobra wspólnego, a jednocześnie odzwierciedla dążenie do urzeczywistnienia tych wartości¹. Potwierdza to Traktat o Unii Europejskiej, w myśl którego „Unia opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości” (art. 2). Preambuła Traktatu wskazuje, że strony tej umowy są inspirowane „kulturowym, religijnym i humanistycznym dziedzictwem Europy, z którego wynikają powszechne wartości, stanowiące nienaruszalne i niezbywalne prawa człowieka, jak również wolność, demokracja, równość oraz państwo prawne”. Według preambuły państwa członkowskie podkreślają swoje „przywiązanie do zasad wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz państwa prawnego”. Oznacza to, że państwa członkowskie opierają swoje konstytucje na tych właśnie wartościach². Zarazem Traktat uznaje, że „prawa podstawowe, zagwarantowane w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz wynikające z tradycji konstytucyjnych wspólnych Państwom Członkowskim, stanowią część prawa Unii jako zasady ogólne prawa” (art. 6 ust. 3). Europejski ład prawny cechuje zatem pluralizm konstytucyjny, oparty na fundamencie poszanowania „tożsamości narodowej” państw członkowskich, „nierozzerwalnie związanej z ich podstawowymi strukturami politycznymi i konstytucyjnymi” (art. 4 ust. 2).

Jednak struktura prawna Unii Europejskiej nie ma charakteru norm konstytucyjnych skoro nie dysponuje taką legitymacją, jak konstytucje państw członkow-

---

¹ Por. R. Piotrowski: *Europa a granice władzy ustrojodawczej*, w: Ł. Pisarczyk, red.: *Prawne problemy i wyzwania Unii Europejskiej*, Warszawa 2018, s. 24 i nast.

² Por. L. Garlicki: *Wprowadzenie*, w: W. Staśkiewicz, red.: *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, Warszawa 2011, s. 8 i nast.

skich³, od których Unia wywodzi swoją prawomocność. Z tego punktu widzenia reguły unijne nie mogą determinować treści konstytucji krajowych, którym przecież w istocie zawdzięczają swój status prawny. W doktrynie znalazł również wyraz pogląd, że źródłem legitymacji unijnego konstytucjonalizmu są właśnie wartości kultury konstytucyjnej Zachodu, a podporządkowanie rozumienia mechanizmów konstytucyjnych perspektywie krajowej podczas gdy funkcje władcze sprawowane są przez instytucje międzynarodowe, może utrudniać ograniczenie arbitralnego sprawowania władzy publicznej⁴. Unia zorientowana na integrację gospodarczą i zarządzanie neutralne aksjologicznie, skoncentrowana na wytwarzaniu i generowaniu dochodów kosztem promowania wspólnotowej kultury demokratycznej, kształtuje patologiczną z punktu widzenia wartości europejskich, tendencję do maksymalizacji zysków i odpowiadający jej system wartości określany jako „ekonomizm”⁵. Przejawy życia wspólnotowego określa się mianem „kapitału społecznego” tak, jakby przyrównanie do zasobów materialnych było stosowne dla ludzi.

2. Idee PPS, znajdujące wyraz w „Programie radomskim”, odzwierciedlają przekonanie, że tylko „człowiek niezależny duchowo, nie zdany na łaskę i nie-łaskę niczyjej samowoli, może wykrzesać z siebie moc charakteru i entuzjazm, niezbędne dla świadomego twórcy dziejów. Tylko myśl pracująca swobodnie otwiera przed ludzkością nowe szlaki” (pkt X). To przekonanie o znaczeniu wierności „najdumniejszym ideałom ludzkości” (pkt XV) jest współistotne europejskiej tożsamości kulturowej, której fundamentem pozostaje przywiązanie do idei transcendentnych źródeł wartości, pozostających poza zasięgiem władzy. Postulat zachowania niezależności duchowej jest w pełni aktualny. Perspektywa jej utraty pod wpływem konsekwencji kulturowego ujednolicenia towarzyszącego stopniowej przemianie *homo sapiens* w *homo videns* w rezultacie oddziaływania nowych technologii informacyjnych⁶, a także w następstwie rozwoju komunikacji internetowej, stanowi narastające zagrożenie dla aksjologicznych fundamentów cywilizacji, skoro „w świecie wszechobecných serwisów społecznościowych” trudno „wyrobić w sobie hart ducha niezbędny do podejmowania decyzji”⁷.

3. Zasadnicze znaczenie ma idea „stałego pokoju i ścisłej braterskiej współpracy gospodarczej, politycznej i kulturalnej” z państwami o ustroju opartym na uzna-

³ Tak D. Grimm: *Does Europe Need a Constitution?*, „European Law Journal”, 1/1995, s. 282.

⁴ Por. T. Isiksel: *Europe's Functional Constitution*, Oxford 2016, s. 23.

⁵ Por. T. Isiksel: *op. cit.*, s. 230.

⁶ Por. G. Sartori: *Homo videns. Televisione e post-pensiero*, Roma-Bari 1997, s. 59 i nast.

⁷ Tak H. Kissinger: *Porządek światowy*, Wołowiec 2016, s. 330.

niu, że władza publiczna to „organ zbiorowej woli społeczeństwa, nie znającego już podziału na wyzyskiwaczy i wyzyskiwanych” (wstęp do „Programu radomskiego”). Integracja wynikająca ze wspólnych wartości jest założeniem Traktatu o Unii Europejskiej, ale też kruchość aksjologicznego fundamentu współczesnej Europy pozostaje źródłem zagrożeń dla jedności państw członkowskich.

Odzwierciedlona w „Programie radomskim” idea całkowitej zmiany ustroju społecznego, w wyniku której Rzeczypospolita „obejmie środki wytwarzania i komunikacji na własność społeczną” (wstęp do „Programu radomskiego”) ma umożliwić zatrzymanie procesu społecznej degradacji tych wszystkich, których „oligarchia wielkokapitalistyczna” spycha „poniżej minimalnego poziomu życiowego” (pkt I). Powiązanie praw politycznych i socjalnych znajduje wyraz w preambule do Traktatu o Unii Europejskiej. W myśl Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej nikt nie może być „pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym, w przypadkach i na warunkach przewidzianych w ustawie, za słusznym odszkodowaniem za jej utratę wypłaconym we właściwym terminie. Korzystanie z mienia może podlegać regulacji ustawowej w zakresie, w jakim jest to konieczne ze względu na interes ogólny” (art. 17). Do współczesnych wartości europejskich można zatem zaliczyć ideę ograniczenia własności – jako *ultima ratio* – ze względu na dobro wspólne, z poszanowaniem praw właściciela. W świetle standardów europejskich prawo własności nie ma charakteru absolutnego, ale dotyczy to także odrzucenia absolutyzowania jakiegokolwiek formy własności – w szczególności „społecznej” – ze względu na jej znaczenie ustrojowe. Warunkowa dopuszczalność pozbawienia jednostki przysługującego jej prawa własności, jak i możliwości ograniczenia korzystania przez jednostkę z mienia⁸, są konsekwencją art. 17 Karty Praw Podstawowych. W myśl art. 16 Karty działalność gospodarcza może być prowadzona „zgodnie z prawem Unii oraz ustawodawstwami krajowymi”. W orzecznictwie Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości (Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej) podkreślano konieczność respektowania zasady ogólnej prawa do własności z uwzględnieniem społecznych funkcji tego prawa i możliwości jego ograniczenia⁹. W myśl art. 345 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej nie przesądza on „w niczym zasad prawa własności w państwach członkowskich”. Sformułowanie to jest rozumiane jako wykluczenie jakiegokolwiek ingerencji prawa unijnego w kwestie dotyczące prawa własności, względnie jako uznanie wyłącznej kompetencji państw członkowskich do kreowania prawa własności do określonych dóbr oraz do określania

---

⁸ Por. D. Miąsik: uwagi do art. 17, w: A. Wróbel, red.: *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 630 i nast.

⁹ *Ibidem*.

formy ich własności¹⁰, a także jako zakaz narzucania państwom członkowskim przez Unię Europejską określonego systemu własności, tak w całej gospodarce, jak też w jej poszczególnych sektorach¹¹. Stosownie do art. 1 Protokołu nr 1 do Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności „Nikt nie będzie pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym i na warunkach przewidzianych przez ustawę oraz zgodnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego”. Standard konwencyjny wyznacza minimalny standard ochrony prawa do własności w prawie unijnym¹². Można zatem uznać, że z punktu widzenia tego standardu formy i zakres uspołecznienia własności zależą od państw członkowskich Unii Europejskiej, ale ograniczenia prawa własności nie mogą naruszać praw podstawowych, zagwarantowanych „w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz wynikających z tradycji konstytucyjnych wspólnych państwom członkowskim”, stanowiących zasady ogólne prawa Unii według art. 6 ust. 3 Traktatu o Unii Europejskiej.

4. Zwraca uwagę aktualność diagnozy sytuacji światowej zawartej w „Programie radomskim”, według którego „kapitał finansowy ma charakter wybitnie międzynarodowy. Opanowując gospodarczo kraje słabsze, wysysa z nich siły twórcze, wyzyskuje ich zasoby i bogactwa naturalne bez planu i bez myśli o jutrze. Fala anarchii gospodarczej zalewa świat. Powstała przepaść pomiędzy wytwórczością a podziałem dóbr. Potrzeby ludzkie nie decydują wcale ani o produkcji, ani o zbycie” (pkt I). Podobny punkt widzenia znajdujemy w przekonaniu, że „poddawanie się dyktatowi rynków finansowych ma szerszy zasięg i przybiera bardziej zawałowane formy. Ulegają mu nie tylko państwa stojące na skraju katastrofy, ale wszystkie kraje, które muszą zdobywać pieniądze na rynkach kapitałowych”¹³.

Równie aktualne – nie tylko w skali europejskiej – pozostaje stwierdzenie o „deptanej coraz brutalniej godności człowieka” (pkt III). W myśl art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej opiera się ona na „wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej”. Art. 1 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej stanowi, że „Godność człowieka jest nienaruszalna. Musi być szanowana i chroniona”. Godność jest jednym z tych pojęć, które mają kluczowe znaczenie dla identyfikacji europejskiej tożsamości „Programu radomskiego”, pozwalającego zrozumieć sens społecznych uwarunkowań urzeczywistnienia idei godności jednostki. Związek między godnością indywidualną a sprawiedliwością społeczną znalazł odzwierciedlenie w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego stwierdzającym, że „za-

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Por. M. Mataczyński: uwagi do art. 295, w: A. Wróbel, red.: *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską. Komentarz*, Warszawa 2011, t. III, s. 916.

¹² Por. D. Miąsik: *op. cit.*, s. 633.

¹³ Tak J. Stiglitz: *Cena nierówności*, Warszawa 2015, s. 255 i nast.

sadę sprawiedliwości społecznej w odniesieniu do problemów społecznych jakie niesie za sobą zjawisko bezrobocia, rozumieć należy jako zasadę postępowania w stosunkach między grupami społecznymi, w tym wypadku między najszerszą grupą społeczną jaką jest wspólnota narodowa reprezentowana przez państwo a kategorią ludzi bezrobotnych. Nakazem postępowania jest tutaj obowiązek państwa w sferze jego działalności socjalnej zapewnienia jednostce będącej bez pracy warunków realizacji jej prawa do egzystencji i wolności z uwagi na niezbywalną, przyrodzoną godność człowieka. Trybunał Konstytucyjny przyjął, że służące temu zabezpieczenie społeczne gwarantowane przez państwo bezrobotnym powinno wyrażać się w zapewnieniu im co najmniej minimum socjalnego. Zasada sprawiedliwości społecznej w rozumieniu orzecznictwa konstytucyjnego polskiego zawiera w sobie bowiem m.in. formułę rozdzielną – każdemu według jego potrzeb, w rozumieniu potrzeb podstawowych, i formułę tę należy stosować przede wszystkim do osób, których minimum socjalne na skutek utraty pracy jako źródła dochodu jest zagrożone”¹⁴.

5. Zjawisko systematycznego wzrostu nierówności społecznych w konsekwencji funkcjonowania ustroju, w którym „gwałtownie wzrastają zyski niewielu osób”, a „większość ludzi oddala się coraz bardziej od dobrobytu tej szczęśliwej mniejszości”¹⁵, zagraża integracji europejskiej opartej na fundamencie godności jednostki. Na europejską tożsamość idei PPS wyrażonych w „Programie radomskim” składa się postulat zniesienia wyzysku związanego z ustrojem, który „przestał zaspokajać potrzeby społeczeństw” (pkt I). We współczesnej Europie aktualna jest zawarta w „Programie radomskim” diagnoza sytuacji społecznej polegająca na uznaniu, że „wzrost sił wytwórczych, ciągły postęp techniczny idą w parze z rosnącą nędzą milionów” (pkt I). Zakładane w „Programie radomskim” zniesienie wyzysku odpowiada postanowieniom art. 31 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, zgodnie z którym każdy pracownik ma prawo „do warunków pracy szanujących jego zdrowie, bezpieczeństwo i godność” oraz „do ograniczenia maksymalnego wymiaru czasu pracy, do okresów dziennego i tygodniowego odpoczynku oraz do corocznego płatnego urlopu”. Prawo do należytych i sprawiedliwych warunków pracy jest – w świetle art. 31 Karty – podstawą praw pracowniczych. Rozwiązania zawarte w „Programie radomskim” dotyczące ochrony pracy dotyczą w istocie osiągnięcia celów określonych w art. 151 ust. 1 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej, zgodnie z którym Unia i państwa członkowskie mają na celu „poprawę warunków życia i pracy, tak aby umożliwić ich

¹⁴ Tak w uzasadnieniu wyroku w sprawie o sygn. P 7/92.

¹⁵ Por. Ojciec Święty Franciszek: *Adhortacja Apostolska Evangelii Gaudium*, Poznań 2014, s. 40

wyrównywanie z jednoczesnym zachowaniem postępu”. W myśl Traktatu Unia wspiera i uzupełnia działania w dziedzinie polepszania środowiska pracy w celu ochrony zdrowia i bezpieczeństwa pracowników. Wspólnotowa Karta Socjalnych Praw Podstawowych Pracowników z 1989 roku stwierdza, że utworzenie wspólnego rynku powinno doprowadzić do poprawy warunków życia i pracy w państwach członkowskich (pkt 7–9 Karty Socjalnych Praw Podstawowych). Podobnie zatem jak w świetle „Programu radomskiego” z perspektywy Karty Socjalnych Praw Podstawowych jest możliwe stworzenie lepszych warunków pracy i zdrowia pracowników. Inaczej jednak niż „Program radomski” reguły europejskie nie przesadzają, że postęp społeczny zależy od uspołecznienia „środków wytwarzania i komunikacji”.

6. Zbieżność idei przewodnich PPS z wartościami europejskimi znajduje potwierdzenie w tych postanowieniach „Programu radomskiego”, które odzwierciedlają koncepcję demokratycznego rozwoju i godności władzy publicznej oraz potwierdzają przekonanie, że postęp społeczny jest osiągalny bez dyktatorskiej przemocy skoro „Dyktatury nie opanowały kryzysu. Odebrały ludziom wolności i prawo, nie przyniosły im w zamian dobrobytu ani chociażby pomniejszenia nędzy lub zwiększenia pewności losu” (pkt IV). „Poczucie prawa w społeczeństwie” uznano w „Programie radomskim” za podstawę „rozwoju demokratycznego” i demokracji parlamentarnej, zagrożonych przez faszyzm. Zarazem jednak przecież przewidziano w „Programie radomskim” przełamanie „oporu sił reakcji” i zadeklarowano uniemożliwienie „wszelkich prób kontrrewolucji”, co wydaje się trudne do pogodzenia z koncepcją demokracji parlamentarnej.

Traktat o Unii Europejskiej zobowiązuje państwa członkowskie Unii Europejskiej do poszanowania wartości, na których opiera się Unia – godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, poszanowania praw człowieka, w tym również osób należących do mniejszości. Stwierdzenie istnienia „wyraźnego ryzyka poważnego naruszenia” tych wartości może prowadzić – w rezultacie wdrożenia odpowiedniej procedury – do zawieszenia niektórych praw związanych ze stosowaniem Traktatów w odniesieniu do państwa, które poważnie i stale narusza wskazane wartości.

„Program radomski” potwierdza przywiązanie do swobód demokratycznych, a wśród nich do wolności i demokracji, które „faszyzm unicestwia” (pkt IV), do demokracji parlamentarnej opartej na „powszechnym, równym, tajnym, bezpośrednim i stosunkowym” prawie wyborczym (pkt V), a także do „wolności i najszerszego samorządu”, „autonomii mniejszości” oraz „demokratyzacji administracji państwowej, sądownictwa przez uzależnienie władz administracyjnych i sądowniczych od czynnika wyborczego” (pkt VII). W „Programie radomskim” podkreślono, że PPS „uznając bezpośrednie uczestnictwo mas pracujących w budowaniu

nowego ustroju i w kierowaniu polityką państwową za podstawę swojej ideologii i za warunek urzeczywistnienia planu przebudowy, zmierza stale i niezmiennie do realizacji pełnej demokracji politycznej” (pkt XII). „Program radomski” uznaje „istotne gwarancje praw jednostki, wolności prasy, stowarzyszeń i zgromadzeń” za „podwalinę niezbędną państwowego ustroju politycznego” (pkt XII).

Prawa jednostki i ich gwarancje, w tym zwłaszcza wolność wypowiedzi, są osią europejskiej koncepcji wolności. Art. 11 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej przyznaje każdemu „prawo do wolności wypowiedzi” obejmujące „wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe” przy czym „szanuje się wolność i pluralizm mediów”. Art. 10 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka stanowi, że każdy „ma prawo do wolności wypowiedzi. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe”. W świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wolność wypowiedzi stanowi podstawę demokratycznego społeczeństwa i warunek jego rozwoju¹⁶.

„Program radomski” sytuuje jednostkę w centrum przemian społecznych opartych na budowaniu nowej kultury, której podstawą jest „nieskrępowana samowola jednostki lub grupy rządzącej wolność twórczości naukowej i artystycznej, gwarancja praw człowieka, powołanego w epoce przełomu dziejowego do wielkich obowiązków i do wielkich ofiar, idąca w parze ze wzrastającym stale czynnikiem solidarności zbiorowej w kulturze społeczeństwa” (pkt X). Przesłanką stworzenia tak rozumianej przemiany społecznej są „równe prawa do wolności politycznej, społecznej i gospodarczej zarówno mężczyzn, jak kobiet: niezależność twórczej myśli rozwijać się może tylko w społeczeństwie, które w imię nowej kultury otoczy prawdziwą opieką jednostkę i rodzinę” (pkt X).

Art. 12 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej stwierdza, że każdy ma prawo do swobodnego zgromadzania się i stowarzyszania się z innymi „zwłaszcza w sprawach politycznych, związkowych i obywatelskich, z którego wynika prawo każdego do tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla obrony swoich interesów”. W tej samej kwestii art. 11 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka przyznaje każdemu „prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzania się oraz do swobodnego stowarzyszania się, włącznie z prawem tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla ochrony swoich interesów).

7. W „Programie radomskim” uznano „wolność sumienia za jedno z najbardziej podstawowych praw obywatela w państwie”. Zadeklarowano, że „religia

---

¹⁶ Por. J. Sobczak: uwagi do art. 11, w: A. Wróbel, red.: op. cit., s. 456.

stanowi sprawę istotnie wewnętrzną, istotnie osobistą jednostki. Państwo nie wkracza w tę dziedzinę tak długo, dopóki organizacje religijne, kościoły przede wszystkim, nie stają się – wbrew swemu powołaniu – narzędziem walk społeczno-politycznych, dopóki nie wkraczają one – odwrotnie – na teren życia społeczno-politycznego”. Zasadą programową jest „1) oddzielenie kościoła od państwa; 2) bezwzględne odsunięcie się kościołów i stowarzyszeń religijnych od udziału w tym charakterze w walce społeczno-politycznej” (pkt XI). W myśl art. 10 ust. 1 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej prawo każdego „do wolności myśli, sumienia i religii” obejmuje „wolność zmiany religii lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach”. Przepis ten stanowi powtórzenie art. 9 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

Idee PPS kształtujące koncepcję przyszłego ustroju państwa są zatem zasadniczo zbieżne z wartościami europejskimi znajdującymi odzwierciedlenie tak w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej, jak i w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, przy czym – zgodnie z art. 52 ust. 3 Karty – w zakresie, w jakim zawiera ona prawa, które odpowiadają prawom zagwarantowanym w Konwencji, ich znaczenie i zakres są takie same jak praw przyznanych przez tę Konwencję. Można zatem uznać, że standard europejski stanowiący układ odniesienia dla „Programu radomskiego” jest w zasadzie wyznaczony przez postanowienia Konwencji, przy czym Karta może przyznawać prawom jednostki szerszą ochronę w stosunku do wynikającej z Konwencji.

Wydaje się, że „Program radomski” dopuszcza ograniczenie praw jednostki w sformułowaniu mówiącym o ich uznaniu „niezależnie od środków przejściowych, które mogą być narzucone przez bieg wypadków” (pkt XII). Odpowiada to skonstruowanemu w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka algorytmowi ograniczeń, według którego wykonywanie praw służących korzystaniu z wolności wyrażania opinii oraz zgromadzania się i stowarzyszania „nie może podlegać innym ograniczeniom niż te, które określa ustawa i które są konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa państwowego lub publicznego, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwu, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób” (tak w art. 11 ust. 2 Konwencji).

„Program radomski” zalicza do podstaw ustroju politycznego „demokratyczny i rozporządzający dużymi uprawnieniami samorząd terytorialny wojewódzki, powiatowy i gminny” (pkt XII). Idea samorządu terytorialnego znajduje odzwierciedlenie w Europejskiej Karcie Samorządu Lokalnego, która nakazuje konsultowanie ze społecznościami lokalnymi, o ile jest to możliwe, we właściwym czasie i w odpowiednim trybie wszystkich decyzji ich dotyczących.

W „Programie radomskim” znajduje odzwierciedlenie koncepcja upodmiotowienia pracowników poprzez wprowadzenie „demokracji wewnętrznej” – zarówno „w zakładach przejętych przez państwo, gminę czy spółdzielnię wytwórczą, jak i w tych, które pozostaną we władaniu prywatnym” – mającej zapewnić „udział przedstawicielstwa zorganizowanych zawodowo robotników i pracowników w kierownictwie, w kontroli i w układzie stosunków administracyjnych zakładu lub grupy zakładów, w przestrzeganiu ustalonych warunków płacy i pracy”. Rozwiązanie to – jak zapowiedziano – spowoduje, że „położony będzie kres rabunkowej gospodarce obcego kapitału, gospodarce obliczonej na wyciągnięcie z Polski jak największych zysków bez względu na interesy i na potrzeby kraju oraz jego ludności” (pkt VIII).

W myśl art. 27 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej pracownikom i ich przedstawicielom „należy zagwarantować, na właściwych poziomach, informację i konsultację we właściwym czasie, w przypadkach i na warunkach przewidzianych w prawie Unii oraz ustawodawstwach i praktykach krajowych”. Koncepcja partycypacji pracowniczej w przepisie tym wyrażona, nawet w powiązaniu z wynikającym z art. 12 Karty prawa do działalności związkowej, jest tylko swego rodzaju dalekim echem zamierzeń deklarowanych w „Programie Radomskim”, dotyczących roli robotników w „kierownictwie i kontroli”. Jednak potwierdzone w art. 27 Karty prawo pracowników do informacji i konsultacji w ramach przedsiębiorstwa należy do praw fundamentalnych Unii. Udział partnerów społecznych w zarządzaniu przedsiębiorstwem znajduje umocowanie w postanowieniach Wspólnotowej Karty Socjalnych Praw Podstawowych Pracowników z 1989 roku¹⁷. Art. 153 ust. 1 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej stanowi, że Unia „wspiera i uzupełnia” działania państw członkowskich w dziedzinie „informacji i konsultacji z pracownikami” oraz „reprezentacji i obrony zbiorowej interesów pracowników i pracodawców, w tym współzarządzania”, przy czym postanowienie to nie ma zastosowania „do wynagrodzeń ani do prawa zrzeszania się, ani do prawa strajku, ani do prawa lokautu”. Przekonanie o roli społecznego wymiaru wspólnego rynku wzmocnionej zagwarantowaniem pracownikom informacji i konsultacji oraz koncepcja „demokracji robotniczej”, którą można przypisać „Programowi radomskiemu”, potwierdzają znaczenie tej samej wartości, jaką jest przekonanie o godności pracy współistotnej godności człowieka. Jednak w myśl „Programu radomskiego” chodzi nie o informacje i konsultacje, ale o współzarządzanie oparte na decydującej roli pracowników, których należy uwolnić od statusu „słabszego partnera”. Według tej propozycji „Organizacje zawodowe robotnicze i pracownicze, zrzeszenia drobnych rolników, zrzeszenia rzemieślników i drob-

---

¹⁷ Por. A. M. Świątkowski, H. Wierzińska: *Kodeks pracy i zabezpieczenia społecznego Unii Europejskiej* (wybór i opracowanie), Kraków 2011, s. 46 i nast.

nych kupców, stowarzyszenia spółdzielcze będą pociągnięte wraz z organami władzy państwowej i zrzeszeniami lekarskimi do wprowadzenia w życie i do przestrzegania wszelkich przepisów dotyczących ochrony pracy i zdrowia człowieka. We wszystkich zakładach pracy powołane będą rady załogowe dla regulowania wewnętrznych stosunków zakładu” (pkt VIII).

Z perspektywy „Programu radomskiego” praca współtworzy podstawy demokracji. Godność pracy stanowi odzwierciedlenie i potwierdzenie godności człowieka. To właśnie przez pracę przecież „człowiek staje się coraz bardziej człowiekiem”, a wykluczenie społeczne wynikające z braku pracy dotyczy godności jednostki, gdyż odnosi się do „prawa do egzystencji i wolności z uwagi na niezbywalną, przyrodzoną godność człowieka”¹⁸. Jednak uznanie godności człowieka za wartość europejską w świetle art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej nie oznacza, że wartością równocenną jest godność pracy, a w każdym razie nie wyklucza przewagi kapitału nad pracą, chociaż stwarza przesłanki jej ograniczenia.

„Program radomski” formułuje koncepcję ochrony pracy i zdrowia człowieka obejmującą ochronę przed głównymi zagrożeniami – wyzyskiem i niebezpiecznymi warunkami pracy, a także bezrobociem – sprowadzającymi ryzyko alienacji pracy. Na ochronę tę składa się w szczególności „skrócenie czasu pracy, przynajmniej do 6 godzin dziennie, w granicach potrzeb społecznych i wymagań produkcji bez obniżenia płacy zarobkowej”. Zakładano ponadto „ustalenie minimalnej płacy zarobkowej. System pełnego zabezpieczenia człowieka pracującego na wypadek choroby, utraty pracy, nieszczęśliwego wypadku przy pracy, kalectwa, zabezpieczenie na starość”. „Program radomski” stanowił, że zostanie wprowadzona „specjalna ochrona pracy kobiet; ochrona macierzyństwa; zapewnienie kobietom prawa do pracy na równi z mężczyznami”, „zakaz pracy dzieci do 16 lat”. Postanowiono, że „prawo o płatnych urloпах będzie rozszerzone; zostaną zorganizowane w sposób celowy wczasy robotnicze i pracownicze”. Zapowiadało „zapewnienie bezpieczeństwa pracy i higieny pracy przy zachowaniu zasady równej oceny pracy kobiet zarówno w zakresie płacy, jak i w zakresie dostępu do kierowniczych stanowisk w zakładach pracy (pkt VIII).

Zwraca uwagę nowoczesność projektowanych rozwiązań i ich zbieżność z obecnym standardem europejskim. W myśl art. 34 Karty Praw Podstawowych Unia „uznaje i szanuje prawo do świadczeń z zabezpieczenia społecznego oraz do usług społecznych, zapewniających ochronę w takich przypadkach, jak: macierzyństwo, choroba, wypadki przy pracy, zależność lub podeszły wiek oraz w przypadku utraty zatrudnienia, zgodnie z zasadami ustanowionymi w prawie Unii oraz ustawodawstwach i praktykach krajowych”.

---

¹⁸ Tak Trybunał Konstytucyjny w uzasadnieniu wyroku w sprawie o sygn. P 7/92.

8. „Program radomski” zbudowany jest na fundamencie odrzucenia antywartości europejskich, do których zaliczono „przemoc i wyzysk”, „egoizm klasowy”, rozwój „prądów okrucieństwa i cynicznego oportunizmu w stosunkach między ludźmi”, upadek „pojęć i pewników etycznych, które uchodziły za fundament moralności współczesnej”, niszczenie „coraz brutalniej godności człowieka” (pkt III).

Dotychczasowa historia Europy to praktyka swoistej akceptacji stosowania podwójnych standardów wobec mieszkańców tego i innych kontynentów. Stosunki między narodami zamieszkującymi Europę, jakże często charakteryzujące się trybalizmem, polegającym na odmawianiu praw ludzkich ze względu na racje polityczne, etniczne, gospodarcze czy względy religijne, nie odbiegały w zasadzie od relacji międzyplemiennych na innych kontynentach. Różnica polegała na tym, że mieszkańcy Europy dysponowali lepszymi narzędziami i technologiami zabijania.

Europejskie tradycje rozumienia praw człowieka charakteryzowały się akceptacją podziału na tych, którym one przysługują i tych, którzy są owych praw pozbawieni¹⁹. Idea Europy według Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej odzwierciedla przekonanie o możliwości zniesienia tego podziału dzięki rozwojowi społecznemu spowodowanemu konsekwencjami integracji w warunkach społecznej gospodarki rynkowej, opartej na własności prywatnej. „Program radomski” zakładał „całkowitą zmianę ustroju społecznego”. Doświadczenie wskazuje, że nawet te rozwiązania ustrojowe, które miały oparcie w interesach ekonomicznych i – jako oczywiste – cieszyły się przyzwoleniem większości, z czasem straciły swoje znaczenie i obecnie skłaniają do refleksji nad tym, dlaczego w ogóle były możliwe.

Ze współczesnej perspektywy idee Polskiej Partii Socjalistycznej, których odzwierciedleniem jest „Program radomski” wydają się tak samo odległe od rzeczywistości jak deklaracja wartości w Traktacie o Unii Europejskiej. Jednak wyrażają one konstytuującą kulturę Europy dążenie do zmieniania świata tak, by – wbrew negatywnym doświadczeniom – uczynić go lepszym.

Dr hab. Ryszard Piotrowski (ur. w 1952 roku) Prawnik – konstytucjonalista, dr hab. nauk prawnych. Nauczyciel akademicki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Pracuje w Katedrze Prawa Konstytucyjnego UW.

---

¹⁹ Por. R. Piotrowski: *Europa wobec uchodźców*, w: J. Jaskiernia, K. Spryszak, red.: *Ochrona praw człowieka w Europie*, Toruń 2017, s. 15 i nast.

Sprawa realizacji „Programu radomskiego” PPS z 1937 roku

Wznanym z aktywnego ruchu robotniczego i socjalistycznego Radomiu odbył się w dniach od 29 stycznia do 2 lutego 1937r. XXIV Kongres PPS. Był to ostatni kongres partii w II Rzeczypospolitej. Uchwalono na nim program zwany „radomskim”. Początek jego realizacji przypadł na ostatnie lata istnienia państwa. Mimo poprawiającej się sytuacji gospodarczej m.in. dzięki budowie Centralnego Okręgu Przemysłowego, Gdyni i realizacji innych inwestycji kraj pogrążał się w coraz większych niepokojach i zagrożeniach ze strony szykujących się do wojny faszystowskich Niemiec. W uchwalonym programie, celem do którego dąży PPS była budowa Polskiej Rzeczypospolitej Socjalistycznej, w której nie będzie ucisku klasowego. Przebudowa ustrojowa miała się dokonywać na drodze uspołecznienia środków produkcji i likwidacji kapitalizmu. Na kształt Programu nie miała wpływu grupa lewicowych socjalistów (A. Próchnik, Bolesław Drobner, Jan Libking – Kielecki/. Grupa ta przedłożyła swój tzw. „żółty” program, który został odrzucony przez Radę Naczelną PPS. Zawarty w nim został m.in. postulat rozbicia państwa kapitalistycznego i utworzenia dyktatury mas pracujących, współpraca z KPP, zjednoczenia ruchu robotniczego i partii socjalistycznych oraz mniejszości narodowych. Działacze lewicy PPS zaczęli odgrywać coraz większą rolę w ruchu socjalistycznym w następnych latach.

Realizując postanowienia „Programu radomskiego” partia aktywnie reagowała na wydarzenia polityczne i społeczne w kraju i zagranicą. W 1935 r. na miejsce rozwiązanego Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR) utworzony został przez płk. Adama Koca zcentralizowany Obóz Zjednoczenia Narodowego (OZN). Władze PPS poddały ostrej krytyce nową organizację. W uchwale Rady Naczelnej PPS z maja 1937 r. wskazano na niebezpieczeństwo sojuszu sanacyjno-endeckiego. Politycy PPS czynili starania na rzecz nawiązania współpracy z władzami Stronnictwa Ludowego. Nie osiągnęli jednak sukcesu. Witos i Mikołajczyk odmówili współpracy. Latem 1937 r. w Małopolsce i sąsiednich województwach wybuchł największy w kraju strajk chłopski. Wzięło w nim udział kilka milionów

chłopów. Podczas interwencji policji zginęło 44 osób, 5 tysięcy zostało aresztowanych, a 617 uwięzionych na mocy wyroków sądowych. Do strajku nie włączyły się władze naczelne PPS ograniczając się do lokalnych strajków demonstracyjnych w kilku miastach na terenie Małopolski Zachodniej. Przywódcy PPS obawiali się konsekwencji politycznych wystąpień w trosce o los państwa, któremu groziło niebezpieczeństwo ze strony hitlerowskich Niemiec.

W końcu 1938 r. odbyły się ostatnie przed wybuchem wojny wybory do Sejmu i Senatu. PPS podobnie jak inne opozycyjne partie przez obowiązującą antydemokratyczną ordynację wyborczą nie miała szans na zdobycie mandatów do parlamentu. Partia natomiast uczestniczyła w wyborach samorządowych odnosząc znaczny sukces, szczególnie w dużych miastach: np. w Warszawie – 27%, w Łodzi – 49%, Krakowie – 33%, Gdyni – 39%. W 1938 r. Niemcy zajmują Austrię i część Czechosłowacji a wojsko polskie zajęło Zaolzie. PPS potępiło działania władz polskich. Władze PPS dostrzegając zagrożenie dla niepodległości Polski ze strony hitlerowskich Niemiec w kwietniu 1939 r. podjęły próbę poprzez nakłonienie Prezydenta Polski Ignacego Mościckiego utworzenia Rządu Obrony Narodowej na wzór 1920 r. Na powyższy postulat Prezydent odpowiedział odmownie. W dniu 18 czerwca 1939 r. odbyło się ostatnie przed wybuchem wojny posiedzenie Rady Naczelnej PPS. W uchwale apelowano do wszystkich członków partii i sympatyków o włączenie się do obrony niepodległości. Działacze i członkowie partii ochotniczo włączyli się do działań Ogólnopolskiego Komitetu Obrony Przeciwnotniczej i uczestniczyli w zbiórce pieniędzy na Fundusz Obrony Narodowej. Członkowie Egzekutywy Socjalistycznej Międzynarodówki Robotniczej Mieczysław Niedziałkowski i Herman Lieberman oraz Antoni Zdanowski i gmunt Żuławski jako działacze związkowi rozwinęli akcje na rzecz utrzymania pokoju. Ich wysiłki nie przyniosły sukcesu gdyż większość ówczesnych partii socjalistycznych i organizacji związków zawodowych Europy Zachodniej przyjęły postawę pacyfizmu i neutralizmu. 28 kwietnia 1939 r. Niemcy wypowiedziały polsko-niemiecką deklarację o niestosowaniu przemocy z 1934 r., która miała obowiązywać przez 10 lat. Załamała się koncepcja zabezpieczenia niepodległości w oparciu o Niemcy.

Po napaści Niemiec na Polskę PPS jako jedyna partia wśród licznych istniejących partii w II RP stanęła do walki w obronie niepodległości z pełną determinacją i w sposób zorganizowany. W Warszawie i w innych miastach powołano do życia Robotnicze Komitety Pomocy Społecznej. Sprawowały one opiekę nad uchodźcami, m.in. nawiązywały współpracę z wojskiem. W Warszawie ważną rolę w obronie spełniał zespół publicystyczny redakcji „Robotnika” skupiony wokół Mieczysława Niedziałkowskiego. Do obrony zgłaszali się liczni ochotnicy, z których tworzono ochotnicze oddziały wojskowe. Ofiarność pozostałego w mieście wojska i cywilnych ochotników nie mogły powstrzymać atakujących wojsk

hitlerowskich. 27 września 1939 r. Dowództwo Obrony Warszawy i Komitet Obywatelski ogłosiły kapitulację.

Na Wybrzeżu zorganizowana przez działacza PPS Kazimierza Rusinka grupa Czerwonych Kosynierów współdziałając z wojskiem w pierwszych dniach września 1939 r. stawiała opór Niemcom. Szybko została jednak rozbita przez wojsko niemieckie, stając się tylko symbolem postawy części ludności polskiej wobec napastników.

Po kapitulacji Polski PPS w międzywojennej postaci przestała istnieć. Część działaczy znalazła się poza granicami Polski, duża ich część rozproszyła się po kraju. W październiku 1939 r. we Francji powstał emigracyjny rząd polski. Prezydentem został Władysław Raczkiewicz, ministrem spraw wojskowych gen. Władysław Sikorski.

Po kapitulacji Warszawy nastąpiło rozwiązanie PPS. Na jej miejsce utworzono WRN. (Wolność, Równość, Niepodległość). Było to nawiązanie do haseł Oświecenia: hasła z 1789 r. Rewolucji Francuskiej – Wolność, Równość, Braterstwo i hasła Tadeusza Kościuszki z 1794 r. – Wolność, Równość, Całość. Nie uwzględniono więc słów „braterstwo” i „całość”, w zamian wprowadzając słowo „niepodległość”

WRN była organizacją głęboko zakonspirowaną. Jej przywódcy nawiązali ścisły związek z wojskowymi strukturami tajnej Służby Zwycięstwu Polski (SZP), przekształconej w Związek Walki Zbrojnej (ZWZ–AK). Kierowniczą rolę w organizacji pełnili m.in.: Tomasz Arciszewski, Kazimierz Pużak, Zygmunt Zaremba, Antoni Pajdak. W Krakowie ważną rolę spełniał były przewodniczący Rady Naczelnej PPS Zygmunt Żuławski. W lutym 1940 r. przy Komendzie Głównej ZWZ powołano Polityczny Komitet Porozumiewawczy na czele K. Pużakiem. PKP składał się z przedstawicieli WRN, Stronnictwa Ludowego, Stronnictwa Narodowego i Stronnictwa Pracy. Został uznany przez władze RP na uchodźstwie za polityczną reprezentację kraju. Namiastką władz administracyjnych w kraju była Delegatura rządu na uchodźstwie. Pierwszym delegatem został Cyryl Ratajski – przedstawiciel Stronnictwa Pracy.

Zawarty 30 lipca 1941 roku między premierem W. Sikorskim a ambasadorem ZSRR Iwanem Majskim układ o nawiązaniu stosunków dyplomatycznych został negatywnie oceniony przez przedstawicieli WRN. Poparcie dla układu ogłosiła powstała we wrześniu 1941 r. partia Polscy Socjaliści. WRN wystąpiło z Politycznego Komitetu Porozumiewawczego. Na odbytym we wrześniu 1941 r. Zjeździe Polskich Socjalistów uchwalono deklarację polityczną. Głosiła ona m.in. poparcie dla „Programu radomskiego” PPS z 1937 r. i że na gruzach państw kapitalistycznych powstaną Stany Zjednoczone Europy. Popierając rząd Sikorskiego jednocześnie skrytykowano panujący system polityczny w ZSRR. Pisano o groźbie zwycięstwa imperializmu angielsko-amerykańskiego. Celem Polskich Socjalistów jest utworzenie rządu ludowego i dokonanie przeobrażeń socjalistycznych.

W latach 1940–1941 powstał dokument pod nazwą Program Polski Ludowej. Opracowali go Zygmunt Zaremba (WRN) i Stanisław Miłkowski (Stronnictwo Ludowe), przy udziale Tadeusza Szturm de Sztrema (WRN) i Teofila Wojeńskiego (Stronnictwo Demokratyczne). Dokument ten nawiązywał do „Programu radomskiego”. WRN podobnie jak PPS opowiedziała się za tym aby po zakończeniu wojny przeprowadzono podstawowe reformy społeczno-polityczne w wyzwolonym kraju: za uspołecznieniem przemysłu kluczowego i banków oraz za likwidacją obszarnictwa bez odszkodowań, demokratyzacją oświaty i kultury, oddzieleniem kościoła od państwa. Przyszła Polska powinna mieć system demokratyczno-parlamentarny. Program kładł nacisk na rolę spółdzielczości, samorządu terytorialnego i związków zawodowych. Autorzy Programu nie zakładali rozpadu systemu kapitalistycznego w Europie. Polska po wyzwoleniu miała pozostać w jednym bloku z mocarstwami zachodnimi. Jej zadaniem będzie przyczynić się do stworzenia federacji państw Europy Środkowo-Wschodniej, która oddzieliłaby ZSRR od Niemiec. Prusy Wschodnie, Górny Śląsk i część Pomorza Zachodniego miały stanowić część Polski.

Wśród postulatów zawartych w dokumencie znalazło się żądanie ukarania wszystkich obywateli, którzy zdradzili Rzeczypospolitą przez wysługiwanie się okupantom. Zawarto również propozycję utworzenia specjalnego trybunału dla sądenia dygnitarzy cywilnych i wojskowych reżimu sanacyjnego odpowiedzialnych za jego nadużycia i szkody wyrządzone państwu i masom ludowym.

Na początku 1941 r. władze partyjne autorów Programu ogłosiły, że został on uznany za manifest programowy. Nie został jednak przez nie drukiem ogłoszony. Ludowcy doprowadzili do zerwania umowy z socjalistami. W lecie 1941 r. został jednak opublikowany i rozpowszechniony w formie broszury w języku polskim i angielskim na ziemiach polskich, w Ameryce i Wielkiej Brytanii ciesząc się dużym powodzeniem.

W wyniku kryzysu lipcowo-sierpniowego w 1941 r w WRN z Politycznego Komitetu Porozumiewawczego na zwolnione miejsce przez Kazimierza Pużaka został wybrany przedstawiciel Polskich Socjalistów, Adam Próchnik. Od jesieni 1941 r. do wiosny 1942 r. toczyły się dyskusje o połączeniu PS z WRN. Rozmowy zostały przerwane po śmierci Próchnika 21 maja 1942 r. Delegatem Polskich Socjalistów w PKP został Wincenty Markowski. Po wyniknięciu sprawy katyńskiej wiosną 1943 r. rząd ZSRR zerwał stosunki dyplomatyczne z rządem Sikorskiego. Po ponad półtorarocznej przerwie delegat WRN powrócił do PKP. Jednocześnie Polscy Socjaliści doznali dużego osłabienia. Znaczna część ich działaczy przeszła do WRN (m.in. W. Markowski i L. Raabe). W kwietniu 1943 r. na konspiracyjnym zjeździe PS w Warszawie podjęto decyzje o przekształceniu partii w Robotniczą Partię Polskich Socjalistów. W miarę upływu czasu i zaistniałych wydarzeń z RPPS wyodrębniły się dwa odłamy: odłamek skupiony wokół Edwarda Osóbki-

Morawskiego, który odbył w dniu 7 maja 1944 r. konspiracyjny IV Zjazd RPPS. Partia ta współdziałała z Polską Partią Robotniczą w umocnieniu Krajowej Rady Narodowej i rad terenowych oraz w rozbudowie Armii Ludowej i w prowadzeniu walki zbrojnej z okupantem hitlerowskim. Drugi odłam RPPS działający pod kierownictwem Piotra Gajewskiego i Jana Mulaka przyjął nazwę PPS-Lewicy. Po powstaniu RPPS WRN powróciło do nazwy PPS. Od maja 1944 r. istniały w kraju trzy partie noszące nazwę PPS.

W dniach 10–11 września 1944 r. znani działacze B. Drobner, E. Osóbka-Morawski, J. Haneman i S. Matuszewski zwołali w Lublinie konferencję z udziałem ponad 200 socjalistów. Konferencję uznano za XXV Kongres PPS. W rezolucji przyjętej na konferencji zaznaczono, że partia nawiązuje do lewicowych i jednolitofrontowych tradycji w przedwojennym ruchu socjalistycznym i do działającej w okresie okupacji WRN oraz, że w pełni popiera program PKWN. Kongres powołał 30-osobową Tymczasową Radę Naczelną pod kierownictwem B. Drobnera. Na przewodniczącego Centralnego Komitetu Wykonawczego wybrano E. Osóbkę-Morawskiego. Przywódcy PPS-WRN nawoływali do bojkotu PKWN i nowo powstałej PPS. Pod koniec tzw. Polski lubelskiej liczba członków wahała się granicach 7–8 tysięcy. Jej przedstawiciele pełnili ważne funkcje w administracji państwowej oraz aktywnie uczestniczyli w przeprowadzaniu reformy rolnej i odbudowie gospodarki.

Po wyzwoleniu lewobrzeżnej Warszawy i dalszych terenów kraju rozbudowa partii nabrała większego rozmachu. Od połowy 1945 r. na oblicze nowej PPS coraz większy wpływ zaczęli wywierać działacze, którzy powrócili z obozów niemieckich (J. Cyrankiewicz, K. Rusinek, A. Rapacki) i z krajów zachodnich (Henryk Jabłoński, Julian Hochfeld, Oskar Lange) a także osoby związane w czasie wojny z WRN (Marian Nowicki, Aleksy Bień, Józef Grzeczmarowski, Antoni Szczerkowski, Dorota Kłuszyńska). Na przełomie lat 1945–1946 przyłączeniu się do niej grupy Żuławskiego proces reaktywowania PPS zbliżał się do końca.

W dniach od 29 czerwca do 2 lipca 1945 r. obradował w Warszawie XXVI Kongres PPS. Wzięło w nim udział 587 delegatów reprezentujących 150 –tysięczną organizację. Dyskutowano na nim m.in. sprawy ideologiczno-programowe reaktywowanej niedawno partii. Jako główny jej cel, odwołując się do Programu radomskiego stawiano zbudowanie socjalistycznej Polski. Wyrażano pozytywny stosunek do ZSRR i ruchu komunistycznego, mówiono o ścisłym współdziałaniu z PPR w realizacji ludowo-demokratycznych przeobrażeń w kraju. Część delegatów, szczególnie byłych członków i sympatyków przedwojennej PPS nawiązując do współpracy z PPR, jako przeciwnicy jej dominacji domagali się współpartnerstwa. Wypowiadano się również w sprawach gospodarczych. Rozwój gospodarki winien się odbywać w ramach trzech sektorów: państwowego, spółdzielczego i drobno-kapitalistycznego. Celem priorytetowym winno być centralne planowa-

nie. Postulowano umiarkowane tempo industrializacji, co było nie do przyjęcia dla PPR.

Przed mającymi się odbyć 19 stycznia 1947 r. wyborami do Sejmu Ustawodawczego ważnym problemem dla PPR i PPS była jedność działania. W dniu 28 listopada 1946 r. kierownictwa PPS i PPR zawarły umowę o jedności działania. W jej wyniku powstał Blok Stronnictw Demokratycznych. W przeprowadzonych wyborach PPS uzyskała 115 mandatów poselskich zajmując drugie miejsce po PPR. Partia stała się drugą siłą polityczną w Polsce Ludowej.

Po wyborach do Sejmu, poczynając od wiosny 1947 r. w stosunkach między PPS a PPR pojawił się problem zjednoczenia. Dzieliły ich różnice co do sposobu budowy ustroju społeczno-politycznego i ekonomicznego w kraju. PPR coraz gwałtowniej zaczęła narzucać krajowi model party o wzorowanie się na zasadach ścisłej centralizacji, na ustroju stosowanym w ZSRR.

Część działaczy (Julian Hochweld, Jan Strzelecki, Oskar Lange, Jan Topiński, Czesław Borowski, Stanisław Szwalbe) wystąpiło z koncepcją rozwiązywania konfliktów polityczno-społecznych i gospodarczych zgodnie z zasadami demokracji socjalistycznej. Jan Strzelecki głosił, że budowany ustrój społeczny powinien przynieść człowiekowi pełne wyzwolenie ekonomiczne, społeczne, polityczne i duchowe co w dotychczasowej praktyce budzi duże zastrzeżenia. Osoby formujące wątpliwości określane były szermierzami humanizmu socjalistycznego. Twierdziły, że socjalizm winien mieć wolnościowy i demokratyczny sens. Obawiały się zbiurokratyzowania aparatu państwowego w przypadku rozwiązań centralistycznych. W zakresie ustroju państwa postulowały wzmocnienie pozycji sejmu i samorządów. Twierdząc tak nawiązywały do tradycji przedwojennego PPS, a szczególnie do „Programu radomskiego”.

Rzecznicy humanizmu socjalistycznego wyrażali zaniepokojenie faktem rozbudowy służby bezpieczeństwa. Bolesław Drobner i Henryk Wachowicz twierdzili, że po wyeliminowaniu z życia publicznego mikołajczykowskiej opozycji winno się ograniczyć kompetencje i liczebność służby bezpieczeństwa. Takie twierdzenia napotkały na zdecydowany sprzeciw Bieruta, Bermiana i Radkiewicza. Rzecznicy humanizmu socjalistycznego wyrażali krytyczne opinie o przeprowadzanych reformach gospodarczych w kraju. Sprzeciwiali się Hilaremu Mincowi, który narzucał krajowi model gospodarczy oparty o zasady ścisłej centralizacji.

W dniach 14–17 grudnia 1947 r. odbył się we Wrocławiu XXVII Kongres PPS. Głównym jego tematem było przygotowanie do zjednoczenia PPS z PPR. Część działaczy PPS nie była zainteresowana zjednoczeniem pragnąc zachować samodzielność partii. Przed Kongresem przeprowadzono głęboką weryfikację członków PPS podczas której usunięto zdecydowanych przeciwników zjednoczenia. Proces weryfikacji kontynuowano w następnym 1948 roku. Gwałtownie zmniejszał się stan członków partii. O ile latem 1947 r. sięgał 750 tysięcy, to przed

kongresem zjednoczeniowym w grudniu 1948 r. wynosił 531 tysięcy. Czystka objęła również część kierowniczego aktywu. Niektórych działaczy dotknęły represje ze strony władz polskich i radzieckich organów bezpieczeństwa. Zjednoczenie obu partii odbyło się na warunkach PPR. Faktycznie nie było to zjednoczenie ale wchłonięcie PPS przez PPR.

W grudniu 1948 r. zakończyło się ponad czteroletnie istnienie powojennego, lubelskiego PPS. Proces weryfikacji odbył się we wszystkich krajach określanych jako kraje demokracji ludowej. Najwcześniej w niemieckim ruchu robotniczym w radzieckiej strefie okupacyjnej, bo już w kwietniu 1946 r., w pozostałych krajach w 1948 r.

Powojenna PPS wniosła istotny wkład w przeprowadzenie reform, których realizacja była priorytetowym zadaniem międzywojennej PPS i radykalnego ruchu ludowego wyartykułowanego w Programie radomskim. Przede wszystkim aktywnie uczestniczyła w realizacji dekretu PKWN z 6 września 1944 r. i innych postępowych reform. Socjaliści zasłużyli się w odbudowie zniszczonego wojną kraju, szczególnie w zagospodarowaniu odzyskanych Ziem Zachodnich i Północnych. Partia mimo zasług była lekceważona i zwalczana przez prawicową część działaczy WRN i PPS. Mówiono o niej jako o fałszywej, koncesjonowanej przez nowe powojenne władze partii. Twierdzono, że jest nic nie znaczącą wydmuszką. W rezultacie próbuje się ją wykreślić z historii polskiego ruchu socjalistycznego, podobnie jak 45-letnią historię Polski Ludowej z historii Polski.

Uchwalony w Radomiu na XXIV Kongresie Program był jednym z najważniejszych programów w 125 historii PPS. Jego założenia były przypomniane przez władze następnych polskich partii socjalistycznych wraz ze wskazywaniem na jego aktualność. Nawiązywano do niego w okresie hitlerowskiej okupacji a przede wszystkim przez władze powojennej PPS, przez którą był również realizowany. Jego znaczenie zostało docenione mimo, że powstał w PPS o innej orientacji politycznej. Znaczenie Programu również docenione zostało w programie powstałej w październiku 1987 r. Polskiej Partii Socjalistycznej firmowaną jako formalno-prawną kontynuatorkę przedwojennej PPS, WRN, PPS WRN i PPS na uchodźstwie.

Źródła:

1. J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna. 1992–1948*. Warszawa 1982.
2. J. Żarnowski, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1935–1939*. Warszawa 1965.
3. Lewicowo. pl /program – polski ludowej/. O niepodległość i sprawiedliwość społeczną. www. 125 pps.pl. Warszawa 2017.

4. B. Syzdek, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1944–1948*, Warszawa 1974.
5. *Z dziejów Polskiej Partii Socjalistycznej*, Warszawa 1992.
6. J. Mulak, *Dlaczego?* Warszawa 2006.
7. *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało?* Warszawa 2010.
8. J. Stefański, *Aktualność Programu radomskiego PPS z 1937 r.* Internet. dąszyński – stowarzyszenie, manifo.com.
9. *Dokumenty Polskiej Partii Socjalistycznej 1987–1990*. Warszawa listopad 2017.
10. „O niepodległość i sprawiedliwość społeczną”. Wystawa z okazji 125-lecia powstania Polskiej Partii Socjalistycznej, Warszawa 2017.

Dr Jan Pytel (ur. w 1933 roku) Historyk, działacz społeczny. Absolwent Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Doktoryzował się w 1974 roku. Specjalizuje się w najnowszej historii Polski. Autor kilkudziesięciu artykułów, komunikatów naukowych i recenzji prac z historii II Rzeczypospolitej i PRL.

ANEKS 1

Program radomski

Program Polskiej Partii Socjalistycznej uchwalony na XXIV Kongresie w Radomiu dnia 2 lutego 1937 r.

Od chwili swego powstania Polska Partia Socjalistyczna prowadzi walkę nieustanną o całkowitą zmianę ustroju społecznego, o wyzwolenie mas pracujących z pęt przemocy i wyzysku. Polska Partia Socjalistyczna, będąc wyrazicielką potrzeb i dążeń mas pracujących, stawia sobie za cel zniesienie wyzysku i ucisku wszelkiego rodzaju, w łączności z masami pracującymi całego świata, jako członek Socjalistycznej Międzynarodówki Robotniczej, Polska Partia Socjalistyczna dąży do utworzenia Polskiej Rzeczypospolitej Socjalistycznej, z wszystkich ziem polskich złożonej, złączonej z innymi Republikami Socjalistycznymi węzłami stałego pokoju i ścisłej braterskiej współpracy gospodarczej, politycznej i kulturalnej. Rzeczpospolita Socjalistyczna obejmie środki wytwarzania i komunikacji na własność społeczną i przetworzy Państwo z narzędzia ucisku klasowego w organ zbiorowej woli społeczeństwa, nie znającego już podziału na wyzyskiwaczy i wyzyskiwanych.

I. UPADEK KAPITALIZMU

Ustrój kapitalistyczny załamał się, przestał zaspokajać potrzeby społeczeństw. Olbrzymi wzrost sił wytwórczych, ciągły postęp techniczny idą w parze z rosnącą nędzą milionów, z olbrzymim bezrobociem, z ruiną wewnętrznych rynków spożycia. Kapitalizm monopolistyczny, uzależniając całe życie gospodarcze narodów od koncernów i trustów, poddanych z kolei wszechmocnej władzy kapitału finansowego, pogłębił i zaostrzył niesłychanie wszystkie sprzeczności tkwiące od początku u podstawy starego ustroju. W łonie klas posiadających wyodrębniła się osobna warstwa oligarchii wielkokapitalistycznej, która przywłaszcza sobie znaczną część dochodu społecznego, w pogoni za zyskami dodatkowymi – niszczy względny dobrobyt warstw pośrednich, spycha klasę robotniczą, szerokie

resze włościństwa, szerokie koła inteligencji pracującej poniżej minimalnego poziomu życiowego, na samo dno beznadziejnej rozpacz. Kapitał finansowy ma charakter wybitnie międzynarodowy. Opanowując gospodarczo kraje słabsze, wysysa z nich siły twórcze, wyzyskuje ich zasoby i bogactwa naturalne bez planu i bez myśli o jutrze. Fala anarchii gospodarczej zalewa świat. Powstała przepaść pomiędzy wytwórczością a podziałem dóbr. Potrzeby ludzkie nie decydują wcale ani o produkcji, ani o zbycie. Kryzys gospodarczy wyrosły z tych wszystkich źródeł, utrwalany przez politykę gospodarczą rządów kapitalistycznych, przez politykę, która kurczy coraz to bardziej zamierające rynki wewnętrzne, nie jest już kryzysem przejściowej złej koniunktury; choroba śmiertelna ogarnęła wszelkie ośrodki i sprzężyny zasadnicze ustroju, samą zasadę jego organizacji, samą treść jego funkcjonowania. Wahania w napięciu kryzysowym nie zmieniają faktu, że cała światowa gospodarka kapitalistyczna toczy się w dół po równi pochyłej, bezsilna w swoich próbach przezwyciężenia narastających zewsząd trudności, zagrożona przez proces dziejowy budzenia się ras kolorowych i ludów pozbawionych samodzielności z wiekowego snu.

II. SIŁY KLASOWE

Okres kapitalizmu monopolistycznego i dyktatury kapitału finansowego nad życiem gospodarczym pociągnął za sobą głębokie przemiany w układzie sił i klas społecznych. Koncentracja kapitałów przybrała inne niż dawniej formy: nie łączy się z rozrostem liczebnym proletariatu, ze stopniowym zanikaniem warstw pośrednich. Wręcz przeciwnie, zachodzą odwrotne procesy rozwojowe. Obok proletariatu fabrycznego i jego kosztem powstała nowa milionowa warstwa – niemal klasa społeczna – stałych bezrobotnych, ludzi, którzy nie są już chwilową armią rezerwową przemysłu, lecz zostali na lata całe wyrzuceni poza nawias życia gospodarczego, stali się „ludźmi zbytecznymi” w ramach ustroju kapitalistycznego. Pewien procent proletariuszy powraca na wieś, procent znaczny idzie do drobnego rzemiosła i do drobnego handlu; zanikają fabryki w myśl potrzeb zyskowych karteli: na ich miejsce zjawiają się nowe rzesze chałupników, pędzących żywot straszliwej nędzy. Drobnie rzemiosło i drobny handel przestały być środkiem utrzymania; przeobraziły się w środek wegetacji, wegetacji nędznej i beznadziejnej. Równolegle spada coraz to niżej poziom życiowy mas pracowników umysłowych. Na wsi rewolucje agrarne lat 1917–1922, bądź legalne, bądź też bezpośrednie, położyły kres, zwłaszcza w Europie Wschodniej i Środkowej, skupianiu wielkich obszarów w rękach klasy ziemian – właścicieli dużych folwarków. Parcelacja poczyniła ogromne postępy bądź w drodze rewolucyjnej, bądź też w drodze ustawowej. Wzrosła liczba drobnych gospodarstw rolnych; wzrosły samowiedza i zdolność organizowania się mas włościńskich. A jednocześnie kryzys ustrojowy kapitalizmu zniszczył po wsiach nawet resztki jakiego takiego

dobrobytu, pomniejszył w obliczu wspólnej niedoli różnice klasowe wewnątrz drobnego rolnictwa, zredukował tradycyjną rozbieżność kilkumorgowego gospodarza i najemnego fornała. Cała ta milionowa masa ludzi – bezrobotni i chałupnicy, włościanie – posiadacze rolni i pracownicy umysłowi, rzemieślnicy, drobni kupcy i robotnicy rolni – znalazła się obiektywnie w położeniu antagonizmu zasadniczego w stosunku do kapitalizmu. Proletariat fabryczny i rolny nie jest już odosobniony w swojej walce zasadniczej ze starym ustrojem: zyskał naturalnego sojusznika w sile wszystkich mas ludowych. Problem młodzieży nie stał nigdy tak ostro, jak stoi dzisiaj. Dla milionów chłopów i dziewcząt rodzin robotniczych i rodzin włościańskich, dla milionów obdarzonych świadectwami czy dyplomami szkół zawodowych i rzemieślniczych, szkół powszechnych i średnich ogólnokształcących, nawet uczelni wyższych, nie ma miejsca pod słońcem. Nie ma miejsca ani w fabryce, ani na roli, ani w „wolnym zawodzie”, ani w rzemiośle, ani w pracy naukowej, ani w pracy artystycznej. Świat kapitalistyczny nie może i nie umie zapewnić bytu młodym pokoleniom. Rokrocznie coraz to nowe setki tysięcy młodych robotników, chłopów i pracowników umysłowych powiększają zastępy bezrobotnych i półbezrobotnych. Rokrocznie coraz to nowe setki tysięcy opuszczają mury różnych szkół po to, by pozostawać na bruku. Wytworzyła się znowuż milionowa warstwa bezrobotnej i pół bezrobotnej młodzieży, pełna sił żywotnych, świadoma własnej krzywdy, przejęta uczuciem buntu i gniewu. Walka konkurencyjna ze „starszymi” nie rozwiąże zagadnienia; rozwiązać je może tylko wspólny, solidarny wysiłek, zmierzający świadomie i konsekwentnie do zupełnej przebudowy ustroju.

III. KRYZYS KULTURALNY

Załamanie się społeczno-gospodarcze kapitalizmu musiało spowodować z kolei głęboki wstrząs w życiu kulturalnym społeczeństw. Klasy panujące, przegrane historycznie, niezdolne do opanowania grożącej im katastrofy, straciły zdolność zasilania kultury nowymi, pozytywnymi wartościami. Zupełnie już wyraźna rola pasożytnicza tych klas w całokształcie gospodarstwa społecznego, egoizm klasowy, tym jaskrawszy i bezwzględniejszy, że obliczony na krótką metę, bezplanowy na dłuższy okres czasu, wszystko to stało się glebą podatną dla rozwoju prądów okrucieństwa i cynicznego oportunizmu w stosunkach między ludźmi, prądów, które rozwinęły się i urosły w wyniku przeżyć i w atmosferze wielkiej wojny. Runęło wiele pojęć i pewników etycznych, które uchodziły za fundament moralności współczesnej. Przyczyniły się do tego walenie kierownictwa kościołów chrześcijańskich, gotowe z reguły na wszelki kompromis, byle osiągnąć lub zachować bezpośrednie korzyści materialne. Tak samo postępują kościoły innych wyznań. W atmosferze spekulacji i życia z dnia na dzień, obojętności na ludzką niedolę, obozów koncentracyjnych i deptanej coraz brutalniej godności człowie-

ka, w atmosferze gwałtów fizycznych i wyzysku zasobów życiowych klas uciskanych – słabną moce twórcze nauki i sztuki. Państwo faszystowskie, państwo tzw. totalne, „ujednostajniające” w drodze przymusu ideologię całego narodu, stało się narzędziem tej niszczycielskiej roboty. „Wychowanie” skierowano ku nienawiści i wojnie.

IV. FASZYZM

Rozpaczliwe położenie ogólne stało się jednym z głównych źródeł prądu faszystowskiego. Faszyzm jest narzędziem w rękach oligarchii wielkokapitalistycznej, jest zarazem, jako ruch masowy, wyrazem buntu warstw tzw. pośrednich, buntów bezrobotnych i pół bezrobotnych, młodej inteligencji i wszelkich grup zdeklasowanych przeciwko otaczającej rzeczywistości. Ten bunt mógł być skierowany – wskutek rozmaitych okoliczności i pod wpływem rozmaitych czynników – na drogę „radikalizmu” skrajnie reakcyjnego, wrogiego klasie robotniczej i ruchowi socjalistycznemu. Faszyzm reprezentuje najbardziej prymitywną, wulgarną ideologię nacjonalizmu, nienawiści rasowej oraz imperializmu, reprezentuje podniesione do setnej potęgi wszelkie objawy okrucieństw, sadyzmu, zdziczenia wżyciu kulturalnym gasnącego ustroju. Faszyzm unicestwia wolność i demokrację przy użyciu gwałtu. Klasa robotnicza, osłabiona od wewnątrz przez bezgranicznie lekkomyślną taktykę komunizmu, nie zdołała w wielu krajach przeciwstawić prądowi faszystowskiemu skutecznego, czynnego oporu. Oligarchia wielkokapitalistyczna, zmierzająca do podporządkowania sobie całkowicie aparatu państwowego, uważająca słusznie demokrację parlamentarną za przeszkodę zasadniczą na tej drodze, wzięła z punktu prądy faszystowskiej pod swoje skrzydła opiekuńcze. Za kulisami sztabów faszystowskich umieściły się wielkie banki, koncerny przemysłowe, organizacje wielkich właścicieli ziemskich. Kapitał finansowy ujął z ukrycia ster we własne dłonie. Moźnowładcy kapitału poświęcili bez trudu całe poczucie prawa w społeczeństwie, byle odrzucić wstecz pochód socjalizmu, byle przerwać bieg rozwoju demokratycznego. Musieli podzielić korzyści władzy z nową oligarchią biurokratyczną dyktatur. Musieli uznać głos państwa faszystowskiego i partii rządzącej w niektórych dziedzinach gospodarki. Za tę cenę utrwaliли, jak sądzą, same podstawy starego ustroju, zakuli klasę robotniczą w kajdany, jakich nie znała od stuleci, powstrzymali gwałtem koło historii, ocalili zyski, dochody, procenty. Nastąpiło w rezultacie niebывale zaostrzenie przeciwieństw klasowych, które w krajach opanowanych przez dyktatury faszystowskie przeobraziły się w nieprzerwaną wojnę domową, prowadzoną przez faszyzm z największą zaciekłością, a zdążającą z jego strony do fizycznego zniszczenia zorganizowanych przez Socjalizm sił klasy robotniczej, w pierwszym zaś rzędzie partii socjalistycznych oraz ich działaczy. Ale dyktatura faszyzmu nie rozwiązała – bo rozwiązać nie mogła – żadnego z wielkich zagadnień trapiących ludzkość.

Katastrofa ideowa i praktyczna faszyzmu jest dzisiaj faktem dokonany. Dyktatury nie opanowały kryzysu. Odebrały ludziom wolności i prawo, nie przyniosły im w zamian dobrobytu ani chociażby pomniejszenia nędzy lub zwiększenia pewności losu. W tych warunkach rządy faszystowskie skierowują coraz to wyraźniej całą swoją demagogię i lwia część swego wysiłku na teren polityki zagranicznej, awanturniczej i prymitywnie, brutalnie imperialistycznej, a wzmagającej niebezpieczeństwo nowej wojny światowej. Plany wojenne faszyzmu jako prądu międzynarodowego, hitleryzmu przede wszystkim, zagrażają bezpośrednio bytowi Polski Niepodległej oraz szeregu państw innych. Polska Partia Socjalistyczna, stojąc, jak zawsze stała, na stanowisku obrony i utrwalenia Niepodległości, uważa tym bardziej za konieczne, by w okresie, gdy niebezpieczeństwo ze strony przede wszystkim państw faszystowskich rośnie nieustannie, Polska miała zapewnione środki obrony dla odparcia ataków z zewnątrz.

V. RUCH SOCJALISTYCZNY

Polska znalazła się jednak – wbrew własnym interesom życiowym – w orbicie, w łożysku prądu faszystowskiego. Wszelkie zasadnicze cechy dążeń i systemów faszyzmu posiadają swoje odbicie – w formach rozmaitych – i w rzeczywistości polskiej. Obóz „sanacyjny” stanowi jedną z tych form; obóz „sanacyjny” usiłuje zamknąć całe polskie życie polityczne w ramach aparatu biurokratycznego i walk wzajemnych różnych grup i klik warstwy rządzącej. Obóz tzw. narodowy naśladuje niewolniczo idee i sposoby działania hitleryzmu, usiłując je zaszczerpić w masach społeczeństwa polskiego. Zadanie naczelne Polskiej Partii Socjalistycznej polega więc na powstrzymaniu postępów prądu faszystowskiego w Polsce. Ale rozwój stosunków społecznych, kryzys gospodarczy i kryzys kulturalny kapitalizmu posunęły się już tak daleko naprzód, katastrofa nadchodzi tak szybkimi krokami, że upadek systemów faszystowskich i półfaszystowskich oznaczać musi wszędzie początek nowej epoki dziejowej, epoki twórczej Rewolucji Społecznej, wielkiej, planowej przebudowy całego ustroju. Pełnię władzy w Państwie winny objąć te siły kraju, które są zdolne do podjęcia olbrzymiego trudu, które będą miały odpowiednią świadomość, odpowiednią energię i wytrwałość. Polska Partia Socjalistyczna, broniąc na każdym kroku resztek istniejących jeszcze swobód demokratycznych i zdobywszy mas pracujących z pierwszych lat po odzyskaniu Niepodległości, walcząc o odzyskanie powszechnego, równego, tajnego, bezpośredniego i stosunkowego prawa wyborczego, przeciwstawia całej sytuacji dzisiejszej hasło Rządu Robotniczo-Włościańskiego, wyrażające ideę, że cała władza przechodzi do rąk mas pracujących miast i wsi, że Polska zrywa ostatecznie i nieodwołalnie z tendencjami faszystowskimi, że wyzwala się z jarzma gospodarki kapitalistycznej i wkracza na nowy dziejowy szlak gospodarki planowej, prowadzącej do ustroju socjalistycznego. Stworzenie potężnego ruchu masowego

jest drogą jedyną, wiodącą do celu. Ten ruch masowy ogarnąć musi wszystkie klasy i warstwy społeczne, których potrzeby i dążenia nie mogą być zaspokojone w ramach kapitalizmu, których pozycja w społeczeństwie jest obiektywnie antykapitalistyczna, chociaż świadomość zbiorowa nie zawsze nadąża za gorączkowym tempem rozwoju społecznego. W tym stanie rzeczy ruch socjalistyczny nie jest już ruchem wyłącznie lub prawie wyłącznie proletariackim. Skupił znaczne odłamy włościactwa oraz inteligencji pracującej, ogarnął bezrobotnych, ku niemu zwracają się nadzieje dużych grup młodzieży. Ruch socjalistyczny, nauczony krwawymi doświadczeniami lat ubiegłych, stoi teraz wobec jednego z głównych zagadnień epoki, wobec walnej rozprawy z faszyzmem o podstawę społeczną faszyzmu. Wyrwanie mu tej podstawy oznacza zarazem złamanie mocy i rozmachu prądu faszystowskiego.

VI. ROLA PROLETARIATU

Rola proletariatu uległa w ten sposób pewnemu przeobrażeniu. Klasa robotnicza to dziś przede wszystkim awangarda wszelkich mas ludowych. Awangarda, nawykła – wskutek warunków życia i pracy – do zbiorowego, solidarnego wysiłku, do walk niesłuchanie ofiarnych, do bohaterstwa w obronie wspólnej sprawy. W rozprawie decydującej socjalizmu z faszyzmem o władzę, w rozprawie o to, kto zdobędzie dla swojej idei milionowe rzesze warstw pośrednich i zdeklasowanych, kto skupi przy sobie cały rozmach niezadowolenia i pragnienia zmiany, tkwiący głęboko we wszystkich społeczeństwach, rozstrzygnie energia i ofiarność proletariatu, klasy społecznej, która nie ma nic do stracenia, a wszystko ma do zdobycia. Od zrozumienia przez klasowy obóz robotniczy tej nowej jego ogromnej roli historycznej, od umiejętności bratniego współdziałania z masami włościńskimi i innymi warstwami obiektywnie antykapitalistycznymi zależy los najbliższej przyszłości świata, w Polsce – zależy los najbliższej przyszłości kraju. Solidarna wspólna akcja Polskiej Partii Socjalistycznej i klasowych związków zawodowych odgrywa tu rolę decydującą.

VII. RZĄD ROBOTNICZO-CHŁOPSKI

Hasło Rządu Robotniczo-Chłopskiego i objęcia przezeń pełni władzy w Państwie stanowi dla PPS warunek niezbędny dla spełnienia zadania naczelnego, tj. dla przebudowy społecznej w interesie mas pracujących. Zmiana ustroju nie dokona się inaczej niż pod kierunkiem planowej, konsekwentnej i bezwzględnie zdecydowanej polityki państwowej. Tylko silna władza państwowa może przełamać skutecznie opór ze strony klas dzisiaj panujących, przełamać ponowne próby cofnięcia wstecz biegu zdarzeń, zlikwidować szybko skutki rządów faszystowskich tam, gdzie one przedtem istniały. Rząd Robotniczo-Chłopski, będąc wyrazicielem woli i interesów mas pracujących, zostanie stworzony na podstawach gwarantują-

cych tym masom wpływ na losy państwa. Rząd ten po przełamaniu oporu sił reakcji i faszyzmu wszelkimi rozporządzalnymi środkami, gdyby nawet one musiały w okresie przejściowym przybrać charakter czasowej dyktatury, zapewni masom wolność i najszerszy samorząd, autonomię mniejszościom zamieszkującym zwarte terytoria kraju, demokratyzację administracji państwowej, sądownictwa przez uzależnienie władz administracyjnych i sądowniczych od czynnika wyborczego. Rząd Robotniczo-Chłopski dla uniemożliwienia wszelkich prób kontrrewolucji oraz dla zapobieżenia wszelkim próbom najazdu z zewnątrz zapewni Państwu potrzebną siłę zbrojną, związaną jak najściślej z przymierzem z masami robotniczymi i chłopskimi. Rząd ten może powstać tylko w wyniku masowej walki robotników i chłopów oraz przezwyciężenia w masach iluzji, że jakakolwiek siła potrafi w ramach ustroju kapitalistycznego poprawić ich los bez zupełnego odrzucenia i złamania władzy klas posiadających w Państwie.

VIII. PLAN PRZEBUDOWY

Plan przebudowy musi wychodzić z zasady: **a)** obalenia raz na zawsze przywilejów klasowych szlachty, fabrykantów i bankierów; **b)** wywłaszczenia bez odszkodowania wielkiej własności obszarnej, łącznie z dobrami kościelnymi, i oddania ziemi tym, którzy na niej pracują – w myśl programu rolnego Partii; **c)** wywłaszczenia i uspołecznienia wielkich warsztatów pracy i wielkiej własności w miastach, będącej dziś narzędziem wyzysku i niewoli mas pracujących; **d)** złamania władzy kapitału finansowego nad życiem gospodarczym, szczególnie nad wymianą wewnętrzną i zewnętrzną; przejęcia agend kapitału finansowego przez władzę państwową z powołaniem do współodpowiedzialności i współkierownictwa w pierwszym rządzie organizacji spółdzielczej konsumentów i producentów.

Zasadą naczelną organizacyjną planu przebudowy musi być udział wszystkich zorganizowanych i twórczych sił społeczeństwa pracującego i odrzucenie dotychczasowych form upaństwowienia warsztatów produkcji jako form uzależnienia mas robotniczych od aparatu urzędniczego państwa, a w konsekwencji nowego ujarzmienia i wyzysku.

- A. W dziedzinie finansowo-kredytowej: Uspołecznienie systemu finansowo-kredytowego; upaństwowienie banków; monopol dla państwowego Banku Emisyjnego w zakresie dostarczania życiu gospodarczemu środków obrotowych w ilości odpowiadającej potrzebom produkcji i rzeczywistym potrzebom społecznym; uspołecznienie kredytu i rozdział kredytów nie z punktu widzenia zysku bankowego, lecz ze stanowiska racjonalnej gospodarki społecznej.
- B. W dziedzinie handlu zagranicznego: Całkowity monopol państwowy w wymianie towarowej i walutowej z innymi państwami.
- C. W dziedzinie przemysłu: Uspołecznienie gałęzi przemysłu stanowiących

podstawę gospodarstwa narodowego, warunek obrony kraju, niezbędnych dla gospodarki planowej. Zarówno w zakładach przejętych przez Państwo, gminę czy spółdzielnię wytwórczą, jak i w tych, które pozostaną we władaniu prywatnym, zostanie wprowadzona demokracja wewnętrzna, udział przedstawicielstwa zorganizowanych zawodowo robotników i pracowników w kierownictwie, w kontroli i w układzie stosunków administracyjnych zakładu lub grupy zakładów, w przestrzeganiu ustalonych warunków płacy i pracy. Położony będzie kres rabunkowej gospodarce obcego kapitału, gospodarce obliczonej na wyciągnięcie z Polski jak największych zysków bez względu na interesy i na potrzeby kraju oraz jego ludności.

- D. W dziedzinie komunikacji: Uspołecznienie wszelkich środków komunikacji posiadających znaczenie publiczne.
- E. W dziedzinie rzemiosła: Zachowanie samodzielności gospodarczej drobnych warsztatów rzemieślniczych; zapewnienie im stałego dostarczania surowca, trwałego zbytu wytwarzanych przez nie towarów w ramach gospodarki planowej; oddłużenie rzemiosła; popieranie spółdzielczości rzemieślniczej, zniesienie chałupnictwa.
- F. W dziedzinie handlu: Uspołecznienie handlu hurtowego; rozwój i popieranie spółdzielczości we wszelkich formach jako jedynej prawidłowej organizacji rozdziału towarów pomiędzy ludnością oraz kontaktu producenta ze spożywcą; drobny handel, stanowiący warsztat pracy osobistej, zostanie wciągnięty do planowego gospodarowania towarami w drodze odpowiedniej polityki uspołecznionego handlu hurtowego, odpowiedniej polityki kredytowej i podatkowej. Plan przebudowy ustroju społeczno-gospodarczego Polski łączy się nierozdzielnie z wielkimi zadaniami dziejowymi: zapewnienia ludzkiej pracy i ludzkiemu zdrowiu należytej ochrony, wprowadzenia młodych pokoleń do twórczego wysiłku gospodarczego i kulturalnego, przełamania bezrobocia, dźwignięcia kultury i etyki społeczeństwa. Polska Partia Socjalistyczna stawia tu – w ramach Planu – szereg zasad podstawowych, które z jednej strony stanowią warunek umożliwiający wprowadzenie Planu w życie, z drugiej strony zaś – bez realizowania Planu nie mogłyby być same w pełni urzeczywistnione.
- G. Ochrona pracy i zdrowia człowieka: Skrócenie czasu pracy, przynajmniej do 6 godzin dziennie, w granicach potrzeb społecznych i wymagań produkcji bez obniżenia płacy zarobkowej. Ustalenie minimalnej płacy zarobkowej. System pełnego zabezpieczenia człowieka pracującego na wypadek choroby, utraty pracy, nieszczęśliwego wypadku przy pracy, kalectwa, zabezpieczenie na starość. System ubezpieczeniowy będzie oparty pod względem organizacyjnym o zasadę demokratycznego samorządu ubezpieczonych. Specjalna ochrona pracy kobiet; ochrona macierzyństwa; zapewnienie ko-

bietom prawa do pracy na równi z mężczyznami. Wszystkim ludziom pracy zagwarantowane będzie prawo zrzeszania się w organizacjach zawodowych, spółdzielczych, oświatowych itp. Prawo o płatnych urlopach będzie rozszerzone; zostaną zorganizowane w sposób celowy wczasy robotnicze i pracownicze. Zostanie zapewniona młodocianym możliwość kształcenia się zawodowego w warsztatach pracy i w szkołach zawodowych w granicach ustalonego dnia pracy. Zakaz pracy dzieci do 16 lat! Zapewnienie bezpieczeństwa pracy i higieny pracy przy zachowaniu zasady równej oceny pracy kobiet, zarówno w zakresie płacy, jak i w zakresie dostępu do kierowniczych stanowisk w zakładach pracy. Wszystkie te zasady winny być zastosowane w odpowiedni sposób tak samo w przemyśle, jak i w rolnictwie, w rzemiośle i handlu, w środkach komunikacji, w urzędach i biurach państwowych czy samorządowych. Organizacje zawodowe robotnicze i pracownicze, zrzeszenia drobnych rolników, zrzeszenia rzemieślników i drobnych kupców, stowarzyszenia spółdzielcze będą pociągnięte wraz z organami władzy państwowej i zrzeszeniami lekarskimi do wprowadzenia w życie i do przestrzegania wszelkich przepisów dotyczących ochrony pracy i zdrowia człowieka. We wszystkich zakładach pracy powołane będą rady załogowe dla regulowania wewnętrznych stosunków zakładu.

- H. Walka z bezrobociem: Gospodarka planowa sama przez się, a tym bardziej oparta o zasady skrócenia czasu pracy, ochrony pracy i rzeczywistego zabezpieczenia wszystkim starości oraz inwalidztwa, umożliwia już wciągnięcie do procesu gospodarczego nowych, wielkich rzesz ludzkich. Uspołecznienie systemu finansowego w ramach całości Planu umożliwia odbudowę gospodarczą i kulturalną kraju, nie tylko odbudowę, ale i rozbudowę. Plan pociąga za sobą: wielkie roboty publiczne inwestycyjne; nowe linie kolejowe, nowe drogi, planową rozbudowę miast i miasteczek, szeroki kredyt dla budownictwa wiejskiego, motoryzację i elektryfikację kraju; rozbudowę sieci szkolnej oraz wszelkich instytucji kulturalnych i wychowawczych; rozbudowę istniejących oraz tworzenie nowych gałęzi przemysłu. Ten wielki wysiłek stworzy warunki dla wprowadzenia młodych pokoleń do wszelkich dziedzin twórczości ludzkiej w Polsce.

IX. PROGRAM ROLNY

PPS jako partia mas pracujących w mieście i na wsi, stwierdzając zgodność interesów chłopów i robotników, walczy o obalenie obecnego ustroju społeczno-gospodarczego i zaprowadzenie ustroju socjalistycznego, w którym produkcja będzie miała na celu stworzenie powszechnego dobrobytu. Nowy ustrój wymaga gruntownej przebudowy zasad gospodarki we wszystkich dziedzinach, przede wszystkim uspołecznienia fabryk, hut kopalń i banków oraz wywłaszczenia wiel-

kich obszarów rolnych. Chcąc obalić gospodarkę kapitalistyczną PPS nie ma zamiaru wyłączać drobnych gospodarstw rolnych, lecz dążąc do całkowitego zniesienia ucisku i wyzysku – walczy o przebudowę ustroju rolnego na następujących zasadach: **1)** Przede wszystkim obszarnicza wielka własność rolna oraz majątki fundacyjne i martwej ręki wraz z inwentarzem żywym i martwym zostaje wyłączone bez odszkodowania. **2)** Robotnicy rolni oraz chłopci bezrolni i małorolni zostaną nadzieleni ziemią. W tym celu wyłączone ziemie orne, łąki i pastwiska zostaną użyte: a) na upelnorolnienie gospodarstw małorolnych, b) na utworzenie nowych gospodarstw dla robotników rolnych oraz bezrolnych chłopów. **3)** Niewielka liczba wzorowych gospodarstw zbożowych i hodowlanych oraz przedsiębiorstwa przemysłowo-rolne, wraz z niezbędnymi dla ich prowadzenia obszarami ziemi, pozostaną w zarządzie państwowym (na zasadach gospodarki społecznej) lub będą wydierżawione spółdzielniom chłopskim. **4)** Prócz tego ziemie niektórych wyłączonych folwarków, położonych w bezpośrednim sąsiedztwie większych miast, mogą być częściowo lub w całości przekazane zarządom miejskim dla celów rozbudowy i użyteczności publicznej. **5)** Wyłączone lasy zachowuje państwo we własnym zarządzie. Państwo będzie zobowiązane prowadzić gospodarkę leśną z najszerzym uwzględnieniem potrzeb budowlanych, opałowych itp. gmin oraz ludności wiejskiej. **6)** Wyłączany inwentarz żywy i martwy, który nadaje się do gospodarki chłopskiej, zostanie przekazany nowo utworzonym gospodarstwom, a w miarę możliwości także gospodarstwom nieupelnorolnionym. Inwentarz martwy nadający się tylko do wielkich gospodarstw, będzie oddany majątkom państwowym lub też spółdzielniom chłopskim. **7)** Zabudowania dworskie przeznacza się na cele społeczne, a więc na: szkoły (rolnicze i powszechne), przedszkola, żłobki, domy ludowe, itp. **8)** Dążąc do wzrostu wydajności ziemi i pracy, otoczy się specjalną opieką wszelkie spółdzielnie chłopskie: uprawy roli, narzędzi, wytwórcze, spożywcze, zbytu, kredytowe i inne, oparte jednak na dobrowolnej przynależności członków. Będą one zatem korzystać z ulg podatkowych, kredytów na postawienie budynków, na kupno inwentarza martwego, jak maszyn, wagonów chłodni, samochodów chłodni, oraz ze wszelkich możliwych udogodnień gospodarczych. Spółdzielnie będą miały również pierwszeństwo do korzystania z sieci spichrzów, rzeźni i chłodni, pobudowanych przez państwo. **9)** Aby znieść spekulację zbożową po żniwach i na przednówku i ustalić stałą i słuszną cenę zboża, wprowadzona będzie jednolita organizacja handlu zbożem, oparta o spółdzielnie rolnicze. Ceny produktów przemysłowych będą dostosowane do cen płodów rolniczych. **10)** W gminach, które sobie tego życzą, zostaną przeprowadzone melioracje i komasacje na koszt państwa. **11)** Państwo będzie popierać wszelkimi siłami wzrost wydajności ziemi przez: a) instruktorów rolnych, b) szeroko rozgałęzioną sieć szkół i kursów rolniczych, c) stacje doświadczałne, d) organizację sieci stacji rozplodowych, e)

ułatwioną dostawę na dogodnych warunkach kredytowych ziarna siewnego, nasion i nawozów sztucznych, walki z zarazami bydłęcymi i roślinnymi. **12)** Aby zapewnić stałą pracę wszystkim mieszkańcom wsi, dla których może nie wystarczyć ziemi, zostaną zorganizowane roboty publiczne, a więc budowa kolei żelaznych, szos, mostów, kanałów żeglownych i spławnych, obwałowanie i regulacja rzek, osuszanie rzek, błot, zalesianie nieużytków, budowa szkół, szpitali i domów mieszkalnych na wsi i w mieście. **13)** Zaległe podatki, obciążające gospodarstwa chłopskie, zostaną skreślone. Podatki będą zreformowane tak, że zamiast wielu podatków bezpośrednich będzie wprowadzony jeden. Gospodarstwa rolne do 5 ha ziemi średniej jakości będą wolne od podatków. Większe gospodarstwa będą płaciły podatek progresywnie w zależności od posiadanego obszaru. **14)** Długi obciążające małe gospodarstwa chłopskie, a powstałe z kupna ziemi parcelowanej lub z pożyczek lichwiarskich, zostaną skreślone. Długi powstałe z działów rodzinnych i spadkowych będą uregulowane w sposób sprawiedliwy dla obu stron. Wszelkie inne długi będą rozłożone na długoletnie spłaty przy niskim oprocentowaniu. **15)** Ubezpieczenia od ognia i od klęsk żywiołowych oparte będą o powszechny udział chłopów, niską składkę i rzeczywiste odszkodowanie, równe stratom. **16)** Ludność wsi objęta zostanie ubezpieczeniem: na wypadek choroby, od wypadków, niezdolności do pracy i na starość.

X. DŻWIGANIE NOWEJ KULTURY

Trzecią zasadą społeczną Planu przebudowy, a zarazem warunkiem jego wykonalności jest nieskrępowana samowola jednostki lub grupy rządzącej wolność twórczości naukowej i artystycznej, gwarancja praw człowieka, powołanego w epoce przełomu dziejowego do wielkich obowiązków i do wielkich ofiar, idąca w parze ze wzrastającym stale czynnikiem solidarności zbiorowej w kulturze społeczeństwa. Tylko człowiek niezależny duchowo, nie zdany na łaskę i niełaskę niczyjej samowoli, może wykrzesać z siebie moc charakteru i entuzjazm, niezbędne dla świadomego twórcy dziejów. Tylko myśl pracująca swobodnie otwiera przed ludzkością nowe szlaki. Tylko sztuka samodzielna, wyrosła z istotnej potrzeby wewnętrznej artysty, zasługuje na miano sztuki prawdziwej. Wszystkie te czynniki razem wzięte mogą dopiero wpłynąć pozytywnie na ustalenie etyki zbiorowej w życiu społecznym. PPS stwierdza równe prawa do wolności politycznej, społecznej i gospodarczej zarówno mężczyzn, jak kobiet; niezależność twórczej myśli rozwijać się może tylko w społeczeństwie, które w imię nowej kultury otoczy prawdziwą opieką jednostkę i rodzinę, wprowadzając: 1) reformę prawa małżeńskiego, opartą o zasadę utrzymania rodziny jako komórki społecznej, budowanej przez mężczyznę i kobietę za ich obojga zgodą, ze stosowaniem także i ślubów cywilnych; 2) prawo o rozwodach, regulujące bardzo surowo obowiązki małżonków rozwiedzionych wobec dzieci i wobec tego z małżonków, który pozostałby

wskutek rozwodu bez należnych mu środków utrzymania; 3) prawdziwą i skuteczną opiekę Państwa i gminy nad macierzyństwem i nad dzieckiem.

XI. WOLNOŚĆ SUMIENIA

Polska Partia Socjalistyczna uznaje wolność sumienia za jedno z najbardziej podstawowych praw obywatela w Państwie. Prawo to zawiera w sobie cały stosunek ruchu socjalistycznego do wierzeń i przekonań religijnych. Religia stanowi sprawę istotnie wewnętrzną, istotnie osobistą jednostki. Państwo nie wkracza w tę dziedzinę tak długo, dopóki organizacje religijne, kościoły przede wszystkim, nie stają się – wbrew swemu powołaniu – narzędziem walk społeczno-politycznych, dopóki nie wkraczają one – odwrotnie – na teren życia społeczno-politycznego. Polska Partia Socjalistyczna wysuwa w tym zakresie dwie zasady: 1) oddzielenie Kościoła od Państwa; 2) bezwzględne odsunięcie się kościołów i stowarzyszeń religijnych od udziału w tym charakterze w walce społeczno-politycznej.

XII. USTRÓJ POLITYCZNY PAŃSTWA

Polska Partia Socjalistyczna, uznając bezpośrednie uczestnictwo mas pracujących w budowaniu nowego ustroju i w kierowaniu polityką państwową za podstawę swojej ideologii i za warunek urzeczywistnienia Planu przebudowy, zmierza stale i niezmiennie do realizacji pełnej demokracji politycznej w organizacji wewnętrznej Państwa ludowego, tym bardziej zaś w organizacji tworzącej się Rzeczypospolitej Socjalistycznej. Niezależnie od środków przejściowych, które mogą być narzucone przez bieg wypadków, Polska Partia Socjalistyczna uznaje zasady następujące jako podwaliny niezbędne państwowego ustroju politycznego: 1) istotne gwarancje praw jednostki, wolności prasy, stowarzyszeń i zgromadzeń; 2) Przedstawicielstwo Ludowe, powołane w drodze pięcioprzymiotnikowego prawa wyborczego, i kontrola Przedstawicielstwa Ludowego nad Rządem i jego działalnością; 3) zanim nowy plan organizacji obrony, oparty o zasadę powszechnego uzbrojenia ludu, będzie mógł być wprowadzony w całej pełni w życie, siła zbrojna Rzeczypospolitej musi mieć zapewnione wszelkie warunki, potrzebne dla obrony granic; związek najściślejszy armii z ludem jest tu warunkiem najistotniejszym; 4) demokratyczny i rozporządzający dużymi uprawnieniami samorząd terytorialny wojewódzki, powiatowy i gminny; 5) rzeczywistą niezależność wymiaru sprawiedliwości. W zakresie wymiaru sprawiedliwości Polska Partia Socjalistyczna wysuwa takie zadania: 1) zniesienie kary śmierci i kary więzienia dożywotniego; 2) rozbudowa sądów przysięgłych, jako pierwowzoru sądownictwa ludowego z udziałem przedstawicieli społeczeństwa; 3) bezwzględny zakaz kar hańbiących i połączonych z udręczeniami fizycznymi oraz pracy przymusowej w warunkach szkodliwych dla zdrowia; 4) rozbudowa osobnego sądownictwa dla nieletnich; 5) prawo każdego oskarżonego do obrony przed każdym właściwym sądem.

XIII. SPRAWA NARODOWOŚCIOWA

Polska Partia Socjalistyczna widzi we wspólnocie narodowo-kulturalnej fakt historyczny, który odgrywał zawsze, odgrywa tak samo i dzisiaj rolę olbrzymią. Każdy naród ma prawo niewątpliwie do pełnej niepodległości państwowej na własnej ziemi. Ale linie graniczne obszarów etnograficznych nie przechodzą prawie nigdzie w sposób jasny i stały, nie pokrywają się najczęściej z liniami granic państwowych. Narody sąsiadujące ze sobą przenikały się wzajemnie od wieków. Powstały wielkie terytoria o ludności mieszanej. Toczą się na nich walki narodowościowe; stąd powstają także źródła zatargów międzypaństwowych i wojen. W rozbudowanym ostatecznie w skali międzynarodowej ustroju socjalistycznym wszelkie spory graniczne między Republikami Socjalistycznymi będą rozstrzygane w drodze samookreślenia ludności bezpośrednio zainteresowanej. Rozwiązanie zaś sprawy narodowościowej w granicach jednego państwa jest wykonalne i dziś, przez konsekwentne wprowadzenie w życie: a) zupełnego równouprawnienia wszystkich obywateli Państwa bez różnicy narodowości i wyznania; b) autonomii terytorialnej dla obszarów o zwartej większości tych narodów, które stanowią w całym Państwie mniejszość, oraz dla obszarów mieszanych narodowościowo; c) autonomii narodowo-kulturalnej dla mniejszości rozsianych po całym Państwie.

XIV. OŚWIATA

Wysiłku osobnego na skalę ogromną wymagać musi sprawa oświaty. Wielkie prace inwestycyjne w ramach Planu przebudowy umożliwią pokrycie kraju siecią szkół i uczelni, odpowiadającą rzeczywistym potrzebom. Ale realizacja prawdziwej oświaty powszechnej jest niewykonalna bez wprowadzenia w życie w całej pełni: 1) obowiązku powszechnego, jednolitego, świeckiego nauczania w języku dzieci; 2) nauczania bezpłatnego w szkołach i uczelniach wszelkich stopni i wszelkich rodzajów; 3) oparcia ustroju szkolnictwa na wysoko zorganizowanej ośmioletniej szkole powszechnej; 4) zabezpieczenia dzieciom i młodzieży bytu w czasie trwania nauki; 5) szeroko rozgałęzionego systemu pomocy dla młodzieży prowadzącej studia wyższe, zwłaszcza fachowe; dostarczania niezamożnym przyborów szkolnych, posiłku, itd., zwłaszcza w szkołach powszechnych; 6) popierania oraz prowadzenia przez Państwo i samorządy instytucji oświaty pozaszkolnej, które są samodzielnym dziełem własnej kulturalnej twórczości mas pracujących; 7) budownictwa szkół odpowiadających wymaganiom pedagogiki, higieny i estetyki; 8) wysokiego poziomu wykształcenia nauczycieli wszystkich stopni.

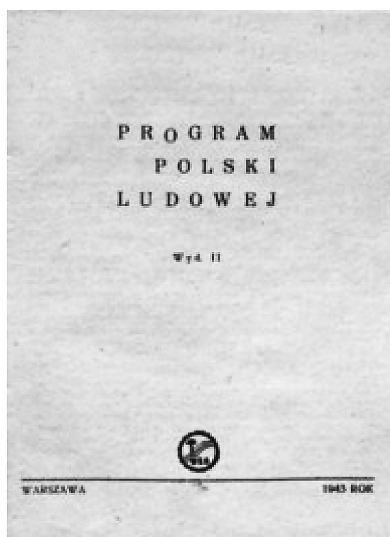
XV. SOCJALIZM

Na podstawie takiej analizy rzeczywistości dziejowej, na podstawie tego programu Polska Partia Socjalistyczna skupia i organizuje masy pracujące Polski, nadaje ich dążeniom i walkom codziennym świadomy, celowy kierunek. Zdobycie

władzy w Państwie umożliwi wykonanie przebudowy ustroju. Socjalizm przestał być tylko celem, stał się zadaniem praktycznym. Niesie on ze sobą ludziom nieograniczone możliwości pochodu naprzód ku najdumniejszym ideałom ludzkości. Zwycięstwo Socjalizmu oznacza wyzwolenie całej ludzkości. Socjalizm stworzy nie tylko nowy ustrój gospodarczy i społeczny, ale także wyższą kulturę i wyższą moralność wolnego człowieka.

ANEKS 2

PPS-WRN Program Polski Ludowej [1940/41]

Jeszcze przed wojną niezależny ruch robotniczy, chłopski i pracowniczy zbliżyły się bardzo znacznie w zakresie programowego ujęcia zjawisk życia polskiego. Klęska, jaka spadła na nasz kraj, ujawniła konieczność jak najściślejszego zespolenia całego obozu demokracji i uczynienia zeń potężnego bloku, który jedyny skutecznie może podjąć i przeprowadzić walkę z okupantem i dźwignąć zręby nowej Polski. Podstawą takiego bloku musi być konkretny program polityczny i społeczny. Toteż prawie od pierwszych dni okupacji wysiłki przedstawicieli obozu robotniczego, chłopskiego i demokratycznej inteligencji zmierzały do tego, by dotychczasowy dorobek ideowy poszczególnych grup ująć w jednolite ramy

wspólnego programu. Tekst, który poniżej podajemy, jest wynikiem rozważań i dyskusji, przeprowadzonych przede wszystkim w obozie robotniczym i chłopskim.

Daje on odpowiedź na trzy zasadnicze pytania naszego życia:

- po pierwsze, jaki charakter ma mieć nasza walka powstańcza i jak powinien być skonstruowany jej organ kierowniczy w postaci pierwszego rządu odrodzonej Polski;
  - po drugie, na jakich zrębach politycznych zostanie odbudowana Polska;
  - po trzecie, w jaki sposób będą rozwiązywane zasadnicze problemy społeczne.
- U podstawy wszystkich tych ujęć spoczywa teza zasadnicza o jedności interesów społecznych i politycznych ludu pracującego na wsi i w mieście.

I dlatego też program ten nie jest owocem kompromisu, nie zawiera on żadnych ustępstw ideowych z czyjejkolwiek strony, lecz wyraża dojrzałe poglądy, będące wspólnym dorobkiem zarówno zorganizowanych mas chłopskich, jak i robotników.

Program ten ujmuje sprawy zasadnicze. Świadomie pomija niektóre szczegóły, inne tylko zaznacza. Jego zadaniem jest wytyczyć drogę, po której pójść już opracowania specjalne, przygotowujące szczegóły politycznej czy gospodarczej struktury przyszłej Polski. Wierzymy, że program ten scementuje opinię demokratyczną w Polsce, spowoduje ostateczne samookreślenie się ideowe i polityczne poszczególnych grup, a przez to pomoże odnaleźć najlepsze drogi dla niezbędnej koncentracji sił demokratycznych, pragnących zdobycia dla Polski pozycji potężnej nie tylko przez siłę materialną, lecz również przez wydobycie jej największych wartości, które nieraz w historii stawiały Polskę na świeczniku Ludzkości.

* * *

Brutalny napad hitlerowskich Niemiec na Polskę przerwał we wrześniu 1939 roku proces dźwigniania się masowego ruchu chłopskiego i robotniczego, zmierzającego do obalenia dyktatorskich rządów ozonowej klikii i ugruntowania w Polsce wolności i sprawiedliwości społecznej. Ruchy te mimo zepchnięcia ich z oficjalnej areny politycznej, okazały się jednak w chwili wybuchu wojny jedynymi czynnikami społecznymi, zdolnymi do podjęcia zadań obrony i na nich też po katastrofie wrześniowej spoczął główny ciężar walki z okupacją, jak i przygotowań do odbudowy Państwa Polskiego.

Rozumiejąc dziejową rolę Ludu Polskiego, zorganizowane ruchy mas pracujących na wsi i w mieście muszą podjąć zadanie skoncentrowania wszystkich sił demokracji polskiej w walce o całkowite usunięcie z ziem Rzeczypospolitej okupacji oraz odbudowanie Państwa Polskiego w takich rozmiarach i sile, by zdolne ono było nie tylko do trwałego niepodległego bytu, ale również by dawało rękojmię pokoju w środkowej Europie i stanowiło ostoję wolności sąsiednich narodów. Dla

ureczywistnienia tego celu koniecznym jest od pierwszego dnia odbudowania niepodległej Polski, ugruntowanie w niej na stałe ustroju demokratyczno-republikańskiego, opartego o niezbędne reformy społeczne, zapewniające masom ludowym należyte warunki gospodarczego, społecznego i kulturalnego rozwoju.

Organizując w sposób celowy jak największy wysiłek ludu pracującego Polski w walce o odzyskanie niepodległości, masowe ruchy warstwy chłopskiej i robotniczej, zjednoczone z demokratycznym ruchem pracowników umysłowych, muszą sprawić, by od pierwszych dni odzyskania niepodległości lud pracujący Polski uzyskał decydujący i trwały wpływ na rządy w państwie – w postaci Rządu Ludowego.

Koncentracja sił demokratycznych winna już dziś w toku walki z okupacją zjednoczyć swe siły, uzbrajając je w jednolity program polityczno-społeczny, wynikający z następujących zasad.

* * *

Pierwszy Rząd Niepodległej Polski, mający za sobą zdecydowaną wolę mas ludowych wyda natychmiast po swoim powstaniu dekrety, ustalające zasadnicze zręby tak politycznej, jak i społeczno-gospodarczej struktury nowej Rzeczypospolitej. W szczególności dekrety te przeprowadzą:

- a) reformę rolną przez wywłaszczenie większych obszarów i stworzenie z nich zapasu ziemi do parcelacji, oddając natychmiast obszary wywłaszczone pieczy gminnych i powiatowych komitetów reformy rolnej;
- b) wywłaszczenie i przekazanie państwu, samorządowi i spółdzielczości dojrzałych do uspołecznienia przedsiębiorstw przemysłowych, stwarzając dla nich jednocześnie uspołecznione kierownictwo;
- c) reformy systemu podatkowego, zmierzającego do sprawiedliwego rozłożenia ciężarów podatkowych na wszystkie warstwy społeczne;
- d) unieważnienie wszystkich aktów wydanych przez okupantów w zakresie mienia i dobrobytu obywateli Rzeczypospolitej, przekazując to mienie dla zabezpieczenia powołanym w tym celu instytucjom społecznym;
- e) odpowiedzialność karną wszystkich obywateli, którzy zdradzili Rzeczpospolitą przez wysługiwanie się okupantom;
- f) specjalny trybunał, przed którym staną dygnitarze cywilni i wojskowi reżimu sanacyjnego, odpowiedzialni za jego nadużycia i szkody wyrządzone państwu oraz masom ludowym. Rząd ten ogłosi wybory do Sejmu i Senatu na zasadach demokratycznego prawa wyborczego oraz opracuje plan przebudowy Rzeczypospolitej i ugruntowania na nowych podstawach jej życia wewnętrznego.

Plan ten winien się opierać na następujących тезach:

A. W ZAKRESIE POLITYCZNYM

Ustrój państwa republikańsko-demokratyczny, zapewniający państwu niezbędną trwałość, sprawność i siłę rządów, obywatelom możliwość wywierania wpływu tak na kształtowanie się najwyższych władz w państwie, jak i na ich politykę oraz działalność przez przywrócony do swej godności, z demokratycznych wyborów pochodzący, parlament oraz prawo plebiscytu i inicjatywy publicznej:

- szeroko rozbudowany samorząd terytorialny, który przejmie szereg funkcji, spełnianych dotychczas przez administrację rządową; obok samorządu terytorialnego będzie mógł swobodnie rozwijać się samorząd gospodarczy, instytucji społecznych i zakładów naukowych. Ruch zawodowy robotników i pracowników umysłowych, jak również organizacje gospodarcze i społeczne wiejskie i spółdzielnie zachowają pełny samorząd, otrzymując jednocześnie określone zadania w systemie Rzeczypospolitej.
- swobodę w ukształtowaniu się i wyrażaniu opinii oraz w organizowaniu życia ideowo-politycznego, społecznego i kulturalnego na płaszczyźnie demokracji i niepodległości.
- wszyscy obywatele Rzeczypospolitej otrzymają możliwie równe warunki startu życiowego przez rzeczywiście powszechne i bezpłatne nauczanie, zabezpieczające każdemu obywatelowi niezbędne minimum wykształcenia ogólnego i otwierające dostęp do skarbów kultury.
- wszyscy lojalni obywatele Rzeczypospolitej bez różnicy wyznania i narodowości otrzymają równe prawa.

Ludność niemiecka osadzona na ziemiach polskich w intencjach germanizacyjnych – w szczególności poczynając od pierwszego rozbioru – zostanie przesiedlona do Niemiec. To samo dotyczyć będzie tych wszystkich, którzy ogłosili się za tak zwanych Volksdeutsche. Pozostać w granicach Polski będą mogli tylko ci obywatele pochodzenia niemieckiego, którzy czynami swymi, a w szczególności zachowaniem się swoim w czasie ostatniej wojny i okupacji stwierdzili swoje przywiązanie i wierność dla państwa polskiego.

Przebudowa ustroju społecznego usunie gospodarcze podstawy antagonizmów narodowościowych i w szczególności w zakresie sprawy żydowskiej zniszczy nie-naturalne i jednostronne skupienie Żydów w handlu, jak również całkowicie usunie niektóre przerosty gospodarcze.

Ustrój demokratyczny w Polsce będzie należycie zabezpieczony przed wszelkimi wrogimi sobie dążeniami.

Rzeczpospolita wejdzie w skład Związku Wolnych Ludów Europy, reprezentując w nim dążenie do jak największej jego spójności, autorytetu i siły zarówno zdolnej unicestwić wszelkie próby dywersji wewnętrznej wybujałego nacjonalizmu

zmu, jak i zabezpieczyć Związek Ludów i jego członków przed niebezpieczeństwem inwazji zewnętrznej.

B. W ZAKRESIE SPOŁECZNO-GOSPODARCZYM

Celem przebudowy ustroju społecznego jest:

- sprawiedliwy podział dochodu społecznego. Przebudowa ta winna być dokonana w sposób, który nie tylko nie obniży wydajności produkcji, ale ją podniesie, podnosząc zarazem poziom życia gospodarczego; tylko na tej drodze można będzie osiągnąć powszechne podniesienie stopy życiowej mas pracujących w mieście i na wsi;
- realizowanie ideału sprawiedliwości społecznej drogą uspołecznienia pewnych działów życia gospodarczego, w dziedzinach zaś nieuspołeczniionych zmniejszenie, do możliwych granic, rozpiętości w posiadaniu i dochodzie społecznym;
- tytułem do uczestniczenia w dochodzie społecznym będzie praca. Wszelki wyzysk człowieka powinien zniknąć z terenu życia społecznego. Przebudowa ustroju społeczno-gospodarczego oraz polityka gospodarcza państwa muszą wychodzić z założenia ścisłej solidarności interesów chłopskich, robotniczych i pracowniczych, i zmierzać do urzeczywistnienia całkowitej równowagi w podziale dochodu społecznego między poszczególne grupy zawodowe świata pracy.

Budowa nowego ustroju oprze się przede wszystkim na wolnym, samodzielnym i uspołecznionym człowieku. Oparcie nowego porządku społecznego na szerokich masach będzie wyrazem istotnej demokratyzacji życia społecznego i gospodarczego, i rozstrzygnie o jego dynamice rozwojowej. Podstawową formą uspołecznienia będzie przejęcie poszczególnych funkcji życia gospodarczego przez zorganizowane społeczeństwo (spółdzielnie, samorząd itp.). Spółdzielczość więc produkcyjna, rolnicza i spożywców, jako też produkcja samorządowa, zwłaszcza w zakresie produkowania dóbr użyteczności publicznej, znajdzie w przyszłym ustroju szerokie zastosowanie i należyte poparcie ze strony państwa i społeczeństwa.

Upaństwowienie będzie zastosowane przede wszystkim do tych działów życia gospodarczego, które mają związek z obronnością państwa lub mają charakter kluczowy dla całości gospodarki społecznej (kolej, poczta, komunikacja, przemysł wojenny, przemysł surowcowe, hutniczy itp.).

Drobne przedsiębiorstwa prywatne zostaną objęte kontrolą społeczną ze strony uspołeczniionych samorządowych związków danej gałęzi produkcji, reprezentujących producentów i spożywców.

Rzemiosło, jako drobna wytwórczość przemysłowa, pozostaje w zasadzie w prywatnym władaniu. Poszczególne działy rzemiosł winny stwarzać nadbudo-

wę społeczną w formie spółdzielczej dla rozwiązywania wspólnych zagadnień, jak zakup surowca, zbyt gotowych wyrobów, wspólne korzystanie z urządzeń technicznych, organizacji kredytu itp. Na zasadach spółdzielczych winna się oprzeć wytwórczość chałupnicza i przemysłu ludowego.

Wielkie obszary ziemskie zostaną wywłaszczone bez odszkodowania. Podstawą ustroju rolnego będzie samodzielny warsztat rolny, obrabiany rękami osiadłej na nim rodziny. Na części terenów wywłaszczonych o wysokiej kulturze rolnej mogą zostać utworzone samorządowe wzorowe gospodarstwa rolne, stacje doświadczalne, gospodarstwa nasienne itp. Techniczne, ekonomiczne i organizacyjne braki i niedomagania drobnej gospodarki rolnej wypełnione będą przez szeroko rozbudowaną spółdzielczość.

Organizacja wymiany oprze się w przyszłym ustroju przede wszystkim na spółdzielczości. Aparat bankowo-kredytowy przejdzie w całości w ręce organizacji społecznych i państwa. Polityka walutowa i finansowa państwa zostanie dostosowana do ogólnych potrzeb rozbudowującego się gospodarstwa społecznego.

Szeroko zostanie rozbudowana sieć instytucji ubezpieczeń społecznych w mieście i na wsi.

Rozwój życia gospodarczego oprze się na systemie gospodarki planowej. Plan gospodarczy będzie polegał na wytyczeniu kierunku i zasad rozwoju życia gospodarczego oraz na stwarzaniu ram działalności dla wszelkich elementów biorących udział w produkcji i wymianie towarowej i pieniężnej.

Organizacja życia gospodarczego oprze się na zasadach samorządu reprezentującego poszczególne gałęzie życia gospodarczego, a skupiającego w swoich szeregach wszystkie zainteresowane elementy społeczne, a więc robotników, pracowników umysłowych oraz właścicieli zakładów przemysłowych i rolnych (państwowych, uspołecznionych i prywatnych).

Poszczególne działy produkcji przemysłowej i rzemieślniczej, tworzące odrębne związki według gałęzi przemysłu, znajdą koordynację w postaci Wojewódzkiej Izby Przemysłowej, współdziałającej z Wojewódzką Izbą Rolniczą.

Nadbudowę poszczególnych działów samorządu gospodarczego będzie Naczelna Izba Gospodarcza, której najwyższym uprawnieniem będzie: reprezentacja interesów wszystkich gałęzi życia gospodarczego w stosunku do administracji państwowej, planowanie i koordynacja życia gospodarczego.

Nad całością rozwoju życia gospodarczego i nad działalnością gospodarczych organizacji samorządowych i związków poszczególnych gałęzi produkcji roztacza kontrolę i opiekę państwo. Ma ono w szczególności na uwadze, by wyniki całości gospodarki dostarczyły odpowiednich środków obrony i ugruntowały znaczenie Polski między innymi narodami.

Tylko wytrwała i zdecydowana walka przeciwko okupantom ziem Polski może być skuteczną drogą do urzeczywistnienia powyższych zasad politycznych i społecznego przekształcenia życia Polski. Na tej drodze lud pracujący musi również przezwyciężyć opór klas i grup uprzywilejowanych w dawnej Polsce i pragnących swe przywileje utrzymać. Koncentracja demokratyczna winna być przeto obozem przygotowania zbrojnego powstania przeciwko okupantom i zdecydowanej walki z rodzimą reakcją.

Demokracja polska zjednoczona ideowo i zdyscyplinowana politycznie, przygotowana do rozprawy z wrogiem i zdecydowana do przezwyciężenia wszelkich zapór reakcji wewnętrznej musi zwyciężyć i stworzyć nową erę rozwoju Polski w braterskim współżyciu z innymi, wolnymi narodami.

Sierpień, 1941 [data opublikowania]

Komentarz:

Zaledwie kilka miesięcy po rozpoczęciu okupacji hitlerowskiej, Zygmunt Zaremba, znany przed wojną socjalista, działacz lewego skrzydła PPS, nawiązał jako przedstawiciel konspiracyjnego PPS-WRN kontakty ze Stanisławem Miłkowskim. Ten ostatni był czołowym teoretykiem ruchu ludowego, przed wojną ideologiem i działaczem Związku Młodzieży Wiejskiej RP i Stronnictwa Ludowego, podczas okupacji zaangażował się w prace konspiracyjnego Stronnictwa Ludowego „Roch” (przewodniczący okręgowego kierownictwa w woj. warszawskim), był też przewodniczącym Komisji Programowej Centralnego Kierownictwa Ruchu Ludowego. Z upoważnienia władz obu ugrupowań, Zaremba i Miłkowski postanowili przygotować wspólny program polityczny, umożliwiający stworzenie płaszczyzny porozumienia tych znaczących ugrupowań, reprezentujących klasę robotniczą i chłopów. Wkrótce do współpracy pozyskali również przedstawiciele politycznych inteligencji zawodowej, czyli Stronnictwo Demokratyczne.

Uważali, że wojna i okupacja nie powinny być okresem zawieszenia pracy ideowo-programowej, a wręcz przeciwnie – Polacy powinni nie tylko walczyć o niepodległość, lecz także posiadać wizję przyszłej, nowej Polski. Zaremba w swych wspomnieniach „Wojna i okupacja” pisał: *Myśl przewodnia „Programu Polski Ludowej” polegała na związaniu sprawy walki z okupantem o odzyskanie niepodległości z przebudową polityczną i gospodarczą państwa.*

Głównym autorem manifestu był Miłkowski, a kolejne spotkania dyskusyjne odbywały się w drugiej połowie roku 1940. Ostateczną wersję dokumentu przygotował zespół w składzie Miłkowski, Zaremba i Teofil Wojeński z SD (podczas okupacji jeden z liderów i twórców struktur podziemnego szkolnictwa), a wedle niektórych także Tadeusz Szturm de Sztrem (wybitny naukowiec – ekonomista i statystyk, związany z Instytutem Gospodarstwa Społecznego, w czasie wojny

działacz PPS-WRN, członek Komendy Głównej Gwardii Ludowej, odpowiedzialny za akcje dywersyjne). Całość była gotowa późną jesienią 1940, zaś na początku roku 1941 władze ludowców i socjalistów zatwierdziły ów dokument jako swój oficjalny manifest programowy.

„Program Polski Ludowej” nigdy nie został jednak ogłoszony jako wspólny dla PPS-WRN i SL „Roch”. Z niejasnych do dziś przyczyn taktycznych i/lub personalnych część ludowców doprowadziła do zerwania współpracy z socjalistami (sam Miłkowski był przeciwny tej decyzji). Ci ostatni postanowili jednak opublikować dokument, który – jak stwierdzał Zaremba – *został uznany za wyraz dążeń aktualnych PPS*. Napisał on wstęp wyjaśniający, iż jest to stanowisko powstałe wspólnym wysiłkiem trzech środowisk, reprezentujących robotników, pracowników umysłowych i chłopów. W sierpniu 1941 r. wydano broszurę w Polsce.

Manifest spotkał się z dużym odzewem. Oddajmy głos Zarembie: *Bezpośrednio po ukazaniu się „Programu” w kraju został on w mikrofilmach przesłany do Londynu i ogłoszony w „Robotniku Polskim”. Tuż potem ukazał się w wydaniu broszurowym po polsku i po angielsku z przedmowami Artura Greenwooda, jednego z przywódców Labour Party, i Jana Kwapińskiego. Inne jeszcze wydanie po angielsku ukazało się w Stanach Zjednoczonych. Opublikowanie „Programu Polski Ludowej” w języku angielskim zrobiło ogromne wrażenie w świecie politycznym Zachodu. Miarą tego może służyć wielka ilość odgłosów prasowych, wielokrotne cytowanie i komentowanie „Programu” w różnojęzycznych audycjach radiowych BBC, a może najbardziej fakt rozesłania broszury przy oficjalnym biuletynie prasowym Partii Pracy /.../ z komentarzem, w którym czytamy: „Siła, wytrwałość i skuteczność walki polskiego podziemnego ruchu z niemieckim najeźdźcą znane są nam i podziwiamy je od dłuższego czasu. Nie wiedzieliśmy jednak, że nie bacząc na rządy terroru /.../ polskie masy pracujące wsi i miast jednocześnie ze stawianiem oporu Niemcom zastanawiały się nad przyszłością spraw kraju i kreśliły plany Polski, która powstanie po zwycięstwie narodów zjednoczonych. »Program Polski Ludowej« i plan jego wykonania powinny być czytane przez wszystkich członków Partii Pracy”. /.../ w listopadzie 1942 na posiedzeniu Rady Narodowej w Londynie dwunastu przedstawicieli socjalistów, ludowców i demokratów złożyło wniosek, zalecający rządowi opracowanie projektu ustroju państwa polskiego na zasadzie tekstu „Programu Polski Ludowej”. /.../ Zapotrzebowanie czytelników na broszurę /.../ było tak ogromne, że nie wystarczył nawet drugi 10-tysięczny nakład. Trzeba było wypuścić trzecie wydanie, które również rozeszło się w oka mgnieniu po wszystkich zakątkach kraju. PPS-WRN poszła za ciosem, publikując kilka kolejnych broszur z „Materiałami do Programu Polski Ludowej”, szerzej omawiających wybrane kwestie ustrojowe.*

ANEKS 3

Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego 22 lipca 1944 r.

DO NARODU POLSKIEGO! POLACY W KRAJU I NA EMIGRACJI! POLACY W NIEWOLI NIEMIECKIEJ!

Rodacy! Wybiła godzina wyzwolenia. Armia Polska obok Armii Czerwonej przekroczyła Bug. Żołnierz polski bije się na naszej ziemi ojczystej. Nad umęczoną Polską powiały znów biało-czerwone sztandary. Naród polski wita żołnierza Armii Ludowej, zjednoczonego z żołnierzem Armii Polskiej w ZSRR. Wspólny jest wróg, wspólna walka i wspólne sztandary.

Zjednoczeni ku chwale ojczyzny w jednym Wojsku Polskim pod wspólnym dowództwem wszyscy żołnierze polscy pójdą obok zwycięskiej Czerwonej Armii do dalszych walk o wyzwolenie Kraju. Pójdą poprzez Polskę całą po pomstę nad Niemcami, aż polskie sztandary nie załopocą na ulicach stolicy butnego prusactwa, na ulicach Berlina.

Rodacy!

Naród walczący z okupantem niemieckim o wolność i niepodległość stworzył swą reprezentację, swój podziemny parlament – Krajową Radę Narodową. Weszli do Krajowej Rady Narodowej reprezentanci stronnictw demokratycznych – ludowcy, demokraci, socjaliści, członkowie PPR i innych organizacji. Podporządkowały się Krajowej Radzie Narodowej organizacje Polonii zagranicznej i w pierwszym rządzie Związków Patriotów Polskich i stworzona przezeń Armia. Krajowa Rada Narodowa, powołana przez walczący naród, jest jedynym legalnym źródłem władzy w Polsce. Emigracyjny „rząd” w Londynie i jego delegatura w Kraju jest władzą samozwańczą, władzą nielegalną, opiera się na bezprawnej faszystowskiej konstytucji z kwietnia 1935 roku. „Rząd” ten hamował walkę z okupantem hitlerowskim, swą awanturniczą polityką pchał Polskę ku nowej katastrofie.

W chwili wyzwolenia Polski, w chwili gdy sojusznicza Armia Czerwona i wraz z nią Wojsko Polskie wypędzą okupanta z Kraju, w tym momencie musi powstać legalny ośrodek władzy, który pokieruje walką narodu o ostateczne wyzwolenie. Dlatego Krajowa Rada Narodowa, tymczasowy parlament narodu polskiego, powołała

POLSKI KOMITET WYZWOLENIA NARODOWEGO

jako legalną tymczasową władzę wykonawczą dla kierowania walką wyzwolenczą narodu, zdobycia niepodległości i odbudowy państwowości polskiej.

Krajowa Rada Narodowa i Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego działają na podstawie Konstytucji 17 marca 1921 roku, jedynie obowiązującej konstytucji legalnej, uchwalonej prawnie. Podstawowe założenia Konstytucji 17 marca 1921 r. obowiązywać będą aż do zwołania wybranego w głosowaniu powszechnym, bezpośrednim, równym, tajnym i stosunkowym Sejmu Ustawodawczego, który uchwali jako wyraziciel woli narodu nową konstytucję.

Rodacy! Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego za naczelne swe zadanie uważa wzmożenie udziału narodu polskiego w walce o zmiążdżenie Niemców hitlerowskich. Wybiła godzina odwetu na Niemcach za męki i cierpienia, za spalone wsie, za zburzone miasta, zniszczone kościoły i szkoły, za łapanki, obozy i rozstrzeliwania, za Oświęcim, Majdanek, Treblinkę, za wymordowania getta.

Rodacy!

Sojusznicza Armia Czerwona swym bohaterstwem i ofiarnością zadała miazdzące ciosy Niemcom hitlerowskim. Armia Czerwona jako armia wyzwolenicza wkroczyła do Polski. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego wzywa ludność i wszystkie podległe mu władze do jak najściślejszego współdziałania z Czerwoną Armią i najwydatniejszej dla niej pomocy. Jak najwydatniejszy udział Polaków w wojnie zmniejszy cierpienia narodu i przyspieszy koniec wojny. Chwytajcie za broń! Bijcie Niemców wszędzie, gdzie ich napotkacie! Atakujcie ich transporty, udzielajcie informacji, pomagajcie żołnierzom polskim i sowieckim! Na terenach

wyzwolonych wypełniajcie karnie nakazy mobilizacyjne i śpieszcie do szeregów Wojska Polskiego, które pomści klęskę wrześniową i wraz z armiami Narodów Sprzymierzonych zgotuje Niemcom Nowy Grunwald!

Stawajcie do walki o wolność Polski, o powrót do Matki-Ojczyzny starego polskiego Pomorza i Śląska Opolskiego, o Prusy Wschodnie, o szeroki dostęp do morza, o polskie słupy graniczne nad Odrą! Stawajcie do walki o Polskę, której nigdy już nie zagrozi nawała germańska, o Polskę, której zapewniony będzie trwały pokój i możliwość twórczej pracy, rozkwit kraju!

Historia i doświadczenia obecnej wojny dowodzą, że przed naporem germańskiego imperializmu ochronić może tylko zbudowanie wielkiej słowiańskiej tamy, której podstawą będzie porozumienie polsko-sowiecko-czechosłowackie.

Przez 400 lat między Polakami i Ukraińcami, Polakami i Białorusinami, Polakami i Rosjanami trwał okres nieustannych konfliktów ze szkodą dla obydwu stron. Teraz nastąpił w tych stosunkach historyczny zwrot. Konflikty ustępują przyjaźni i współpracy dyktowanej przez obopólne życiowe interesy. Przyjaźń i bojowa współpraca, zapoczątkowana przez braterstwo broni Wojska Polskiego z Armią Czerwoną, winna się przekształcić w trwały sojusz i w sąsiedzkie współdziałanie po wojnie. Krajowa Rada Narodowa i powołany przez nią Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego uznają, że uregulowanie granicy polsko-radzieckiej powinno nastąpić w drodze wzajemnego porozumienia. Granica wschodnia powinna być linią przyjaznego sąsiedztwa, a nie przegrodą między nami a naszymi sąsiadami, i powinna być uregulowana zgodnie z zasadą: ziemie polskie – Polsce, ziemie ukraińskie, białoruskie i litewskie – Radzieckiej Ukrainie, Białorusi i Litwie. Trwały sojusz z naszymi bezpośrednimi sąsiadami, ze Związkiem Radzieckim i Czechosłowacją, będzie podstawową zasadą zagranicznej polityki polskiej, realizowanej przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego.

Braterstwo broni uświęcone wspólnie przelaną krwią w walce z niemiecką agresją jeszcze bardziej pogłębi przyjaźń i utrwali sojusze z Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnej. Polska dążyć będzie do zachowania tradycyjnej przyjaźni i sojuszu z odrodzoną Francją, jak również do współpracy z wszystkimi demokratycznymi państwami świata.

Polska polityka zagraniczna będzie polityką demokratyczną i opartą na zasadach zbiorowego bezpieczeństwa. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego ustalać będzie systematycznie straty, zadane narodowi polskiemu przez Niemców, i poczyni kroki dla zapewnienia Polsce należnych jej odszkodowań.

Rodacy! W imieniu Krajowej Rady Narodowej Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego obejmuje władzę na wyzwolonych terenach Polski. Ani chwili na ziemi polskiej, uwolnionej od najazdu niemieckiego, nie może działać żadna inna administracja prócz polskiej. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego sprawuje władzę poprzez Wojewódzkie, Powiatowe, Miejskie i Gminne Rady Narodowe

i przez upoważnionych swych przedstawicieli. Tam, gdzie Rady Narodowe nie istnieją, demokratyczne organizacje obowiązane są natychmiast powołać je do życia, włączając w ich skład cieszących się zaufaniem ludności Polaków-patriotów, niezależnie od ich poglądów politycznych. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego nakazuje natychmiastowe rozwiązanie organów administracji okupantów. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego nakazuje natychmiastowe rozwiązanie tzw. granatowej policji. Rady Narodowe tworzą niezwłocznie podlegającą im Milicję Obywatelską, której zadaniem będzie utrzymanie porządku i bezpieczeństwa. Zadaniem niezawisłych sądów polskich będzie zapewnić szybki wymiar sprawiedliwości. Żaden niemiecki zbrodniarz wojenny, żaden zdrajca narodu nie może ująć kary!

Rodacy! Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego przystępuje do odbudowy państwowości polskiej, deklaruje uroczyście przywrócenie wszystkich swobód demokratycznych, równości wszystkich obywateli bez różnicy rasy, wyznania i narodowości, wolności organizacji politycznych, zawodowych, prasy, sumienia. Demokratyczne swobody nie mogą jednak służyć wrogom demokracji. Organizacje faszystowskie, jako antynarodowe, tępione będą z całą surowością prawa.

Rodacy! Kraj wyniszczony i wygłodzony czeka na wielki wysiłek twórczy całego narodu. Krzywdy zadane przez okupantów muszą być jak najprędzej naprawione. Własność zrabowana przez Niemców poszczególnym obywatelom, chłopom, kupcom, rzemieślnikom, drobnym i średnim przemysłowcom, instytucjom i kościołowi będzie zwrócona prawowitym właścicielom. Majątki niemieckie zostaną skonfiskowane. Żydom po bestialsku tępionym przez okupanta zapewniona zostanie odbudowa ich egzystencji oraz prawne i faktyczne równouprawnienie. Majątek narodowy, skoncentrowany dziś w rękach państwa niemieckiego oraz poszczególnych kapitalistów niemieckich, a więc wielkie przedsiębiorstwa przemysłowe, handlowe, bankowe, transportowe oraz lasy, przejdą pod Tymczasowy Zarząd Państwowy. W miarę regulowania stosunków gospodarczych nastąpi przywrócenie własności.

Rodacy! Aby przyspieszyć odbudowę Kraju i zaspokoić odwieczny pęd chłopstwa polskiego do ziemi, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego przystąpi natychmiast do urzeczywistnienia na terenach wyzwolonych szerokiej reformy rolnej. W tym celu utworzony zostanie FUNDUSZ ZIEMI podległy resortowi rolnictwa i reform rolnych. W skład tego Funduszu wejdą wraz z martwym i żywym inwentarzem i budynkami ziemie niemieckie, ziemie zdrajców narodu oraz ziemie gospodarstw obszarnczych o powierzchni ponad 50 ha, a na terenach przyłączonych do Rzeszy w zasadzie o powierzchni ponad 100 ha. Ziemie niemieckie i ziemie zdrajców narodu zostaną skonfiskowane. Ziemie gospodarstw obszarnczych przejęte zostaną przez Fundusz Ziemi bez odszkodowania, zależnego od wielkości gospodarstwa, lecz za zaopatrzeniem dla byłych właścicieli. Ziemianie mający zasługi patriotyczne w walce z Niemcami otrzymają wyższe zaopatrzenie. Ziemie

skupione przez Fundusz Ziemi, z wyjątkiem przeznaczonych na gospodarstwa wzorowe, rozdzielone zostaną między chłopów małorolnych, średniorolnych, obarczonych licznymi rodzinami drobnych dzierżawców oraz robotników rolnych. Ziemia rozdzielona przez Fundusz Ziemi za (minimalną) opłatą stanowić będzie na równi z dawniej posiadaną ziemią własność indywidualną. Fundusz Ziemi będzie tworzył nowe gospodarstwa względnie dopełniał gospodarstwa małorolne, biorąc za podstawę normę 5 ha użytków rolnych średniej jakości dla średniolicznej rodziny. Gospodarstwa, które nie będą mogły otrzymać tej normy na miejscu, będą miały prawo do udziału w przesiedleniu przy pomocy państwa na tereny z wolną ziemią, zwłaszcza na ziemię wywindykowaną od Niemiec.

Rodacy! Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego stawia przed sobą jako bezpośrednie zadanie natychmiastową poprawę bytu szerokich rzesz narodu. Kontyngenty, zabierające chłopu całą jego krwawicę, będą natychmiast zniesione. Dla potrzeb armii i aprowizacji miast na czas wojny na podstawie polskiej ustawy o świadczeniach wojennych zostaną wprowadzone ściśle ustalone świadczenia w naturze, wydatnie zmniejszające ciężary wsi w stosunku do kontyngentów niemieckich. Płace robotnicze i pracownicze, utrzymywane przez Niemców przymusowo na poziomie przedwojennym, zostaną ustawowo podniesione do norm, zapewniających minimum egzystencji. Natychmiast rozpocznie się odbudowa i rozbudowa instytucji Ubezpieczeń Społecznych na wypadek choroby, inwalidztwa, bezrobocia oraz ubezpieczenia na starość. Instytucje Ubezpieczeń Społecznych oparte będą na zasadach demokratycznego samorządu. Wprowadzone zostanie nowoczesne prawodawstwo w dziedzinie ochrony pracy, rozpocznie się rozładowywanie nędzy mieszkaniowej. Zniesione zostaną niemieckie znienawidzone zakazy, krępujące działalność gospodarczą, obrót handlowy między wsią i miastem. Państwo popierać będzie szeroki rozwój spółdzielczości. Inicjatywa prywatna, wzmagająca tętno życia gospodarczego, również znajdzie poparcie państwa. Zapewnienie normalnej aprowizacji będzie jedną z podstawowych trosk.

Rodacy! Jednym z najpilniejszych zadań Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego będzie na terenach oswobodzonych odbudowa szkolnictwa i zapewnienie bezpłatnego nauczania na wszystkich szczeblach. Przymus powszechnego nauczania będzie ściśle przestrzegany. Polska inteligencja zdziesiątkowana przez Niemców, a zwłaszcza ludzie nauki i sztuki zostaną otoczeni specjalną opieką. Odbudowa szkół i szpitali zostanie natychmiast podjęta.

Rodacy! Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego dążyć będzie do najszybszego powrotu emigracji do Kraju i podejmie kroki dla zorganizowania tego powrotu. Jedynie dla agentów hitlerowskich i dla tych, którzy zdradzili Polskę we wrześniu 1939 r., granice Rzeczypospolitej będą zamknięte.

Rodacy! Stoją przed nami gigantyczne zadania. Będziemy je realizować dalej nieugięcie i zdecydowanie. Odrzucimy precz warcholów, agentów reakcji, któ-

rzy przez rozbijanie jedności narodowej, przez próby prowokowania walk między Polakami idą na rękę hitleryzmowi. Zadanie wyzwolenia Polski, odbudowy państwowości, doprowadzenia wojny do zwycięskiego końca, uzyskanie dla Polski godnego miejsca w świecie, rozpoczęcie odbudowy zniszczonego kraju – oto nasze naczelne zadania. Nie można tych zadań urzeczywistnić bez jedności narodowej. Wykuwaliśmy tę jedność w ciężkiej walce podziemnej. Powstanie KRN było wyrazem jej urzeczywistnienia się. Powstanie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego jest dalszym krokiem na tej drodze. Rodacy! Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego wzywa Was: Wszystko dla najprędszego wyzwolenia Kraju i rozbicia Niemców!

P o l a c y! Do walki! Do broni!

Niech żyje zjednoczone Wojsko Polskie, walczące o wolność Polski!

Niech żyje sprzymierzona Armia Czerwona, niosąca Polsce wyzwolenie!

Niech żyją nasi wielcy sojusznicy – Związek Radziecki, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone Ameryki Północnej!

Niech żyje jedność narodowa! Niech żyje Krajowa Rada Narodowa – reprezentacja walczącego narodu!

Niech żyje Polska wolna, silna, niepodległa, suwerenna i demokratyczna!

POLSKI KOMITET WYZWOLENIA NARODOWEGO

Przewodniczący i kierownik resortu spraw zagranicznych – EDWARD BOLESŁAW OSÓBKA-MORAWSKI

Wiceprzewodniczący, kierownik resortu rolnictwa i reform rolnych – ANDRZEJ WITOS
Wiceprzewodnicząca – WANDA WASILEWSKA

Kierownik resortu obrony narodowej – generał broni MICHAŁ ROLA-ŻYMIERSKI

Zastępca kierownika resortu obrony narodowej – generał dywizji ZYGMUNT BERLING

Kierownik resortu administracji publicznej – STANISŁAW KOTEK-AGROSZEWSKI

Kierownik resortu gospodarki narodowej i finansów – JAN STEFAN HANEMAN

Kierownik resortu sprawiedliwości – JAN CZECHOWSKI

Kierownik resortu bezpieczeństwa publicznego – STANISŁAW RADKIEWICZ

Kierownik resortu pracy, opieki społecznej i zdrowia – dr. BOLESŁAW DROBNER

Kierownik resortu komunikacji, poczt i telegrafu – inż. JAN MICHAŁ GRUBECKI

Kierownik resortu odszkodowań wojennych – dr. EMIL SOMMERSTEIN

Kierownik resortu oświaty – dr. STANISŁAW SKRZESZEWSKI

Kierownik resortu kultury i sztuki – WINCENTY RZYMOWSKI

Kierownik resortu informacji i propagandy – dr. STEFAN JĘDRZYCHOWSKI

Chełm, 22.VII.1944 r.

ANEKS 4

DEKRET POLSKIEGO KOMITETU WYZWOLENIA NARODOWEGO

z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej

Na podstawie ustawy Krajowej Rady Narodowej z dnia 15 sierpnia 1944 r. o tymczasowym trybie wydawania dekrétów z mocą ustawy (Dz.U.RP nr 1, póź. 3) Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego postanawia, a Prezydium Krajowej Rady Narodowej zatwierdza, co następuje:

Art. 1 (1) Reforma rolna w Polsce jest koniecznością państwową i gospodarczą i będzie zrealizowana przy udziale czynnika społecznego zgodnie z zasadami Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego.

Ustrój rolny w Polsce oparty będzie na silnych, zdrowych i zdolnych do wydajnej produkcji gospodarstwach, stanowiących prywatną własność ich posiadaczy².

(2) Przeprowadzenie reformy rolnej obejmuje:

- a) upełnorolnienie istniejących gospodarstw karłowatych, małorolnych i średniorolnych³,
- b) tworzenie nowych, samodzielnych gospodarstw rolnych dla bezrolnych, robotników i pracowników rolnych oraz drobnych dzierżawców,
- c) tworzenie w pobliżu miast i ośrodków przemysłowych gospodarstw dla produkcji ogrodniczo-warzywniczej⁴,
- d) zarezerwowanie odpowiednich terenów dla szkół oraz poddanych zarządowi państwowemu lub samorządowemu ośrodków dla podniesienia kultury rolnej, wytwórczości nasiennej, hodowlanej oraz przemysłu rolnego.
- e) zarezerwowanie odpowiednich terenów pod rozbudowę miast, kolonii mieszkaniowych i ogródków działkowych oraz terenów na potrzeby wojskowe, komunikacji publicznej lub melioracji.

Art. 2. (1) Na cele reformy rolnej przeznaczone będą nieruchomości ziemskie:

- a) stanowiące własność Skarbu Państwa z jakiegokolwiek tytułu,
- b) będące własnością obywateli Rzeszy Niemieckiej, nie-Polaków i obywateli polskich narodowości niemieckiej,
- c) będące własnością osób skazanych prawomocnie za zdradę stanu, za dezercję lub uchylanie się od służby wojskowej, za pomoc udzieloną okupantom ze szkodą dla Państwa lub miejscowej ludności, względnie za inne przestępstwa, przewidziane w dekrete Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 sierpnia 1944 r. (Dz. U.R.P. Nr 4, poz. 16) oraz w dekrete Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz. U.R.P. Nr 10, poz. 50),
- d) skonfiskowane z jakichkolwiek innych prawnych przyczyn,
- e) stanowiące własność albo współwłasność osób fizycznych lub prawnych, jeżeli ich rozmiar łączny przekracza bądź 100 ha powierzchni ogólnej, bądź 50 ha użytków rolnych, a na terenie województw poznańskiego, pomorskiego i śląskiego, jeśli ich rozmiar łączny przekracza 100 ha powierzchni ogólnej, niezależnie od wielkości użytków rolnych tej powierzchni.

O położeniu prawnym nieruchomości ziemskich, należących do kościoła katolickiego lub gmin wyznaniowych innych wyznań, orzeknie Sejm Ustawodawczy.

Wszystkie nieruchomości ziemskie, wymienione w punktach b, c, d i e, części pierwszej niniejszego artykułu przechodzą bezzwłocznie, bez żadnego wynagrodzenia w całości, na własność Skarbu Państwa z przeznaczeniem na cele, wskazane w art. 1, część druga.

(2) Nieważne są wszystkie prawne lub fizyczne działy nieruchomości ziemskich, wymienionych w art. 2-im, ust. (1) pkt e, dokonane po dniu 1 września 1939 r.

Art. 3. (1) Dla zrealizowania przebudowy ustroju rolnego tworzy się Państwowy Fundusz Ziemi, którym zarządza Minister Rolnictwa i Reform Rolnych.

(2) Państwowy Fundusz Ziemi tworzą:

- a) aktywa dotychczasowego Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej, powołanego ustawą z dnia 9 marca 1932 r. (Dz. U. R. P. Nr 40, poz. 364 z 1934 r.),
- b) należności i wpływy z tytułu czynności, związanych z przebudową ustroju rolnego,
- c) nieruchomości ziemskie, przejęte na cele reformy rolnej (art. 2),
- d) należności i wpływy z administracji nieruchomości (pkt c),
- e) należności i wpływy z tytułu zbycia nieruchomości (art. 2) przejętych na cele reformy rolnej,
- f) oprocentowanie gotowizny Państwowego Funduszu Ziemi,
- g) dotacje Skarbu Państwa,
- h) inne wpływy.

Art. 4. (1) Minister Rolnictwa i Reform Rolnych może powierzyć administrowanie Państwowego Funduszu Ziemi Państwowemu Bankowi Rolnemu w zakresie i na zasadach przez siebie ustalonych z wyjątkiem bezpośredniej administracji nieruchomości (Art. 3, część druga pkt c).

(2) „Obrót pieniężny Państwowego Funduszu Ziemi wykonywany będzie za pośrednictwem Państwowego Banku Rolnego.

Aft. 5. Z Państwowego Funduszu Ziemi pokrywane będą wszelkie wydatki, związane z przeprowadzeniem reformy rolnej oraz udzielane będą pożyczki na urządzenia gospodarstwa oraz na inwestycje.

Art. 6. Minister Rolnictwa i Reform Rolnych obejmie niezwłocznie zarząd państwowy nad nieruchomościami ziemskimi, wymienionymi w art. 2 wraz z budynkami i całym inwentarzem żywym i martwym oraz znajdującymi się na tych nieruchomościach przedsiębiorstwami przemysłu rolnego.

Art. 7. Delegowani przez Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych pełnomocnicy po objęciu zarządu (art. 6) sporządzają przy współdziale komitetów folwarcznych dokładny spis objętych nieruchomości wraz z inwentarzem, dokonują zabezpieczenia tychże oraz usuwają w terminie trzydniowym dotychczasowych właścicieli.

Art. 8. (I) Dla współdziałania z organami państwowymi i fachowymi przy przeprowadzaniu reformy rolnej powołuje się wojewódzkich, powiatowych i gminnych pełnomocników, gminne komisje reformy rolnej oraz komisje podziału ziemi.

(2) Pełnomocników wojewódzkich oraz ich zastępców mianuje Minister Rolnictwa i Reform Rolnych.

(3) Minister Rolnictwa i Reform Rolnych ustali w rozporządzeniu wykonawczym sposób powołania pełnomocników powiatowych i gminnych, gminnych komisji reformy rolnej i komisji podziału ziemi oraz zakres ich działania.

Art. 9. Gminne komisje reformy rolnej przeprowadzą niezwłocznie po ich powołaniu spisy uprawnionych do korzystania z reformy rolnej na podstawie art. i, ust. 2, pkt a) i b).

Art. 10. (1) Po przeprowadzeniu czynności wymienionych w art. 7 i 9 powiatowy pełnomocnik do wykonania reformy rolnej dokona przy współdziale fachowych czynników, delegowanych przez Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych oraz gminnych pełnomocników reformy rolnej faktycznego podziału ziemi.

(2) Pierwszeństwo do korzystania z reformy rolnej spośród uprawnionych kandydatów przysługuje żołnierzom Wojska Polskiego, inwalidom obecnej wojny oraz uczestnikom partyzanckich walk o Polskę demokratyczną.

(3) Wyłączone od korzystania z reformy rolnej są osoby skazane prawomocnym wyrokiem za przestępstwa, wymienione w dekretach powołanych w art. 2, ust. (1), pkt c).

(4) Minister Rolnictwa i Reform Rolnych określi w rozporządzeniu wykonawczym czynności formalno-prawne, jakich należy dopełnić w związku z dokonanym podziałem ziemi.

Art. 11. (1) Inwentarz żywy i martwy, przejęty z gospodarstw parcelowanych zostanie rozdzielony między nowo utworzone gospodarstwa dla bezrolnych po uprzednim zaspokojeniu potrzeb gospodarstw, wyłączonych na podstawie art. 15. Podziałowi nie podlega żywy i inwentarz zarodowy oraz część inwentarza martwego, która nie może być racjonalnie wykorzystana w nowoutworzonych gospodarstwach jednostkowych.

(2) Podziału dokonają gminne komisja reformy rolnej.

Art. 12. (1) Obszar nowo utworzonych gospodarstw, jak również obszar, do którego mają być powiększone gospodarstwa karłowate, małorolne i średniorolne, winien być uzależniony od jakości gleby i stosunku miejscowego zapotrzebowania ziemi do będącego do dyspozycji zapasu ziemi.

(2) Obszar ten dla gospodarstw nowo utworzonych w zasadzie nie może wynosić więcej niż 5 ha ziemi średniej jakości, a dla gospodarstw ogrodniczo-warzywniczych nie może przekraczać 2 ha.

Art. 13. (1) Gospodarstwa utworzone na podstawie niniejszego dekretu nie mogą być w całości lub w części dzielone, sprzedawane, wydierżawiane i zastawiane.

(2) W wyjątkowych wypadkach, szczególnie zasługujących na uwzględnienie, zezwoleń na czynności wymienione w ust. (1), udzielają gminne rady narodowe.

(3) Uchwała gminnej rady narodowej w tym przedmiocie wymaga zatwierdzenia przez prezydium rady narodowej wyższego stopnia.

Art. 14. (1) Cenę za ziemię dla nabywców ustala się równą przeciętnemu rocznemu urodzajowi z danego obszaru ziemi. Jako przeciętny urodzaj przyjmuje się dla ziemi trzeciej klasy (rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 16 marca 1935 r. w sprawie szacowania nieruchomości ziemskich przymusowo wykupywanych przy przeprowadzeniu reformy rolnej–Dz. U. R. P. Nr 19, z 1935 r., poz. 107), 15 centnarów metrycznych żyta. Nabywcy mogą płacić w naturze żytem albo w gotówce podług ceny żyta na wolnym rynku. Na rok gospodarczy 1944/45 przyjmuje się cenę złotych 400, – za centnar żyta.

(2) Nowo nabywcy wpłacają w gotówce lub w naturze 10% ceny kupna. Spłata reszty ceny kupna zostaje rozłożona dla małorolnych i średniorolnych na 10 lat, dla bezrolnych na 20 lat.

(3) Nowo nabywcy mogą uzyskać w wypadkach zasługujących na uwzględnienie odroczenie pierwszej wpłaty na lat trzy. Odroczenia udziela powiatowy urząd ziemski.

Art. 15. Przy wypracowaniu planu podziału pewna część ziemi zostaje niepodzielona dla utrzymania wzorowych gospodarstw w interesie podniesienia pozio-

mu gospodarki rolnej, dla szkół rolniczych i powszechnych, dla rozbudowy miast i innych ważnych zadań użyteczności publicznej.

Wykaz imienny majątków i części majątków, niepodlegających podziałowi, ustali rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych po wysłuchaniu opinii wojewódzkich rad narodowych.

Art. 16. Obywatele polscy-rolnicy, którzy niezależnie od swej woli znajdują się poza granicami kraju oraz żołnierze Wojska Polskiego, których rodziny obecnie znajdują się poza granicami kraju, będą uwzględnieni przy rozdziale ziemi po powrocie do kraju względnie po demobilizacji.

Art. 17. (1) Wywłaszczeni właściciele lub współwłaściciele nieruchomości ziemskich, wymienionych w art. 2-im, część pierwsza lit. e) mogą otrzymać samodzielne gospodarstwa rolne poza obrębem powiatu, w którym znajduje się wywłaszczony majątek, w ramach niniejszego dekretu, wzgl. jeśli z tego prawa nie skorzystają, będzie wypłacane im zaopatrzenie miesięczne w wysokości uposażenia urzędnika państwowego VI grupy.

(2) Zaopatrzenie wymienione w części pierwszej art. 17 może być podwyższone przez Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych dla tych właścicieli lub współwłaścicieli, którzy zasłużyli się w walce o Polskę demokratyczną.

Art. 18. Nabywca otrzymuje ziemię w stanie wolnym od wszelkich długów i ciężarów. Sprawa odpowiedzialności Skarbu Państwa za dotychczasowe obdłużenie hipoteczną będzie uregulowana odrębnym dekretem.

Art. 19. Dekret niniejszy wchodzi w życie z dniem ogłoszenia. Jednocześnie traci moc obowiązującą ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r, o wykonaniu reformy rolnej (Dz.U.R.P. Nr 1, poz. 1 z 1926 r.) wraz z późniejszymi zmianami.

Art. 20. Wykonanie niniejszego dekretu porucza się Ministrowi Rolnictwa i Reform Rolnych.

ANEKS 5

Uchwała Rady Naczelnej PPS z dn. 31.III i 1.IV.1946 r. „0 podstawie ruchu socjalistycznego wczoraj i dziś”

(Fragment wg.: Robotnik 1-2-IV-1946)

Rada Naczelna PPS stwierdza, że rozwój sytuacji politycznej na terenie międzynarodowym i w kraju całkowicie potwierdził słuszność linii politycznej PPS, ustalonej od chwili odrodzenia jawnej działalności Partii w Lublinie, poprzez Kongres czerwcowy, Radę Naczelną z 4.XI.1945 r. po ostatnie uchwały CKW PPS.

Rada Naczelna stwierdza, że ta niepodlegająca żadnej wątpliwości konsekwentna, polityka PPS, oparta o jednolity front klasy robotniczej i o sojusz ze Związkiem Radzieckim, sprawiła, że w jedności działania z PPR można było przeprowadzić w interesie ludu pracującego wsi i miast i w interesie suwerenności gospodarczej – zasadnicze reformy społeczne: nacjonalizację przemysłu i reformę rolną.

Reformy te sprawiły, że w sposób bezkrwawy zrealizowane zostały na naszej ziemi w wyniku rozgromienia hitlerowskich Niemiec i na skutek militarnego i ideologicznego udziału w tym Związku Radzieckiego – zasady planu przebudowy, sformułowanej jeszcze w r. 1937 na Kongresie PPS w Radomiu, a mianowicie:

- a/ obalenie raz na zawsze przywilejów klasowych szlachty, fabrykantów i bankierów;
- b/ wywłaszczenie wielkiej własności obszarnej i oddanie ziemi tym, którzy na niej pracują – w myśl programu rolnego Partii;
- c/ upaństwowienie i uspołecznienie podstawowych gałęzi gospodarki narodowej;
- d/ złamanie władzy kapitału finansowego nad życiem gospodarczym;

Rada Naczelna jest świadoma, że tylko czynny udział PPS umożliwił odbycie w krótkim czasie tej historycznej drogi, która dziś już zrozumiała jest dla większości narodu.

Dlatego poglądy PPS muszą znajdować i będą znajdowały właściwy oddźwięk przy realizacji nowej rzeczywistości.

PPS, osiągając należyty wpływ na kształtowanie tej rzeczywistości, bez wahania i bez kompromisów stanęła w szeregach stronnictw, realizujących konsekwentnie program PKWN ...’

ANEKS 6

21 postulatów Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego ogłoszonych 17 sierpnia 1980 roku

1. Akceptacja niezależnych od partii i pracodawców wolnych związków zawodowych, wynikająca z ratyfikowanej przez PRL Konwencji nr 87 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej wolności związkowych.
2. Zagwarantowanie prawa do strajku oraz bezpieczeństwa strajkującym i osobom wspomagającym.
3. Przestrzegać zagwarantowaną w Konstytucji PRL wolność słowa, druku, publikacji, a tym samym nie represjonować niezależnych wydawnictw oraz udostępnić środki masowego przekazu dla przedstawicieli wszystkich wyznań.
4. a) przywrócić do poprzednich praw: – ludzi zwolnionych z pracy po strajkach w 1970 i 1976 r., – studentów wydanych z uczelni za przekonania,
b) zwolnić wszystkich więźniów politycznych (w tym Edmunda Zdrożyńskiego, Jana Kozłowskiego, Marka Kozłowskiego),
c) znieść represje za przekonania.
5. Podać w środkach masowego przekazu informację o utworzeniu Międzyzakładowego Komitetu Strajkowego oraz publikować jego żądania.
6. Podjąć realne działania mające na celu wyprowadzenie kraju z sytuacji kryzysowej poprzez:
a) podawanie do publicznej wiadomości pełnej informacji o sytuacji społeczno-gospodarczej,
b) umożliwienie wszystkim środowiskom i warstwom społecznym uczestniczenie w dyskusji nad programem reform.
7. Wypłacić wszystkim pracownikom biorącym udział w strajku wynagrodzenie za okres strajku jak za urlop wypoczynkowy z funduszu CRZZ.
8. Podnieść wynagrodzenie zasadnicze każdego pracownika o 2000 zł na miesiąc jako rekompensatę dotychczasowego wzrostu cen.
9. Zagwarantować automatyczny wzrost płac równoległe do wzrostu cen i spadku wartości pieniądza.

10. Realizować pełne zaopatrzenie rynku wewnętrznego w artykuły żywnościowe, a eksportować tylko i wyłącznie nadwyżki.
11. Wprowadzić na mięso i przetwory kartki – bony żywnościowe (do czasu opanowania sytuacji na rynku).
12. Znieść ceny komercyjne i sprzedaż za dewizy w tzw. eksporcie wewnętrznym.
13. Wprowadzić zasady doboru kadry kierowniczej na zasadach kwalifikacji, a nie przynależności partyjnej, oraz znieść przywileje MO, SB i aparatu partyjnego poprzez: zrównanie zasiłków rodzinnych, zlikwidowanie specjalnej sprzedaży itp.
14. Obniżyć wiek emerytalny dla kobiet do 50 lat, a dla mężczyzn do lat 55 lub [zaliczyć] przepracowanie w PRL 30 lat dla kobiet i 35 lat dla mężczyzn bez względu na wiek.
15. Zrównać renty i emerytury starego portfela do poziomu aktualnie wypłacanych.
16. Poprawić warunki pracy służby zdrowia, co zapewni pełną opiekę medyczną osobom pracującym.
17. Zapewnić odpowiednią ilość miejsc w żłobkach i przedszkolach dla dzieci kobiet pracujących.
18. Wprowadzić urlop macierzyński płatny przez okres trzech lat na wychowanie dziecka.
19. Skrócić czas oczekiwania na mieszkanie.
20. Podnieść diety z 40 zł do 100 zł i dodatek za rozłąkę.
21. Wprowadzić wszystkie soboty wolne od pracy. Pracownikom w ruchu ciągłym i systemie 4-brygadowym – brak wolnych sobót zrekompensować zwiększonym wymiarem urlopu wypoczynkowego lub innymi płatnymi dniami wolnymi od pracy.

Źródło:

https://pl.wikisource.org/wiki/21_postulatów